

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Nádas Péter nyolcvanéves

- BAZSÁNYI SÁNDOR: Helyére tette (*Avagy Sztavrogin találkozása Boulevard-ral és Pécuchet-vel Nádas Péter boncasztalán*) (Nádas Péter: Rémtörténetek) 1073
KERESZTESI JÓZSEF: Megszállottak (Nádas Péter: Rémtörténetek) 1079
OLGA SZEREBRJANAJA: Nádas Péter kigondolja, hogyan kell beszélni a világról (*tanulmány*) 1086
FEHÉR RENÁTÓ: Szökés, várakozás, epilógus (*Egy postafordulta lehetőségei*) 1093
FORGÁCH ANDRÁS: A fekete kutya (*esszé*) 1096
ZOLTÁN GÁBOR: Adler doktor éjszakái (*esszé*) 1099
KRUSOVSKY DÉNES: Észrevételek (*próza*) 1111
SÁNDOR IVÁN: Tiltott terület (*regényrészlet*) 1114

Darvasi László hatvanéves

- DARVASI LÁSZLÓ verse 1123
DARVASI LÁSZLÓ: 1952 (*novella*) 1125
MIKOLA GYÖNGYI: A fantázia dzsungelé (*Köszöntő Darvasi László hatvanadik születésnapjára*) 1128
TAKÁTS JÓZSEF: Ifjúkori tárgyak (*esszé*) 1133

*

- LÁZÁR JÚLIA: Előzetes megjegyzések Ted Hughes versciklusához (*fordítói előszó*) 1138
TED HUGHES versei 1140
KEMÉNY ISTVÁN: Érezte a városát (*Melhardt Gergő beszélgetése Térey Jánosról*) 1150
POÓS ZOLTÁN verse 1157
WIRTH IMRE versei 1158
RALF ROTHMANN: A lélek árnyai (*novella*) 1161
KUTASY MERCÉDESZ: Fordítói előszó 1169
ROBERTO BOLAÑO: Náci irodalom Amerikában (*regényrészlet*) 1169
MELIORISZ BÉLA versei 1176
DALOS MARGIT verse 1178
PAPP ATTILA versei 1180
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ verse 1182

*

- VAJNA ÁDÁM: A feketemunkás beszél (Lövetei László: Feketemunka) 1184
M. NAGY MIKLÓS: Eksztatikusan (Mikola Gyöngyi: A titokzatos változó. A boldogság konstrukciói Vladimir Nabokov orosz korszakának műveiben) 1187
TÁBOR SÁRA: Új korok, régi traumák, új lehetőségek (Abdulrazak Gurnah: Utóéletek) 1195

2022

OKTÓBER

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT DÉRCZY PÉTER. Az irodalomtörténészt, kritikust szeptember 12-én, hetvenéves korában érte a halál.

*

PÉCSLIT. Második alkalommal rendezte meg a hatnapos irodalmi fesztivált a Csorba Győző Könyvtár és a *Jelenkor* szeptember 12-e és 17-e között. Jó néhány helyszínen csaknem félszáz program, könyvbemutatók, irodalmi beszélgetések, színházi és zenés előadások, irodalmi séta, kiállítás és gyermekprogramok várták az érdeklődőket. Fellépett mások mellett *Csejdy András*, *Garaczi László*, *Jánossy Lajos* és *Nagy Gabriella* a *Litera* képviselőjében, *Cserna-Szabó András*, *Frank Ildikó*, *Háy János*, *Kisantal Tamás*, *Kukorelly Endre*, *Kustos Júlia*, *Milbacher Róbert*, *Nagy Márta Júlia*, *Pál András* és *Rozs Tamás*, *Péntek Orsolya*, *Rike Reiniger*, *Primož Repar*, *Szabó T. Anna* és *Dés András*, *Szálinger Balázs*, *Szegő János*, *Tóth Krisztina* és *Szántó Marcell*, *Turi Tímea*, *Vámos Miklós*, *Visky András*, *Zalán Tibor*, *Závada Pál*, illetve moderátorként többek között *Ágoston Zoltán*, *Fekete Richárd*, *Görföl Balázs*, *Károlyi Csaba*, *Mekis D. János*, *Mohácsi Balázs*, *Simonfalvi Anita* és *Takáts József* működött közre. A fesztivál részeként tartották meg a Bertók László Emlék-

napot szeptember 14-én. A Pécsi Köztemető díszparcellájában felavatták a költő síremlékét, *Nyári Zsolt* munkáját. Az avatóbeszédet *Mohácsi Balázs* mondta el, Bertók László verseiből *Ottlik Ádám* olvasott fel. Este bemutatták felolvasószínházi formában a Pécsi Nemzeti Színház kamaratermében *Lázár Balázs* Bertók élete alapján írt, *Mocorgó vízcsepp* című darabját *Tóth András Ernő* rendezésében. Az idén másodszor átadott Hummel-Jelenkor Szépirodalmi Díjat *Márton László* vehette át, laudált a tavalyi díjazott, *Kukorelly Endre*. A fesztivál eseményeiről *Fenyő Dániel* tudósított honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

SZÍN-FÓNIA. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Szkrjabin és Liszt Ferenc művei hangzottak el szeptember 15-én a pécsi Kodály Központban, zongorán közreműködött *Szabó Marcell*, szopránként *Várdai Marianna*, vezényelt *Bogányi Tibor*.

*

AZ ŰR – ALTERNATÍV KOZMOSZOK. Szeptember 25-én zárult az m21 Galéria 65 művész 250 alkotását bemutató nagyszabású tárlata. A *Százados László* kurátor által jegyzett kiállításról honlapunkon *Nemes Z. Mária* írt kritikát.

Szerzőink

- Bazsányi Sándor** (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsában él.
Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécssett él.
Olga Szerebrjanaja (1975) – a Szabad Európa Rádió újságírója, Prágában él.
Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.
Fehér Renátó (1989) – költő, esszéista, a *Hévíz* főszerkesztője, Budapesten él.
Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.
Zoltán Gábor (1960) – író, rendező, Budapesten él.
Krusovszky Dénes (1982) – költő, író, Budapesten és Bécsben él.
Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.
Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.
Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.
Takáts József (1962) – esztétikustörténész, kritikus, Pécssett él.
Ted Hughes (1930–1998) – angol költő.
Lázár Júlia (1960) – tanár, költő, műfordító, Budapesten él.
Kemény István (1961) – költő, író, Budapesten él.
Melhardt Gergő (1993) – kritikus, a Digitális Irodalmi Akadémia szerkesztője, Budapesten él.
Poós Zoltán (1970) – költő, író, Budapesten él.
Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.
Ralf Rothmann (1953) – német író.
Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.
Roberto Bolaño (1953–2003) – chilei emigráns író, költő és esszéista.
Kutasz Mercédesz (1978) – műfordító, művészettörténész, az ELTE oktatója, Budapesten él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécssett él.
Dalos Margit (1938) – író, Sopronban él.
Papp Attila (1997) – a BBTE pszichológia szakos hallgatója, Kecskeméten él.
Lővétei László László (1972) – költő, a Csíkszeredai *Székelyföld* szerkesztője, Csíkszentdomokoson él.
Vajna Ádám (1994) – költő, a *Hévíz*, a *Versum* és az *Észak* folyóiratok szerkesztője, Budapesten él.
M. Nagy Miklós (1963) – szerkesztő, műfordító, esszéíró, Budapesten él.
Tábor Sára (1981) – afrikánista irodalmár, Budapesten él.
Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.
Futó Andrea (1967) – spanyol nyelvtanár, a PTE BTK oktatója, Pécs közelében él.

BALOGH TAMÁS: Vigyázat, Mélyföld! (Gera Judit – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya – Daróczi Anikó [szerk.]: A holland nyelvű irodalom története) 1199
FUTÓ ANDREA: Amikor az olvasás kihívás (María Gainza: Látóideg) 1204

SZÍNES MŰMELLÉKLET

Nádas Péter fotói

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

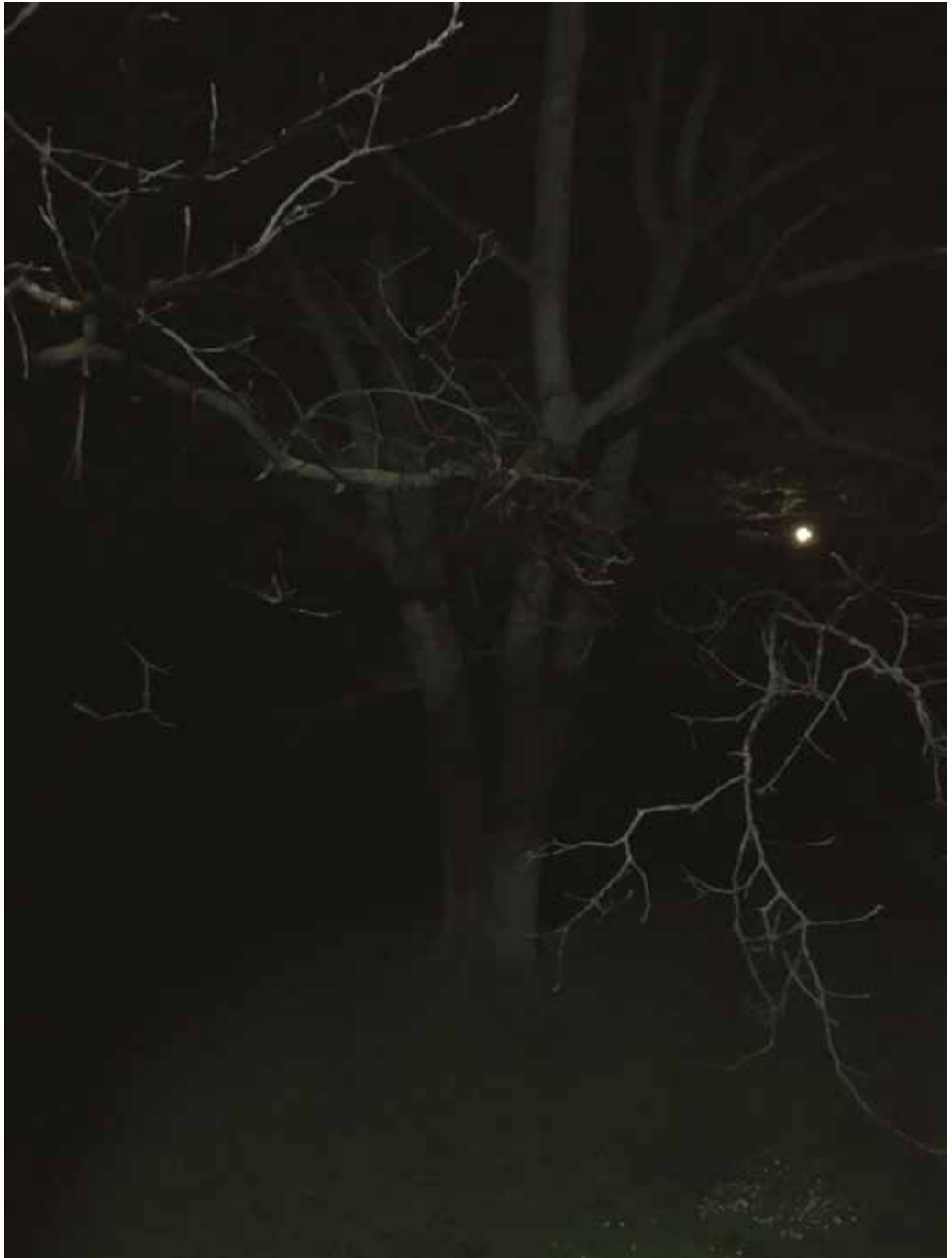
990,- Ft

JELENKOR

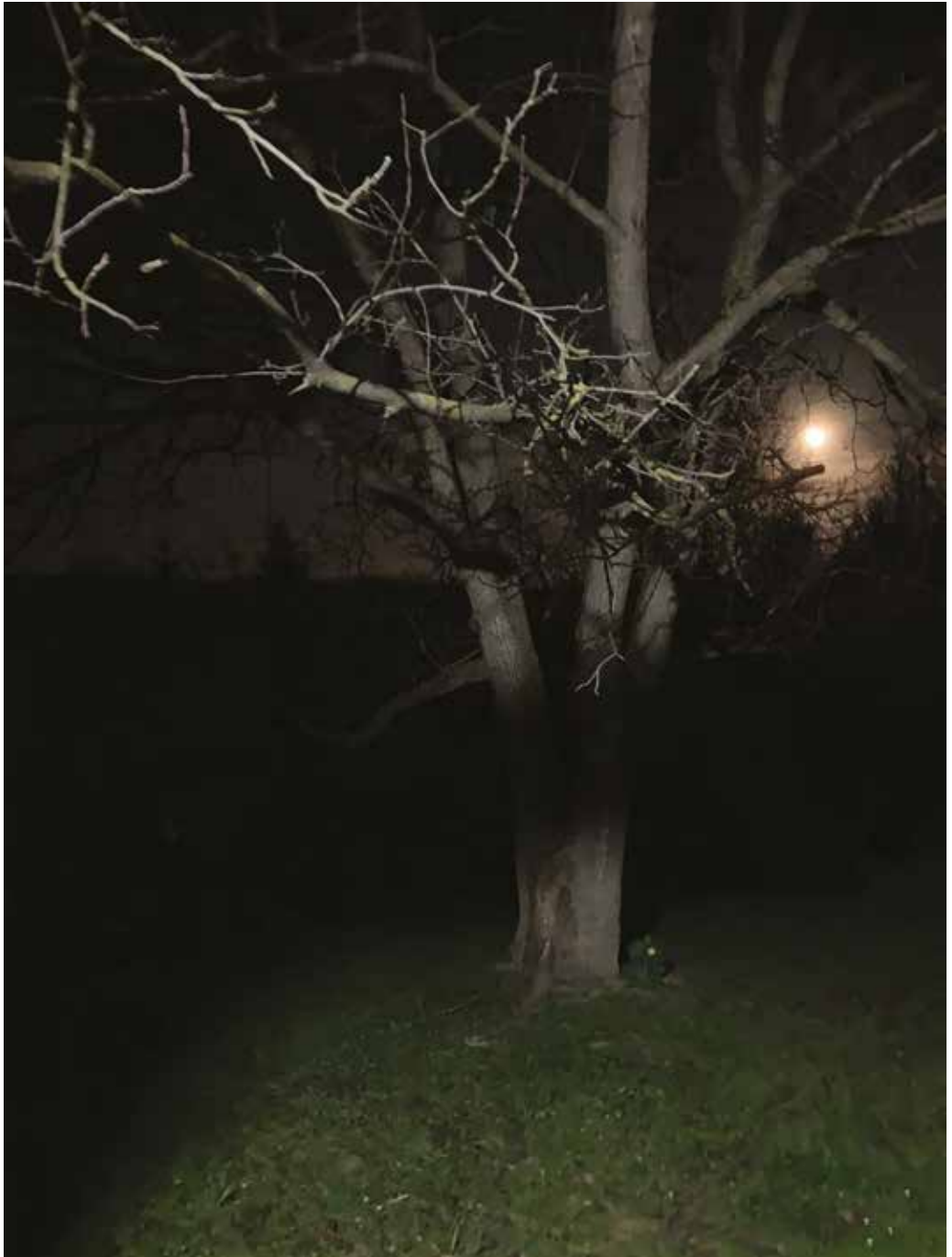

2012. 03. 03.

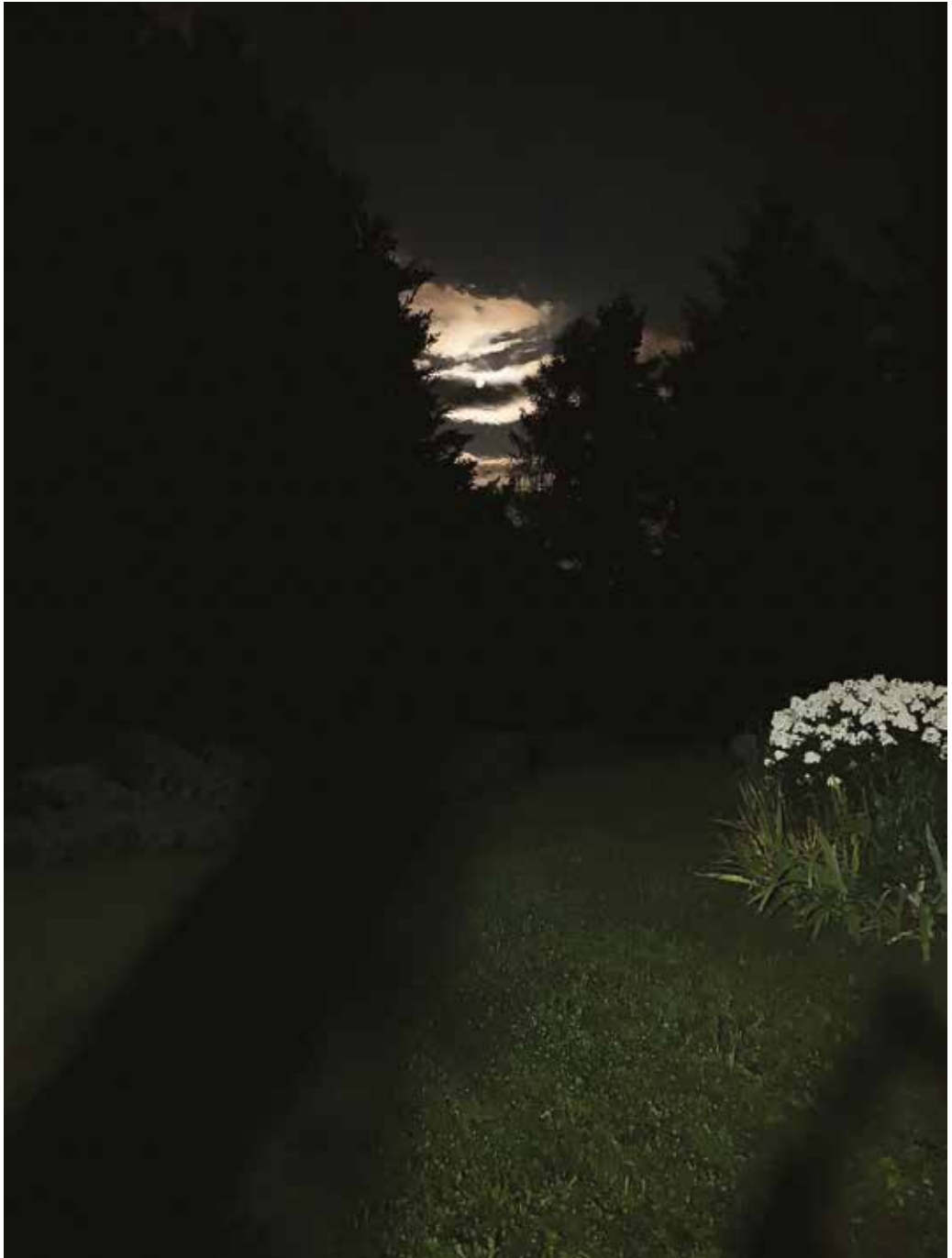
2018. 04. 01.

2019. 03. 21.

2019. 06. 15.

2019. 07. 15.

2019. 07. 15.

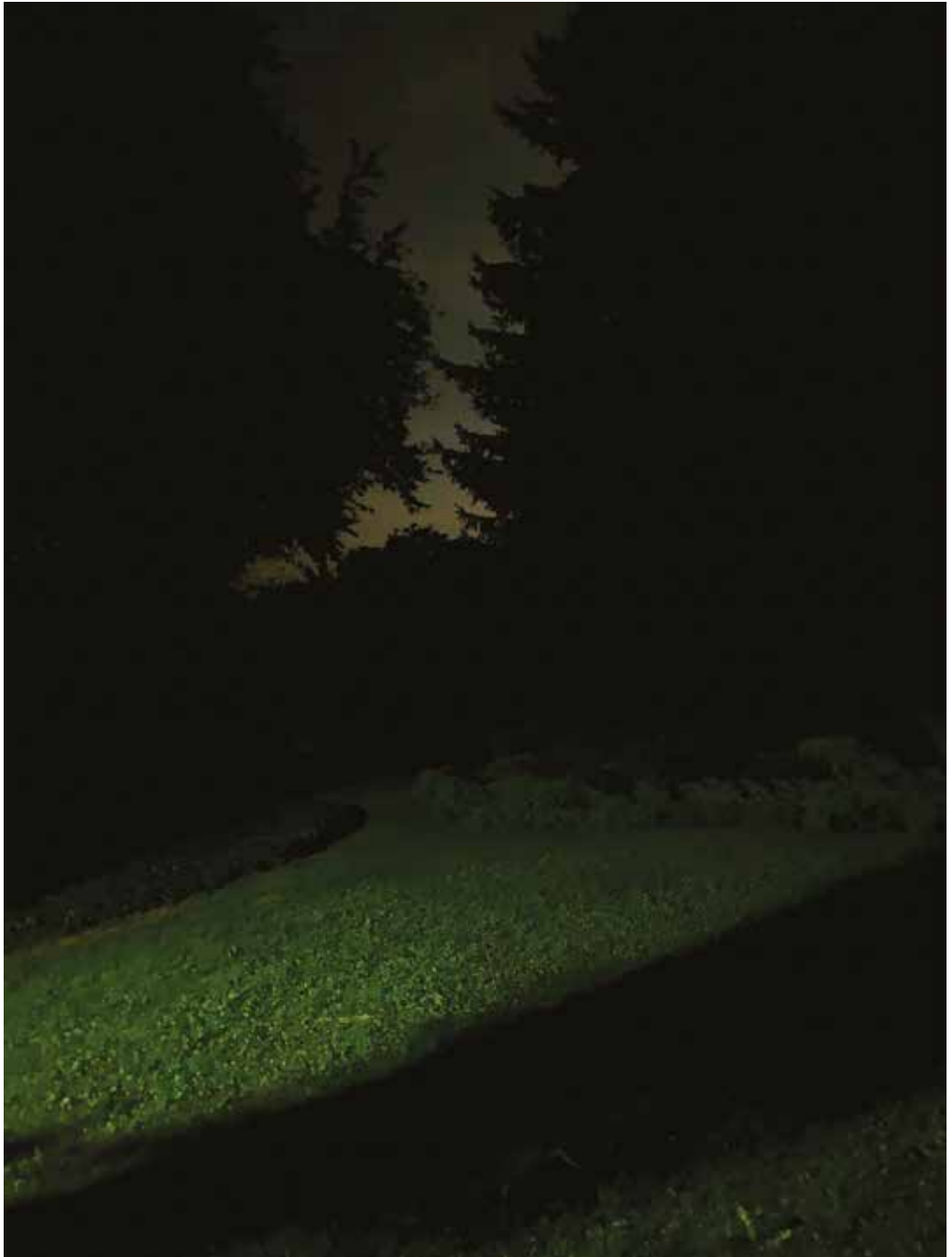
2019. 07. 15.

2019. 07. 15.

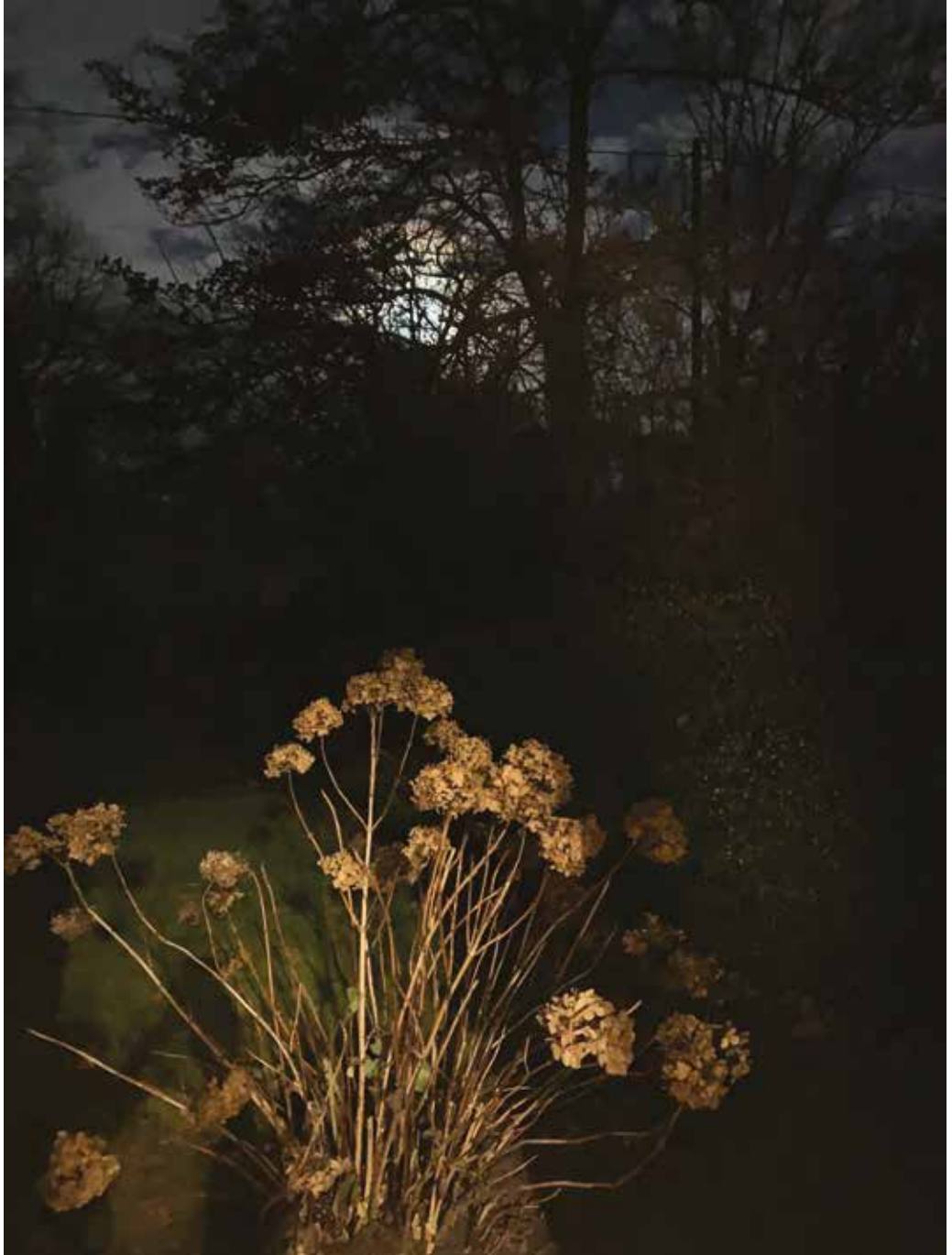
2020. 10. 04.

2019. 07. 19.

2019. 08. 15.

2020. 01. 11.

2020. 02. 09.

2020. 07. 03.

2020. 06. 07.

2020. 03. 13.

BAZSÁNYI SÁNDOR

HELYÉRE TETTE

Avagy Sztavrogin találkozása Bouvard-ral és Pécuchet-vel Nadas Péter boncasztalán

Nadas Péter: Rémtörténetek

Van egy kifejezése Nadas Péternek. Ebben a regényében is használja. *Helyére tenni* valamit. Tudást, emléket, érzelmet, indulatot, érzetet, hangot, szagot. Bármit.

Ő maga például a *Rémtörténetek*kel helyére tette Kisoroszit.

Pontosabban, hiszen néven nem nevezi a regénybeli történet helyszínét, azokat a Kisoroszihoz köthető motívumokat tette a helyükre, amelyek eddig is jelen voltak a műveiben.

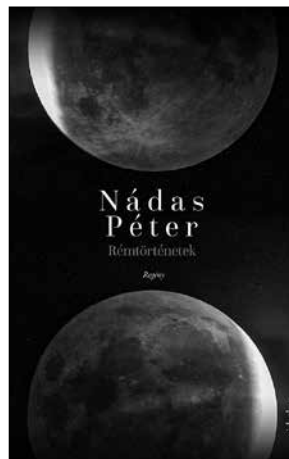
Mint ahogyan a 2017-es *Világló részletek*ben meg életművének életrajzi eredetű vonatkozásait tette a helyükre.

Úgy tűnik, az írói pályán egy ideje elérkezett a nagy helyretevések időszaka.

Hát igen, az írói pálya. Történetesen éppen hatvan évvel ezelőtt kezdődött. 1962-ben, amikor a húszéves Nadas megírta legelső epikai művét, *A Bibliát*.

És ekkoriban, a hatvanas években kezdett kijárni a Szentendrei-sziget csúcsában fekvő településre is, míg végül 1968-ban odaköltözött, mégpedig egyenesen a mesterének vallott Mészöly Miklós szomszédságába. Amíg ott élt és dolgozott, de azután is, hogy elköltözött onnan a távoli Gombosszegre: nem tudott és nem tud a műveiben szabadulni a Dunakanyar-környéki tájtól, a környezettől, az ottani emberek és életformák változatos típusaitól, a hétköznapi helyzetektől és sorsképletektől, a természet és a történelem kettős kötődésében létező emberi történetektől.

Új regénye is kettős kötődésben, kettős függésben létezik. Függ egyfelől az életművén belül saját korábbi alkotásaitól, másfelől az életművén kívül egyéb irodalmi műfajoktól és művektől. Kezdeném az előbbivel, leszűkítve az ábrázolt Dunakanyar-tájékra. Noha ez a tájék – ahová Nadas az 1968-as csehszlovákiai fegyveres beavatkozást követő egzisztenciális-szakmai megrázkódtatása nyomán költözött ki – részként képviseli a Kádár-korszak teljes vidéki valóságát, annak életforma- és mentalitásváltozatait, amelyeket bőven volt módja megismerni a leendő írónak a *Nők Lapja* huszonéves fotóriportereként.

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
464 oldal, 4999 Ft*

Legelőször a *Klára asszony háza* című, 1967-ben keletkezett hosszú elbeszélésében tűntek fel a Duna-menti település jellegzetes alakjai: a deklasszálódott úriasszony, a kiszolgáltatottságából öntudatra ébredő háztartási alkalmazott, az érzéki kalandokra kihegyezett falusi fiatalember, a helyi események híreit forgalmazó és értelmező szomszédok, a nyomasztó történelmi-társadalmi háttér, a magyarországi kommunizmus torzuló gyakorlata és eszméje, a korszakos történésekbe ágyazott személyes tragédiák... A hatvanas évekbeli Nádas-próza hagyományosabb történetmesélésének eszközeivel megjelenített világ fogalmazódott újra a hetvenes évek végén a *Takarításban*, vagyis a korábbi kisepikái mű kamarabeszélgatéseit és -összeütközéseit rítusszerűen kihegyező drámában. De nem maradt ki Kisoroszi világa az 1986-ban megjelent *Emlékiratok könyve*ből sem, hiszen Nádas a regénye utolsó előtti fejezetében éppen egy ilyen jellegű településre költöztette névtelen emlékiratíróját – hogy ott megírja súlyos művét és bevégezze tragikus életét. Meg hát az 1986-os könyv szépséggel teli poétikáját látványosan leromboló 2005-ös regény, a *Párhuzamos történetek* töredezett íve is éppen erre a helyszínre, a Dunakanyar környékére irányult az utolsó két fejezetben. És persze többször felbukkant Kisoroszi az önéletrajzi és korszakábrázoló *Világoló részletek*ben is. Mint ahogyan a szépirói pályával párhuzamos fényképeszi életműben is akadunk jó néhány itt készített felvételre.

Most meg az derült ki, hogy Nádas már a hetvenes évek első felében elkezdett dolgozni a 2022-ben *Rémtörténetek* címmel megjelentetett regény anyagán. Csak éppen féltetette vázlatait az *Emlékiratok könyve* megírása miatt. Évtizedekkel később viszont újra elővette. És a *helyére tette*. Nemcsak a hetvenes évek jegyzetanyagát, hanem a teljes életművön végighúzó Kisoroszit is. Jelentsen a helységnév, önmagán kívül, bármit is. Márpedig jelent. Rémtörténeteket. Rémantropológiai gyökerezettségű történeteket – egy rémes időszakba, az 1956-os forradalom véres leverését és megtorlását követő Kádár-rendszer első harmadába helyezve.

Annál is inkább hangsúlyosnak érezhetjük az új regényt, mivel Nádas már kétszer nyilatkozta azt, hogy nem ír több nagyepikai művet. Először a háromkötetes *Párhuzamos történetek* után mondta. Csak hogy a rákövetkező évtized során megírja a kétkötetes *Világoló részletek*et. Másodszor pedig az önéletrajza után. Csak hogy öt évvel később előálljon a *Rémtörténetekkel* (amelynek egyik mellékmondatába játékosan belekerült a 2017-es műben szereplő anyai nagyapa). Mint ahogyan a kétezres évek első évtizedében jelentette be ünnepélyesen, hogy az analóg technikai eszközei felszámolásával abbahagyja a fényképezést. Majd azután tüstént elkezdett digitális képeket készíteni az okostelefonjával.

Csak az ökör következetes. Márpedig az ember nem ökör. Bár telis-tele, ahogyan Nádas mondja, mindenféle *animális* készletessel. Lehet, hogy az ember inkább sötéten, mint fényesen *világoló* alaptermészetével foglalkozó regényírás is ilyen elemi készletés volna (mint a fényképezés, fénnel vagy anélkül). Legalábbis Nádas számára. *Nincs el nélküle* – hogy megint csak idézzem az egyik gyakori fordulatát.

A folytonosságok és megszakítottságok ritmusképletében kiteljesedő életmű belső viszonyain túlra, vagyis külső irodalmi kötődésekre, függőségekre utal már a cím is. Mint ahogyan tapasztalhattuk a korábbi epikai műveinél is: *A Biblia; Egy családregény vége; Emlékiratok könyve; Évkönyv; Párhuzamos történetek; Emléklapok egy elbeszélő életéből* (a *Világoló részletek* alcíme). A romantikus eredetű rémgéregény mellett persze még több irodalmi párhuzam is felidéződhet a *Rémtörténetek* tágas visszhangterében, ám nem a normatív megfeleltethetőség jegyében. Szolláth Dávid például határozottan elhárítja az irányzatos „szegénységrealizmus” és a szociografikus „népi irodalom” értelmezői kártyáit, mondván: „mindössze arról van szó, hogy Nádas antropológiai megfigyelőapparátusa ezúttal etnográfiai szűrőt kapott, írói szótára tájnyelvi regiszterrel bővült, de pusztán csak azért, hogy lássuk, a helyszíntől és a társadalmi közegetől függetlenül, az ember borzalmas lény”. Mint ahogyan Radnóti Sándor is a többféle műfaji mintával eljátszó regény „antropológi-

ai vázlatát” emeli ki, miszerint „az ember természetének” ennyire „gátlástalan középpontba állítását csak az öregkor *nonchalance*-a (fesztelensége, közömbössége, könnyedsége) engedhette meg” Nádasnak. Az antropológiai radikalizmus szempontjából, a lehetséges irodalomközi kapcsolódások köréből most csupán a már említett Mészöly Miklós prózáját emelném ki, amelyről éppen Nádas szokott beszélni a legérzékenyebben, legutóbb az általa kritikusan szóba hozott kultikus kisregény, a *Megbocsátás* kapcsán (Károlyi Csabának adott interjújában), miközben dicséri a számára kedves *Szárnyas lovak* „brutalitását és barbárságát”: „ez a megbocsátás nagyon nem keresztény, hanem pogány. A pogány, a kereszténytől nem megbabolázott barbár Miklósnál mindig szükségszerűen megjelenik. Nagysága részben ebben áll. Rajta kívül csak Móricz képes arra, hogy megjelenítse, éppen a *Barbárokban*, amit Miklós rettenetesen szeretett. Én is.” (Én is.)

A *Barbárok* gyilkos alföldi juhászainak és a *Szárnyas lovak* barbárságig öntörvényű szőlősgazdájának, a hűtlen feleségéhez istentelen szenvedéllyel kötődő Teleszkainak lesznek rokonai a *Párhuzamos történetek* utolsó előtti fejezetében fellépő „megrögzötten pogány dunai emberek”, közöttük a gyilkossá váló nyugdíjas váci fegyőr, Balter Gyula. Akinek meg a *Rémtörténetek* hatalmas termetű fattyúja, a váci pékségben dolgozó Bolog Imre lesz az egyenes ági irodalmi leszármazottja. Mint ahogyan a volt börtönőr elmeegógyintézetből szökött áldozatát sem tudjuk nem kapcsolatba hozni a 2022-es regény toloszékbe kényszerült Misikéjével. És ha már kiemeltem a szereplők köréből a nagy erejű és lomha észjárású Bologot, valamint a torz testű és káprázatos agyműködésű Misikét, akkor óvatosan utalnék arra, hogy a kettejük között őrlődő gyógypedagógiai főiskoláslány, az okos és szép Mírak Piroška rejtett előképének tekinthetjük a *Párhuzamos történetek*ben felbukkanó lelkész hőn szeretett unokájának a nővérét, akit egyszerűen csak „szép lánynak” nevez a szenttelenül pontos elbeszélő. Ugyanakkor itt már nem csupán egy evangélikus lelkész kap szerepet, mint a 2005-ös regényben, hanem egy katolikus plébános is...

És a szorosabb vagy lazább párhuzamok még tovább sorolhatók – mind Mészöly és Nádas művei-életművei között, mind a korábbi és a későbbi Nádas-regény között. Egy ízben a *Párhuzamos történetek* írója azt nyilatkozta (Selyem Zsuzsának), hogy akár tovább is vihette volna a regényfolyamot, megírhatta volna annak negyedik kötetét: „megvan a fejemből róla az elképzelés, hogy melyik szál miként folytatódik”. De utána azonnal hozzátette: „ugyanilyen lezáratlan maradna, csak egy másik ponton zárnam le”. A háromkötetes főmű lezáratlanságából, lezárhatatlanságából egyenesen következik az a nyitottsághelyzet, amely most a hetvenes években tervbe vett regény megírásához vezetett. Kis túlzással még akár a *Párhuzamos történetek* negyedik kötetének is becézhetnénk az olvasás meghitt pillanataiban a *Rémtörténetek*et, amely témáját tekintve a pálya egyik legkorábbi motívumegyüttesét teszi a helyére, poétikai síkon viszont a 2005-ös regény játékos – sőtéten játékos – meghosszabbításának tűnik, a három kötet afféle utólagos szatírájátéknak. Mint a 2010-ben megjelent *Szirénének*, amely egyfelől harsány színpadi kórusművé hangszerelte az öt évvel korábbi regény elbeszélői és szereplői szövegeit, másfelől drámai alkotásként elővételezte a 2022-es epikai mű lefegyverző regisztergazdagságát.

Ott játszódik tehát a *Rémtörténetek*, ahol a *Párhuzamos történetek* véget ér. Csak éppen itt és most, szemben a 2005-ös regény közelségekkel és távolságokkal játszó, ugyanakkor teljességgel külső nézőpontjával és ábrázolásmódjával, az elbeszélő része lett a történet szereplőit magában foglaló csoportnak, a falu közösségének. Vagy legalábbis gyakran ennek a nem éppen szerethető, mivel megbélyegzésre, kiközösítésre, idegengyűlöletre és más efféle atavisztikus indulatokra épülő közösségnek a nevében fogalmaz, már a legelső oldalon „nálunk” fordulatával is. Előzékenyen kihangosítja a település mélyvilági *sensus communis*át: „Tudom én, hogyne tudnám, amit te is tudol”. A közös tudás tárgya sokszor már önmagában is irtóztató, ám a megfogalmazásmód természetessége miatt még irtóztatóbbá válik – például akkor, amikor az egyik főalak (Teréz) függő módban

megjelenített tudatfolyamából kihallik egy másik főalak (Róza) nagytermészetű apjának vérfertőző szokása: „Ha ő nem engedi, ez a Panka, akkor az anyja úristenit, a Pásztor megy, és akár a saját nagyobb lányait elrendezi”. De szívesen alkalmazkodik az elbeszélő a falu szűkebb világán kívüli nézőpontokhoz is: a „sok gonoszságot, tudatlanságot” jókora „kaján élvezettel” tanulmányozó lelkészéhez, a letűnt úri életforma kulturális törmeléseit felélő özvegyasszonyéhoz, a pszichológiai tanulmányait személyes kapcsolataiban hasznosító főiskoláslányéhoz... Miközben azért megmarad a maga szenvtelen tudósítói szerepkörében. A közösség hangjaként elfogadja annak ellenszenves látásmódját és viselkedését, olyan-amilyen emberi állagát, rémantropológiai működésmódját, amelyet persze tovább erősítenek a huszadik század történelmi és társadalmi ficamai, mentális torzulásai, vagyis a hatvanas években játszódó történet közegéül szolgáló államszocializmus hétköznapi fertelmességei. Úgy is mondhatnánk, hogy a bennfoglalt elbeszélő kortapasztalatokkal terhelt, kiábrándult és szenvtelen emberképéből egyenesen következik az ő azonosulásig közömbös fogalmazásmódja. Vétkesek közt cinkos, aki beszél. Többlettudását és nyelvi jártasságát nem kritikai értelemben használja. A kritika az olvasó dolga. Ám ezt éppen hogy az elbeszélő teszi lehetővé. Lidércesen pontos beszéd- és látásmódja révén szembesít minket azzal, hogy milyen az ember. Hogy milyenek vagyunk. De nem mondja meg, hogy milyenek legyünk. Pusztán embertani tudásunkat gyarapítja nyilvánvalóan nem-humanista ábrázolásmódjával. Ami viszont már önmagában humanista cselekedet – az *ismerd meg önmagad* antik bölcsességének vagy a *sapere aude* modern munkahipotézisének értelmében. (Aztán meg hogy ki hogyan, ha egyáltalán, *változtatja meg éltét*, más lapra tartozik.)

Az elbeszélői többes szám első személlyel jelölt arctalan többsége vonatkozásában, a *Rémtörténetek* ábrázolásterében szükségszerűen páriaként létezik a legtöbb kiemelt szereplő. Vagy azért, mert messziről jött. Vagy azért, mert messzire ment. Vagy azért, mert egykor hibázott valamiben. Vagy azért, mert most nem képes valamire. Azért, mert más-milyen. Olyan, amilyen. Lányanya. Öreg. Epilepsziás. Zabigyerek. Törpenövésű. Óriásnövésű. Román (azaz erdélyi). Zsidó. Tanult. Beszédhibás. Nyelvfosztott. Pék Vácott. Katolikus. Evangélikus. Nem férfi, hanem nő. Vagy ellenkezőleg. Nem felnőtt, hanem gyerek. Vagy fordítva.

A komótosan induló, fokozatosan gyorsuló, majd végül halmozott tragédiába torkolló eseményeket keretezi és egyúttal írja felül a fenségesen közömbös természet állandó jelenléte. Már az első oldalak leíró utalásában a télutó Duna-áradására. Vagy még inkább az „ég fölötti ég” vissza-visszatérő látomásában: „Mintha az ég fölött lenne ég, de a két szemükkel odáig nem értek el, hiába látták, hogy van még ott valami vagy valaki afölött, napestig hiába kutakodtak volna benne. Mintha meginognának, megcsusszannának egymáson a légrétegek ezen az ég fölötti égen.” Vagy egyenesen az emberi rémtörténetek feltartóztathatatlan beteljesülését megelőző pillanatok egyikében, afféle vihar előtti csöndben: „Nem moccan többé odafenn a kíméletlen nyári ég, sem a szellővel, sem a semmivel. / S még afölött sem reszketett az ég feletti ég ritka levegője”. A németországi Érchegeység ősközetének nyugtalanítóan ritmizált leírása teremtet ilyen emberi léptékben túli távlatot a *Párhuzamos történetek* harmadik kötetében. És miként a 2005-ös regény embertelenségekkel terhelt fiúintézetét körülölelő gneisz (megkövült láva) hideglelősen aprólékos leírása során, úgy itt is megkapja a részvételen elbeszélői hang a maga természeti-akusztikai terét: fentről a közömbös eget, alulról a gyilkos folyamot.

És ebben a tágas természeti játéktérben hangzik fel a *Rémtörténetek* profán oratóriuma, amelynek elbeszélői alapszólama mellett fellép szolistaként jó néhány szereplő is. A legelső lesz közülük a levegőt is szitkozódva és káromkodva vevő öregasszony, Várnagy (Bánya vagy Banya) Teréz, aki olykor duettet alkot a szőlőjében vele együtt kapáló fiatalabb segítőjével, a félkegyelműnek tartott Rózával. Mindketten megesett nők. A megvetet-

tek és kitaszítottak sorsát az előbbi haraggal, az utóbbi tompasággal viseli. Tulajdonképpen a közösség egészére irányuló haragáradás, Teréz sűrű átokáriái felől látunk rá a falu vilá-
gára, ismerjük meg annak állandó vagy ideiglenes lakóit. Sőt, dúshabzású tudatfolyama
mélyéből, a felkavarodó emléküledékek közül később felszínre törnek a fővárosi múltja
miatt őt visszajáró kísértetekként számonkérő halottak is (bár mintha látná őket a beszéd-
hibás szomszéd is). A „csapán” előrehaladó kapálás ritmusa és az öregasszony tudat- vagy
inkább indulatfolyamának dallama szolgáltatja a minden porcikájában zenei szövegmű
hosszúságában (szándékosan) megterhelő nyitányát. Csak hogy azután az elbeszélő átadja
a hangot másoknak is, akik közül néhányan megnyitják a Duna-menti falu archaikusan
zárt világát és nyers rétegnyelvét – Mírák Piroska az alkalmazott lélektan, Jónás atya
a katolikus dogmatika, Fabiusné a letűnt úri életforma irányába. Ez utóbbihoz a fiatalkorá-
ban előkelő pesti háznál szolgáló Teréz visszaemlékezése szolgáltatja a dallamos átveze-
tést.

Egy ízben még a Duna-parton küzdelmesen megkapaszkodó nyárfa is megszólal.

A kapáló nők kettőséhez fogható párviszonyok szép számmal akadnak még a regény-
ben. Tölösy evangélikus lelkész és Hamza tanító kétszemélyes olvasói körétől a megszáll-
lott pékinas és az ördögűző plébános küzdelmének patthelyzetén át a nyomorék fiú és az
elbűvölő főiskoláslány ártatlan enyelgéséig. De van, hogy még többen alkotnak alkalmi
össz-szólamot, legyenek akár nyers örömökre kihegyezett kocsmalátogatók, akár kitele-
pített életformájukban is kulturális otthonosságérzetet mímelő úriasszonyok. Radics
Viktória hallójáratában „a *Rémtörténetek* egy zenedoboz, hangzó élmény, a nyelv öröme-
néje, különösen, amikor a parasztok és a mesterek beszélnek, de a »polgári szárny« sely-
pegését is élvezet hallani”. A regény „végoperai” hangzására szintúgy kedvvel fülelő
Jánossy Lajos nem mellőzi el a zeneiség, a zenei szerkezet értelemteremtő erejét: „A két
világ, a falusi és a deklasszált összehangolt, illetve összeilleszthetetlen elemeinek, a kultu-
rális távolság és az egzisztenciális egymásra utaltság, az idegenkedés és a részvét, az
irigység és az együttérzés áramkörét Nádas remekül tartja feszültség alatt”. Minden egyes
gondolatnak, cselekedetnek vagy leírásnak megvan a maga legalább kétszeresen beágya-
zott zenei fedezete: ritmikai helyi értéke (a bekezdés- és mondatszerkezetben) és dallam-
sűrűsége (az imitált stílusrétegben és szókészletben). Ebben az érzéki közegben lubickol
az író. Meg az ilyesféle lubickolásokra kapható olvasó.

A szövegzenében kiteljesedő nyelvi játék egyrészt megjeleníti, másrészt ellenpontozza
a borzalmakat. És éppen ez a muzikálisan-érzékeny kidolgozott nyelvi távlat adja a *Rém-
történetek* különös ízét, a szórakoztatva borzongatás vagy borzongatva szórakoztatás –
dulce et utile – klasszikus léptékű együttállását.

Ebben a regényben sok minden történik, de minden hangsúlyosan a nyelv által vagy
még inkább a nyelvben történik. Tulajdonképpen a nyelv maga történik. Csakis a nyelv
saját történésén, megtörténésén keresztül válik érdekessé a nyelv által közölt történés.
Ami persze többnyire (erőszak, örület, kéjvágy, visszajáró halottak, ördögűzés...) önma-
gában is érdekes volna. Még akkor is, ha nem úgy volna mondva, ahogyan mondva van.
Esetenként viszont (kapálás, terménybetakarítás, befőzés, főiskolai okoskodás, asztal kö-
rűli fecsegés...) nem is annyira az érdekes, ami mondva van, hanem csakis a mondás
módja, maga a mondás. Felzaklató ritmusa és magával ragadó dallama. Ráadásul olykor
van, hogy nincs is mondva semmi, és ekkor ennek a nincsnek a mondása a lényeg. A nem
mondás mint mondás. Ami nem olcsó elhallgatás vagy titokzatoskodás, hanem összpön-
tosított, például képből összpontosított nem mondás. És ez összehasonlíthatatlanul több,
mint a nagyotmondó semmitmondás. Ahogyan a tudatát megfeszítő Mírák Piroska nem
képes mit kezdeni a tudattalan erőknél kiszolgáltatott Bolog Imrével – a belső és külső
nézőpontok, az idézett vagy függő beszédek ritmikus váltakozásában: „Tényleg ott táton-
gott alattuk a hiányzó elemek csodás csillagűrje. / Mit beszél, édes istenem, hogyan tud-

nám én követni, vagy mit kezdjen a tudatába beáramló idomtalan szövegtömeeggel. / A közlések többségét nem is volt hová letennie a saját tudatában.” Vagy ahogyan a nem mondható gondolat körüli érzet mondódik jobb híján és mégiscsak – a kivételesen tehetős főiskoláslány elemi tehetetlenségének képi megjelenítésével: „Kóbor érzet volt, máshonnan lezuhanó gondolati törmelék közül kihulló pelyva.”

És miként a *Párluzamos történetek* egyik-másik pontján félbeszakad vagy eldolgozatlan marad az adott történetészál, akként a *Rémtörténetek*ben sem tudhatjuk meg például azt, hogyan végződött Jónás atya és Bolog Imre beszélgetése az ördögűzésre szolgáló templomi helyiségben. Vagy hogy pontosabban miféle bűnökről beszélt a plébános elé hurcolt fiú a felzaklatott Piroskának. Vagy hogy miért jött Hamza tanító házába az ábrázolt rémtörténeteket követő télen az őt elcsábítani igyekvő kislány. Vagy hogy mire, miféle titokzatos látogatásra, kinek a „betérésére” gondoljunk az istentelen Banya Terézt vasárnapi istentiszteletre nógató Hamzára zúdított öregasszonyszólam zaklatott futamai nyomán: „mi a francot akar ez a Hamza az igékkel. / Inkább nőszülne meg. / Hisz mindenki tudja, hogy a télen [egy korábbi télen] ki tért be hozzá.” (Talán egy másik kislány? Bele sem merek gondolni.)

Vagy hogy mit akar az elbeszélő, mit akar a regényíró a *Rémtörténetek* tulajdonképpeni történeteiről leváló kettős epilógusszerűséggel. Az első az ismeretlen gyereklány által megkísértett tanítóról szól, mint valamiféle fordított Sztavroginról. A második pedig a tanító és a lelkész heroikus magánvállalkozásáról: a többszörös tragédiába torkolló nyári események utáni télen újra előveszik az egyházatyák könyveit, továbbá Platón kozmológiáját és Kerényi Károly mitológiáját. Hogy megmagyarázzák a megmagyarázhatatlant, „az egész nagy históriát”. Mint két humanista csodabogár, afféle Duna-parti faluba internált Bouvard és Pécuchet: „Rémlik, hogy valami világrengető felfedezést tettél, most már érted, és majd el kell mondanod. / Erre még emlékszem, nevetgelte Tölösy, egészen nem vagyok ütődött, csupán arra nem emlékszem, mi lehetett a tárgy a világrengető felismerésnek. / Timaioszt is elővettük, Kerényit is elővettük, lapozd már föl, arról talán eszünkbe jut.” Mire, hová juthatnak azok a jószándékú emberek, akik szembesültek az emberi létezés tragikusan meghatározó bűn természetével és működésmódjával? Mit tud kezdeni az ördögi Sztavroginnal a szorgos Bouvard és Pécuchet?

Egyszerre játékos és gúnyos gesztus. Ahogyan Nádas Péter látja az embert, az emberi kultúrát és történelmet. A látásmódjának megfelelő ábrázolóerővel teszi a helyére.

MEGSZÁLLOTTAK

Nádas Péter: Rémtörténetek

Nádas Péter írói pályájára bizvást tekinthetünk innovációk sorozataként. Számos elemzés tárgyalja az életmű mérföldkövei, az *Emlékiratok könyve*, a *Párhuzamos történetek* és a *Világoló részletek* közti prózapoétikai, nyelvi és tematikus váltásokat, és a változások sorába az új regény is a maga mehökkentő váratlanságával illeszkedik.

A helyszínválasztás már önmagában meglepetésként érheti az olvasót, a *Rémtörténetek* ugyanis falusi környezetben játszódik. A minta Kisoroszi, de a helyszín beazonosíthatósága nem igazán fontos; annál jelentőségteljesebbé válik majd, hogy egy szigeten vagyunk, amelyet folyó fog közre. Az időpont a hatvanas évek második fele, a közeg pedig a szocialista modernizáció következtében egyre gyorsabban erodálódó falusi társadalom. A regényben felbukkannak ugyan a helyi értelmiségiek – a lelkész, a pap, az orvos, a tanító – csakúgy, mint a deklasszált úri középosztály tagjai vagy egy fiatal vadevezős társaság, a cselekményvilág kereteit mégis ez a közeg szabja meg.

A négy és fél száz oldalas kötet egyetlen folyam, nincs kisebb egységekre osztva, még csak sorjejtések sem tördelik – ahogy első recenzenseinek egyike, Kórizs Imre írja, van benne valami „a Kaszpi-tó tengerszerúségéből, egy kiterjedésének végső határait ostromló elbeszélésből vagy kisregényből” (Nagyszabású őszike, *Mozgó Világ*, 2022/7–8). A rövidmondatos forma ugyanakkor tempós szöveget eredményez, miközben különböző szólamok keverednek benne, feleselnek egymással vagy veszik át egymástól a szót. Néha már-már az lehet az olvasó érzése, hogy valamiféle szólókkal tarkított kórusművet olvas, zenei anyagot, amelynek a fő szólamát – nevezzük ezt a szólamot Szolláth Dávid javaslatához (Váratlan leosztás, *Élet és Irodalom*, 2022/21) csatlakozva „a falu szájának” – a különféle szitkozódások, káromkodások ritmizálják.

A szólabbeli és tematikus váltásokat nem átkötések, hanem ugrásszerű vágások biztosítják. Mindez időnként kifejezetten filmszerűvé teszi a képek rendjét, mint például a nagy finálé kezdetén, amikor a darazsak által megtámadott Bolog Imre segítségért könyörög Jónás atyánál, és ezt a jelenetet Nádas a vadevezősök megjelenésével vágja keresztbe:

A nyelvét mutatta, vagy valamit, ami nyelvre emlékeztette őt.

Saját sokkos állapotáról nem tudhat az ember. Nem lát át tőle a másikra sem.

Jöttek, mint a felhő.

Most azt hiszi, ő elájul vagy mi lesz ővele, segítsen az atya rajta.

Erről az atyáról fölsimerte. S valóban lehanyatlott Jónás atya dolgozószobájának nyitott ablakából.

Mint a zsák a puffanással.

S már ott is voltak.

Egyetlen hallható parancsszó nélkül, együtt perdültek át a vízen feléjük, és nagy csikorgások közepette csúsztatták hajójuk orrát fel a partra.

Úrjézus segíts. (439.)

A keresztvágás, a férfi elzuhanása és az evezősök partra csúszása, a két mozgásbefejezés dinamikus egymásra montírozása már-már forgatókönyvszerű. Arról nem is beszélve, hogy a „jöttek, mint a felhő” mondat éppúgy vonatkozhat a halálos veszélyt jelentő afri-

kai darazsakra, mint az evezősökre, akiknek a néma, „hallható parancsszó nélküli” felbukkanása ebben a kontextusban – mi több, a „már ott is voltak” és az „úrjézus segíts” közé ékelve – kifejezetten fenyegető; de erről majd később.

A „falu szája”, ez a tájnyelvi elemekkel és szitkozódásokkal sűrűn tarkított kollektív nyelv mindamellett csak egyike a számos szólamnak. Más és más nyelvet használ a deklasszált úri hölgyek társasága, mást a tanító és a lelkes, mást Jónás atya, a katolikus pap, és mást Mírák Piroska, a gyógyepedagógus-hallgató. Érdekes, hogy időnként még a Nádas-olvasók számára oly ismerős, a testi meghatározottságokat és a pszichikai folyamatokat precízen analizáló elbeszélői hang is beleszövődik a kórusok és szólók sokaságába, miközben nem válik meghatározó szólammá. Talán csak akkor veszi át az uralmat, amikor Piroska szembesül az állatias Bolog Imrével, zavarba jön, és elemezni kezdi a saját viszonyát ehhez a helyzethez: „Maradéktalanul befogadta, értelmezte az asszociációit, elméje megfelelő helyszínein és tárlóiban helyezte el a másik ember értelmes hangjait az akcentusaival együtt, magát az elbeszélési technikát” (241.). Az antropologizáló elbeszélői analízist tehát egy vészhelyzet, egy riadt állapot hívja elő. Még figyelemreméltóbb azonban, amikor ez az analitikus tekintet a paraszti tudatfolyam sűrűjén keresztül villan meg – méghozzá akkor, amikor a félkegyelmű napszámos, Róza epilepsziájáról esik szó: „Habár a Róza mindenkor szorgalmasan vigyorgott mindőjüknek, igazán előzékenyen. / Mint aki tudja, van néki valami józan ésszel nem felérhető hibája, sérülése, olykor rájön a gyengesége. Előzékenynek kell velük lennie. Holott az előzékenység fogalmáról ő soha az ég egy világán sehol a hergott úristenben nem hallhatott. Magát a dolgot mindenféle fogalmi támogatás nélkül mégis gyakorolta, ezt az előzékenységet. Valami rájön, ahogy mondták, beléjén, ám ezt is csak másoktól hallhatta, de attól még tudni nem tudta” (53.).

Ezen a helyen eldönthetetlené válik, hogy a fogalomhasználatról szóló szövegrész kinek a nézőpontját testesíti meg. Ráadásul az epilepsziás rohamban Róza kívül kerül önmaga érzékelésén: „Mutatták, hogyan kattogsz, te Róza, a fogazatoddal. Miként vecköli magát a földön, ő maga ezt se tudta. / Magát ki látja” (53.).

Ez a kijelentő formában elhangzó költői kérdés, a „magát ki látja” a *Rémtörténetek* központi kérdése. Ahogy Radnóti Sándor írja recenziójában (*Az öreg Nádas, 444.hu, 2022. VI. 2.*), a könyv „regénynek is csak a legformálisabb értelemben (hosszú prózai mű) nevezhető, mert történetészövege, a szereplői hierarchia meghatározottsága olyannyira málladozó és változó, hogy tulajdonképpen az is kérdéses, történetről van-e szó, vagy csak különböző eseményekről, amelyeket egyedül egy falu belvilága – ahol mindenki mindenkit ismer és mindenki mindenről tud – fűz össze”. Valóban, a *Rémtörténetek* világából mintha félig-meddig az úgynevezett mindentudó elbeszélő, a regényíró-demiurgosz is visszavonná magát. Nádas könyve számos szereplőt és sorsot mozgat, ezek végül össze is érnek; ám túl azon, hogy a történetek teljességét egyik szereplő sem láthatja át, jócskán maradnak a regényben fehér foltok, ki nem játszott konfliktusszálak, tragédiatorzók vagy üres területek is, amelyeket az olvasó fantáziája segíthet kitölteni.

A szólamok folyamatos keveredése tehát nem pusztán prózapoétikai truváj, ritmikai-zenei fogás, hanem az ábrázolt világ alaptulajdonsága. Azáltal, hogy a *Rémtörténetek* egy jól körülhatárolt helyszínen és egy adott társadalmi közegben játszódik, az összkép tablószerűvé lesz: zsúfolt sokaság bukkan fel a szemünk előtt, centrálisabb figurák és mellékalakok, akár egy mozgalmas zsánerképen, amelyet leginkább az idősebb Pieter Bruegel modorában lehetne elképzelni. És minél hosszasan szemléljük, annál több meghökkenítő részlet tárul elénk: a baljós jelek egyre szaporodnak, Jónás atya ördögöt íz, Terézt halottak kísértik és így tovább.

Nádas nyelváltása és témaváltása természetesen szorosan feltételezi egymást. Elmozdul nagy témájától, kultúra és érzékiség viszonyától, az ösztönvilág hatásmechanizmusainak a feltárásától – pontosabban egy váratlan mozdulattal átrendezi azt a határmezsgyét, amely a feltérképezhetetlen tartományba vezet. Az emberi psziché birodalmára immár

hatást gyakorol a transzcendencia is, nem szimbolikus értelemben, hanem valóságosan. A démoni és halotti világ megjelenése a *Rémtörténetek*ben nem csupán műfaji inzert, hanem a történesek legfőbb mozgatója. Azon gomolygó, hol egymásba kavarodó, hol külön síkon futó történéseké, amelyeket ilyenformán egy recenzióban nem is érdemes katalógusszerűen számba venni. Ehelyett – mielőtt szemügyre vesszük a transzcendens megjelenését és hatásait a regény világában – a főbb alakokról essen néhány szó.

A falu lakóit, akik a regényben komolyabb szerephez jutnak, az köti össze, hogy mindannyian számkivetettek, mind a társadalmuk peremvidékén helyezkednek el. Ilyen Pásztor Róza, a szellemileg visszamaradott napszámos lány; Törpike – Bolog Amália Mária –, a törpe növésű kocsmái kiségitő, mellesleg a kocsmák közönségének szexuális játékszere; Bolog Imre, Törpike nagyra nőtt, terhelt és erőszakos fia; Várnagy Teréz, az egykori szobalány, aki megesezt lányként költözött vissza a faluba, és még öregkorában is megvetés tárgya. A nagy kollektív szólám, „a falu szája” mindannyiukról lenéző gúnynyal beszél, a visszatérő elismerő formula, a „dolgozni azt tudnak” is mindössze a munkabíráskat, a monotoniatúrésüket vagy a fizikai erejüket emeli ki. „Olyan erős ez, mint az állat” – ez nagyjából az első információ, amit az olvasó kap Róza bemutatása során (12.).

A helybéli értelmiség tagjai közül az Erdélyből áttelepült – és a falusiak által következetesen „románnak” nevezett – orvos kisebb súllyal szerepel a regényben; főszerepet Jónás atya, valamint – mindenekelőtt a zárlatban – Tölösy, a református lelkész és Hamza, a tanító kap. Fontos szereplő a gyogyepedagógus-hallgató Piroska, aki a korabeli közép-osztálybeli női viselkedési kódrendszerhez igazodik ugyan, mégis titokzatos érdeklődés támad benne az állatias Imre iránt: „Egy olyan körülmény, amit született intelligenciája, életkorát meghazudtoló műveltsége és lélektani tudása ellenére sem volt hová letennie, és nem is foghatott fel józan ésszel” (200.). És ugyancsak központi szerepet töltenek be Teréz budapesti látogatói, Fabiusné, valamint fia, a tolószékbe kényszerült, gyermekbénulásban szenvedő Misike; az ő látogatásuk révén kapcsolódik a cselekménybe az egykori úri világ nyaraló hölgytársasága. Ebbe a világba Teréznek egykor, a háború előtt bejárása volt – a szobalány betanításának a metódusa különösképp emlékezetes része a regénynek –, ahonnan nehéz emlékeket őriz, mindenekelőtt az őt alkalmazó Ortvay Hella bárónőhöz fűződő vonzalmat. Ez a bárónő, valamint a szeretője kezdik kísértetni Terézt, ez lesz a kísértetvilág betörésének az első mozzanata a regény lapjain.

A kísértetvilágé, de nem a transzcendenciáé. Hiszen már a regény nyitányában különös kép tárul elénk: „Földi paradicsomba ért, aki a hegyre kiment. Tágas ége felettük. Csönd honolt, madarak énekeltek. Mintha az ég fölött lenne ég, de a két szemükkel odáig nem értek el, hiába látták, hogy van még ott valami vagy valaki afölött, napestig hiába kutakodtak volna benne. Mintha meginognának, megcsusszannának egymáson a légrétegek ezen a föld fölötti égen” (7.).

Ez a táj nem a keserves paraszti munka terepe, és nem is a természetet barbár módon birtokba vevő emberé. Noha a következő bekezdések arról szólnak, hogy valaki patkánymérget szórt ki a lehullott gyümölcsre a vaddisznóknak („Ilyen embert isten baszná le az égből, aki kiteszi”), kisvártatva ismét visszajutunk az ég fölötti ég leírásához: „Ha kiáltottál, akkor az inneri ég dobta vissza, nem a túlnani. Oda hang, káromlás, imádság nem ér fel. Míként egy fényes, boldogságtól teljes rémálom. Aminél szebb azért soha nem lesz” (8.).

A szereplők még meg sem jelentek előttünk – a regény Teréz és Róza kapálásával indít, és ez a jelenet mintegy száz oldalon keresztül tart –, a regény azonban máris világosan állítja elénk a világ transzcendens többrétegűségét. A fent idézett leírást a rendszeres áradások, a jeges ár és a zöldár leírása vezeti be, utána pedig a szilvafák, a gyümölcsoltás, a szilvafőzés képei kötnek át az üstöket keverő öregasszonyokhoz – és itt kerül sor a kísértetvilág első említésére:

Az uruk rég megholt, benn volt a föld alatt, ne fédd, egy éjszaka nincs olyan, nem jár vissza értük.

Minek is jönne, száraz ennek a punája.

A fiúk meg így édesanyám, úgy édesanyám, milyen igaza van édesanyámnak, aszt mind szartak reája.

[...]

Az urára vár, vagy mi az isten faszára, hogy visszatérne és jól elkalapálná, mindegyre annyira bánkódik a vénség.

Na, hallod, arra várhat.

Csak éjjel a nagy botjával ne kopogjon nálad, hogy összecsináld magad. (9–10.)

Noha a hazajáró lelkek szóba hozása (a szexuális konnotációkkal együtt) itt még tréfás, ugratásszerű, az expozícióban mégis minden együtt áll, a regény bevezetése kijelöli a transzcendens – ég fölötti és föld alatti – területeket. A leírásból az is kiderül, hogy jócskán túl vagyunk a téveszítésen: „a férfiember innen dolgozni jár, de nem ám a közösbe, aszt baszná le az isten az égből, hanem a maradék aranykoronás földeken [...], amiket nem vettek el, mert a Bakó Jani komái ezt azért a belterületi kataszterbe rakták” (11.). A regényvilág tehát átmeneti, bizonytalan tartomány, mind a tulajdonviszonyok, mind a társadalmi viszonyok és mind a transzcendens viszonyok tekintetében.

Ezért válik jelentőségteljessé, hogy a színhely egy sziget, ahol az ártér és maga a folyó jelöli ki a tapintható határokat. Aki ide érkezik vagy innen távozik, a vízen át teszi, végül pedig két szereplő is a folyóba öli magát. Mint ahogy talán az sem véletlen, hogy az ördögűzést folytató papot éppen Jónás atyának hívják (az eredeti neve is tudható, Tarab Vince: a „tarab” cigány szó, gyökeret jelent). A víz partján ücsörgő három öreg hajós pedig, akárha valami sorsistenek, egykedvű beletörődéssel nézik végig egy ember vízbe fulladását. A regényvilág mitikus jellegére Kőrösi Imre figyelt föl: a kollektív főszólam kóruszerű alkalmazásán túl „talán nem véletlen Melpomené múzsa és Platón *Timaiosz*-ának említése sem, vagy az utalás a Szentendrei-sziget egyik dűlője alatt húzóódó római út szubsztrátumára. A könyv szereplői között is van számos mitikus karakterű személy: törpe, gyengeelméjű, megesett lány, nagy erejű dalia [...], sőt, talán még a Sztálinváros építésére áttelepített Hrutka kovácsot is lehet afféle varázserejétől az államosítás révén megfosztott Héphaisztosznak tekinteni”.

A *Rémtörténetek* világa egyszerre zárt és nyitott világ: szigetszerű, a szó minden tekintetében, ám az életet meghatározzák a kívülről érkező hatások, még akkor is, ha igyekszik tudomást nem venni róla. Ahogy Radnóti Sándor írja, „kevés jel mutat a társadalomrajz igényére [...] a falu tudatállapotát, hierarchiáját kevésbé befolyásolták a társadalmi változások, a mobilitás”. Valóban, ha történnék is utalások az erőszakos kollektivizálásra, a falu igyekszik a saját szemhatárán belül élni az életét. És ez a behatárolt horizont különös módon csak kevesek előtt tágul ki, és akkor sem a szélesebb társadalmi környezet, hanem a transzcendencia irányába: „Vagy nézte, nézte, ahogy ebből az első égből, a mi-énkből, hogyan, miféle lajtorján juthatna ő fel a másodikba. Ha fölérne, a lajtorját minek támasztaná. Erről azonban tényleg senki nem tudhatott, erről az első, második és még ki tudja, hányadik égről. Ezekre a távoli egekre a Róza valahogy rálelt, vagy valaki talán valamit mesélhetett másoknak őelőtte, a tiszteletes, a Tölösy, vagy a Hamza tanító, azok mind erről beszéltek, a hetedik égbe kéne fölérniük, az lenne a nagy csoda, akkor végre rálelnének az egyetlen idegen istenükre, aki nem csapja be őket a hamis angyalokkal, bár a Róza számolni is csak háromig tudott” (24.).

A Rózáat foglalkoztató Teréz mindamelllett nem ugyanazt látja: „még mindig örült, minden reggel, ahogy kilépett a házából, és felnézett erre a kíméletlen égre” (89.). Ahogy arról már szó esett, ő lesz az, akit a halottai kísértetni kezdenek, méghozzá fényes nappal, esős délidőben.

Az etnográfia megkülönbözteti az ördögi és a halotti megszállottságot, valamint a megszállottság kategorizálása során elkülöníti a *possessio* és az *obsessio* fogalmát – tehát

azt a helyzetet, amikor egy idegen entitás belép az egyén testébe, és az uralma alá vonja, illetve amikor kívülről támadja, és úgy tartja az uralma alatt. A megszálló halottaknak továbbá sajátos csoportját jelentik a széldémonok, amelyek elragadják vagy megütik az élőket (lásd „szélütés”) (Vö. Pócs Éva: *Megszálló halottak – halotti megszállottság*. In: Pócs Éva [szerk.]: *Lélek, halál, túlvilág*. Balassi, Bp., 2001). Nadas a *Rémtörténetekben* széles repertoárral dolgozik, e felsorolás minden eleme felbukkan a könyv lapjain, sőt, a zárlatban egy klasszikus megkísértés-jelenetre is sor kerül, amikor egy váratlanul felbukkanó, tizenhárom éves kislány ajánlja fel magát Hamza tanítónak.

Miközben Terézt egyre több halott kezdi követni, Jónás atya ördögűzést folytat a váci püspök utasítására, miután az egyházmegyében megszapornak a démoni jelenségek – „a hozzájuk érkező eltévelyedettek vagy óvatosan érdeklődő hozzátartozóik száma ezekben a nehéz években [...] exponenciálisan emelkedett”. A szertartást ráadásul félig-meddig titokban kell gyakorolni, hogy se a világi hatóságok, se az egyházi körök figyelmét ne keltsék föl: „Mert nem csupán az ellenséges külvilággal, a rezsim teljes apparátusával szemben kellett halknak és óvatosnak maradniuk, hanem reformer kedvű, betegesen kooperatív szándékú vagy besúgásra hajlamos klerikus társaikkal szemben olykor még ennél is kíméletesebbnek” (257.).

Érdeemes felfigyelni az „ezekben a nehéz években” fordulatra, arra tehát, hogy a túlvilági jelenések milyen finom iróniával íródnak rá a társadalmi-politikai viszonyokra. A Terézt kísértő pár, Ortvy Hella és a szeretője, Okolicsányi a háború után Argentínába menekült, és ott haltak erőszakos halált; de nemcsak ők, hanem a gyilkosaik is csatlakoznak a kísértetek sorához (Hella és Okolicsányi története egyike a regény ki nem fejtett, az olvasói fantáziára bízott történetzálainak). A látogatóba érkező Fabiusné megőrül a gesztenyefasor meghitt látványának, ám naiv lelkendezését utólag, a könyv befejezése felől csakis hübriszként lehet olvasni: „Minden mennyire megváltozott az életükben, kő kövön nem maradt, de ez a gesztenyefasor mégis itt van, senki el nem veheti, gyönyörű, óriás, megmarad nekünk, minden évben újólag örülhet, és akkor őket a mélység ura mégsem jelölte meg” (330.).

A reális társadalomrajz és a démonikus sík együttállása zavarba hozhatja az olvasót. Annál is inkább, mivel Nadas ügyel rá, hogy ne legyen se didaktikus, se parabolikus, és csak néhány vékony szállal köti egymáshoz a társadalmi viszonyok ábrázolását és az ördögügyényt. Nem hangsúlyozza – hiszen tudható jól –, hogy a megszállottak egy megszállott országban élnek; a ritka együttállások legfeltűnőbbike talán az, amikor az ördögűzéseket szervező püspök kénytelen az előkészítő megbeszéléseket a szabad ég alatt folytatni, tekintve, hogy „a püspöki palota termei és irodái jószerivel mind be voltak poloskázva, azaz mikrofonozva” (265.).

Az olvasón múlik, hogy milyen mértékben hozza fedésbe a regény társadalmi és transzcendens síkját. Mert hiszen könnyűszerrel teremthető metaforikus kapcsolat akár a nagy kollektív szólamnak, a „falu szájának” a szüntelen káromkodásai, illetve az ördögűző rituálénak alávett megszállottak szitkozódásai között is:

Ismeretlen erőktől űzött ordítások, jajongások, súlyos átkok voltak, harsányan hamis és magányos könyörgés, hamis kacaj vagy éktelen, véget nem érő, szívből fakadó szitok, átok, káromlás és káromkodás, amely nagyobb erővel üt vissza az illetőre, mint ahogy kiszakadt belőle.

Vagy a szabadulás szándékát szakítja ki magából.

Nem hoz megkönnyebbülést.

Még nagyobb lesz a rabsága. (275.)

Valamivel korábban, amikor Mírak Piroska csoportterápiás foglalkozáson vesz részt, „amelynek éppen a csoportterápia volt tárgya, azaz a csordatudat, a csoporttudat és csoportos önreflexió” (205.), tanára és mestere a következő tanácsot adja nekik: „Ne a helyze-

tet változtassák meg, ha kérhetem, ne okoskodjanak, követelte tőlük Sármány Júlia, s jól tudták, miről beszél. Az egymást követő diktatúrák és rezsimok kollektív lélektanáról. A szó szoros értelmében a sajátjukon, a saját helyzetükön változtassanak” (206.).

A *Rémtörténetek*ben a megszállottság egyszerre reália, illetve a csoportos neurózis metaforája. Ebben a világban a hatalmi viszonyok deformációja jellemző a legtöbb kapcsolatra. Szolláth Dávid megfigyelése, hogy a regénybeli „dialógusokban szinte mindig egyenlőtlen felek vesznek részt (munkaadó és napszámosa, úrnő és szolgáló, gyógypedagógus-hallgató és beteg, pap és házvezetónője stb.), viszont az erőviszonyok rendszerint megfordulnak. Például Fabiusné fizeti Terézt, de rászorul mozgássérült fia miatt, Bolog hol fenyegeti Piroskát, hol alázkodik neki”. Ráadásul a „páros jelenetekben az alárendelt felek a beszéd korlátoltságának különböző fokain vannak. [...] Róza csak beszédhibás (»bittosan«), Bologot nem tanította meg beszélni az anyja gyerekkorában, Misikét viszont csak az anyja és Piroska érti, a néma szomszédot pedig csak Teréz”.

A beszéd képességének, az önreprezentációnak a korlátozása ugyancsak a megszállottság jellemzője. Az ördögűzési jelenet csúcspontja, amikor Jónás atya latinul kérdez rá a démon nevére, a megszállott Imre pedig magyarul válaszol: „Melyik nevemet mondjam meg neked, melyik nevemre vagy te kíváncsi, Jónás atya” (326.). A regény végi kísértés során pedig a titokzatos kislányon is azután lesz úrrá a dühkitörés, hogy a tanító rákérdez a nevére. Érdemes azonban fölfigyelni rá, hogy a saját nevükkel a fontosabb falubeli szereplőknek mindig is meggyűlt a bajuk. A falu népe ördögösnek csúfolja Rózá, gyerekeket ijesztget vele, és gúnynevet akaszt rá: „Így vették el tőle a családi nevet, még kisleány korában elvették tőle a Pásztort, ahogy Teréztől elvették a Várnagyot” (70.). Bolog Amália Máriát mindenki csak Törpikének nevezi, a fiát pedig Jónás atyán kívül a faluban senki sem szólítja Imrének. A közösség már a regényvilág szociográfiai szintjén megfosztja a nevüktől a saját páriáit. A megszállottság attribútumai már azelőtt feltűnnek ebben a zárt belvilágban, hogy a démoni világ áttörése nyilvánvaló tényvé válna az olvasó számára.

Az ördögűzés során Jónás atya rádöbben, hogy mennyire súlyos esettel van dolga, és ettől a ponttól veszi a kezdetét a regény egyre gyorsuló, drámai jelenetekbe torkolló fináléja; mintha csak ez az ijesztő diagnózis billentené meg az addig felépülő regényvilágot. Ezzel párhuzamos Piroska barátainak, az evezősöknek a felbukkanása, a fentebb már idézett jelenet, keresztbe vágva Imre ájulásával. Ez a csoport, az új fiatal középosztály, a hatvanas évek ifjúsága karneváli lendülettel és, ahogy már említettem, fenyegető aurával érkezik meg a regénybe („Egyetlen hallható parancsszó nélkül, együtt perdültek át a vízen felénk”). Fékevesztett jókedvvel játszanak Misikével, majd amikor a fiú becsinál, az „üvöltve röhögő, minden mérnöki figyelemre kész féktelen fiúk és anatómiában jártas lányok” levetkőztetik, és meglepetten válnak szemtanúivá a pubertáskorba lépett Misike merevedésének (442.). Az egész jelenet a bacchanália jegyében áll, az evezős társaság szilajságán a démoni légiók képe sejlik át, és amikor háromszor mártják meg Misikét a vízben, az is valamiféle keresztelés-paródiának tekinthető.

A *Rémtörténetek* világában a gonosz erők jelenléte tagadhatatlan, és mindez négy hálálesetben kulminál. A finálé kivitelezése bravúros; ahogy Kőríz Imre írja: „Mintha Nádas szándékosan azon mesterkedett volna, hogy antik drámaírók módjára illessze egymáshoz a cselekmény olykor torony-, máskor zsebórai léptékű fogaskerekeit, amelyek nemeziszerű mozgása szükségszerűen, de mégis a meglepetés erejével készíti elő a sorstragédiák kibontakozását.” Ugyanakkor mégsem a tragédiák sorozata a regény utolsó szava. Az összkép nem totálisan sötét, hiszen a regény fő állítása nem a rossz mindenütt jelenvalósága, hanem a mindennek dacára jelen lévő jóságé. A regény végi rövid zárlat, amely a nyári tragédiásortat követő télen játszódik, tesz ugyanis egy erős állítást, és ez felerősíti a már korábban is fellelhető belátást, hogy a mindenkori emberi viszonyoktól független jóság ugyancsak létezik és működik.

Ez a belátás határozott formát nyer egészen a regény kezdetétől, méghozzá – az Imre iránt őszinte aggodalommal viseltető Jónás atyán túl – a négy női főszereplő karakterében. Róza epilepsziás, amit a falu közössége, a népi hiedelmekkel egybehangzóan, valamiféle megszállottságként könyvel el, ráadásul úgy ugratja és csúfolja a félkegyelmű lányt, hogy közben női démoni attribútumokkal látja el. Egyedül Teréz az, aki pontosan érzékeli a lányban jelen lévő jóságot, hogy őt valami titokzatos kötelek fűzi az „ég fölötti éghoz”: „Pacsirták sülyyedtek és emelkedtek a Róza tekintetében, lelkét fölemelték az ég és a föld közé” (24.). Az öregasszony folyamatosan zsémbelődések és káromkodások mögé rejti a szimpátiáját, de valóban gondját viseli Rózának. A lány gyermeki együgyűségén átfénylő ártatlanság észrevétlen marad a falu társadalma előtt, mint ahogy ugyanez a helyzet Törpike mosolyával is: „Volt valami megfoghatatlan szépség az állandó mosolyában, holott elég csúfságos volt szegénykének az egész pofája. Ez volt az egyetlen állandó vonása, a vak mosolya” (63.).

A falu számkivetettjei, a két félkegyelmű nő, valamint a kitaszított Teréz mellett Piroska alakja a negyedik női figura, akiben a jóság mint képesség és beállítottság megjelenik. A szerelmes Misike, amikor Piroskáról ábrándozik, úgy látja őt, mint aki a folyóparton a pöttyös gumilabdát az ég fölötti égbe dobja (336.). És Piroska lesz az Jónás atya mellett, aki az Imre nevét érintő tiltásban sem osztozik a „falú szájával”: „Nálunk egyedül Mírák Piroska vette minden további nélkül tudomásul a Törpike pék fiának keresztnevét, helyesebben ő volt az egyetlen, aki erről a taburól nem tudott, pedig bizonyára hevesen érdekelte volna ez a kollektív öntudatlansággal űzött mágikus művelet. Tölösy tiszteletet is felelte érdekelte volna, de ő sem tudott róla. Nehéz is tudni olyasmiről, amiről soha senki nem beszél, s ezért nincsen mit kérdeznie” (197.).

A bekezdés záró mondatának különös akusztikája van: akár inverz Esterházy-parafrazisként is olvasható, a *Harmonia caelestis* nevezetes kezdőmondatának – „Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot” – a parafrázisaként. Vállalva a túlinterpertálás kockázatát, úgy gondolom, hogy a *Rémtörténetek* végső soron azt a kérdést veszi szemügyre, lehetséges-e helyet találni az ontológiai derű számára egy olyan világban, amelyet sötét erők és kényszerpályák határoznak meg. A mintegy nyolc és fél oldalas zárlat nem külsődleges appendix, hanem ennek a helynek a megmutatása. Tölösy lelkész meglátogatja barátját, Hamza tanítót, aki riadtan meséli el a megkísértése történetét. Elmondja, hogy kiadta az útját a neki felkínálkozó, ismeretlen kislánynak:

Mire a Tölösy inkább kedvesen rákiáltott, hogy akkor meg mi baja, hiszen mindent jól csinált, igazán dicséretesen.

A Hamza bólogatott hozzá, hiszen épp ez az, nem tudja, hová is tekeredjen. Bármit mondjon Kant, neki nincs több etikai cernája.

Hát akkor tegyél meg bármit, ki akadályoz, ne sajnáld már magad ennyire, mondta neki a Tölösy csöndesen.

Szószekekről könnyű prédikálni.

Erre jót nevettek a másikon. Ennyiből állt a barátságuk, nem engedték egymást elvetemedni. (463.)

Nemet mondani a gonoszra, és baráti fenéken billentésekkel terelgetni a másikat: ha a fentebb idézett mondat Esterházy-parafrazis, úgy a záró jelenet szeretetteljes kölcsönössége határozottan ottlik gesztus. A szerző az aprólékosan kivitelezett, gomolygón sötét háttérre felfest egy újabb világos motívumot, a szent együgyűség reflektálatlan jóindulata mellé. Ha innen nézzük – és ez kétségkívül új vállalkozás Nádas Péter pályáján –, a *Rémtörténetek* a maga különös, szövevényes világával, démoni masinériájával ironikus módon épp ezeknek a gesztusoknak teremti meg a helyét.

NÁDAS PÉTER KIGONDOLJA, HOGYAN KELL BESZÉLNI A VILÁGRÓL

E kötet *Saját halál* című központi darabjában a szerző, aki egyben az írás hőse is, miközben átéli a klinikai halál állapotát, megállapítja: „az egész nagy szenzuális színjátéknak vége lett”. Ugyanakkor világosan látja – erre a novellára amúgy is egyfajta emberen túli világosság a jellemző –, hogy *mi* kölcsönözte korábbi prózájának az abszolút kétségbevonhatatlanság érzését. A szerző/hős számára a halál megtapasztalásából tökéletesen nyilvánvaló, hogy az érzékeléseinket egységbe foglaló tudat „a végtelenbe van belekötve”: „A tiszta érzéki felfogás mindig is onnan nézett át semleges szemléletével, ahová most boldogan és elnémultan visszatérek.” A szerző/hős számára ez egyfelől nem jelent semmit: haldoklik. Másfelől viszont nagyon is sokat jelent. E felfedezés adja magyarázatát „nagy prózája” súlyának.

Nádas Péter mindenekelőtt hosszú, bátran mondhatjuk: nagyon hosszú könyveiről híres. *Emlékiratok könyve* című hétszáz oldalas regénye (1986), amely értelmiségi körökben világhírűvé tette, a *Saját halál* megírása idején már régen több kiadásban is megjelent, és lefordították a legfontosabb nyelvekre.¹ *Párhuzamos történetek* című még monumentálisabb regénye (több mint ezer oldal) 2005-ben jelent meg, és a szerző feltételezhetően már rég dolgozott rajta, amikor az infarktus, amely a *Saját halál* (2001) hőségé tette, megtörtént vele.

Mindkét hatalmas könyv az illetlenségig érzéki, olyannyira, hogy aki belemerül az olvasásukba, tökéletesen megfeledkezik magáról: nem csak magát az olvasás tényét és körülményeit nem érzékeli – eltűnik minden, kivéve az embert tökéletesen magába nyelő élményt, a folyamatban lévő tapasztalást, a végeérhetetlen, ugyanakkor roppant rafináltan strukturálódó érzékelést, egyfajta varázslatos irodalmi hallucinációt.

Nádas nagyregényeiben eltűnik a történelmi idő linearitása, a különböző évtizedek párhuzamosan futnak, a térképen egymástól jókora távolságban lévő helyek különös módon közelebb kerülnek egymáshoz; maga az elbeszélés ideje meggömbül, széthúzódik és buborékokat képez, amivel különálló zárt létezők jönnek létre; hasonló metamorfózisokon megy keresztül a tér is. A *Párhuzamos történetek*ben a hősök háromszáz oldalon keresztül szeretteknek, ami – az átlagos olvasási időre átszámítva – könnyen kitehet egy egész hetet; egyetlenegy – igaz, Pest kellős közepén álló – ház leírása kitölti a kötet felét, mígnem végül átalakul gőzhajóvá, amely lefelé úszik a Dunán, egész máshol, mint ahol az imént voltunk.

Nádas a „nagyprózájában” mintha egyenesen azért találná ki ezeket a furcsaságokat, hogy minél tovább ott tartsa olvasóját az eleven átélés, az érzékelés teljessége, az áttetsző-

2021-ben *Utazás egy vadkörtefa körül* címmel a szentpétervári Izdatyelsztvo Ivana Limbaha gondozásában, Vjacseszlav Szereda válogatásában és fordításában megjelent oroszul Nádas Péter gyűjteményes kispróza-kötete. A kötet a következő hét írást tartalmazza: *A Biblia; Mese a tűzről és a tudásról; A helyszín óvatos meghatározása: alaposan körbejárunk egyetlen vadkörtefát; Mese az elcsérelt kiskirályokról és az őrangyalukról; Saját halál; Az ember mint szörnyeteg; Az élet sója*. Ehhez a kötethez írt utószót Olga Szerebrijanaja. 2022-ben a könyv felkerült a *JasznaJa Poljana* rangos orosz irodalmi díj az évi legjobb külföldi kiadványainak listájára – a ford.

¹ Vjacseszlav Szereda orosz fordítása csak 2014-ben látott napvilágot a Kolonna Publications kiadásában.

séggel telített gyönyörűség állapotában. Mindez azonban kizárólag szavakból jön létre, amelyek bonyolult szintaxis révén szerveződnek szöveggé a papíron, és amelyek teljesen logikusan és racionálisan kapcsolódnak össze, ráadásul menet közben temérdek betoldással gazdagodnak a legkülönbözőbb tudásterületekről.

Nádas „nagyprózája” érzéki megkérdőjelezhetlenségének ezt a titkát, amely az X pillanatig sejthetőleg őt magát is elbűvölte, a *Saját halál*ban tudatosítja, feltárja magának. Kiderül, hogy az abszolút érzés, a csupasz érzékelés nézőpontja az egyéni létezés határán túli nézőpont: az érzékiségnek van egyfajta transzcendens folyamatossága, amely ahhoz hasonló, amiről a filozófusok beszélnek, amikor az örök igazságokra apellálnak. Az érzékiség időtlen, téren kívüli, absztrakt. Ugyanakkor az érzékiség – a kéz, a gyönyör, az ízek, a szagok, a színek élvezete – maximálisan konkrét, konkrét részletekkel függ össze, amilyen a test helyzete az ágyban, a nyelv (a testrész) állapota, egészen a húgyhólyag telítettségéig. Nádas bonyolultan összetett világai ezen a paradoxonon egyensúlyoznak: a több tucatnyi szereplő – ki-ki a maga sajátos történetével – összetalálkozik „a szenzualitás hatalmas vásárában”, aminek során megvilágosodik világunk valósága.

A *Saját halál* határhelyzetet foglal el, ahol Nádas regényei keresztveződnek „kisprózájával”. Ebben az elbeszélésben az érzések határtalan univerzuma, amely a „nagyprózában” számos szereplő közt oszlik meg, magában a szerzőben egyesül („Halála óráján tényleg egyedül marad az ember”), miközben maga a szerző nyomban több összetevőre hullik szét, amelyek mindegyikének megvan a maga feladata: a tudat, amelynek edényéhez az „érezékelés zsinórjai oda vannak kötve”, igyekszik a fájdalom ellenére megőrizni tisztaságát, az „én” folyamatosan azon gondolkodik, hogyan néznek ki a történetek a mások szemében, miközben egy bizonyos titokzatos „másik én”, a „másikom” igyekszik megővni az infarktus által gyötört testet, arra készítve ezt az egész konglomerátumot, hogy megtegen bizonyos értelmes, mentő lépéseket: nyissa ki az ablakot, hogy meggyőződjék, kevés a levegő, vegyen be gyógyszert, hogy időlegesen megkönnyebbüljön, elinduljon a rendelőintézetbe, ahol az orvos este nyolcig rendel. A szerző felsorolt összetevői fogadják az érzések adatait, egybevetik a mások feltételezett érzékelésével és reakcióival, megemésztik és kész állapotban rögzítik az emlékezetben, ahonnan az író/főszereplő – már a következő életében – papírra veti őket.

Ebben a szövegben különösen elbűvölő, soha nem volt csoda – az, amire nem volt példa korábban se Nádasnál, de egyáltalán, a világirodalomban sem: a szerző/hősnek a szerzői elemzésben szétválasztott, de a valóságban együtt létező „lélekrészei” a halál megtapasztalása által átfordulnak egy bizonyos, sajátos, senki által nem ismert, de kétségkívül szubjektum nélküli univerzumba. Alighanem valami ilyesmi játszódik le mindenkivel a halál pillanatában. Ami szinte hihetetlen, az az, hogy a haldoklónak sikerül a vele végbemenő átalakulásokat megragadni, összekapcsolni mások tapasztalatával, reflektálni rájuk és megjegyezni, de magát a történet is, méghozzá azokkal a körülményekkel együtt, amelyek között mindez végbemegy (például a megszokott értelemben vett idő és tér hiánya). Hála a szerző megfigyelőképességének (akinek eredeti szakmája a fényképészet) és elméje hibátlan működésének, minden történés megőrződik, hogy azután feltárljon az olvasó előtt.

Ez utóbbi egyébként már a magyar egészségügyi személyzet hősies erőfeszítéseinek köszönhető, az olyanoknak, mint a nagy, lomha ápolónő, aki önfeláldozó igyekezettel keres vállfát a haldokló drága zakója számára, az alacsony, tarkopasz orvos, a sűrű borostával benőtt, fekete hajú medikus. Ahhoz, hogy a szerző megírhatta mindazt, amit mi, olvasók olvasunk, először is életben kellett maradnia. Az életbe visszatért Nádas a kész szövegben azt is rögzíti, ami „valójában”, „objektíven” megtörtént, meg azt is, amit ő maga átél, továbbá azt, ahogy a környezet ezt az egészet érzékeli; amikor pedig hirtelen kettéhasad egy valami barlang felé sodródó tudatra és a kórházi ágyon fekvő testre, akkor

részletesen leírja, „valóságosan hol vagyunk”, és a kórtermet is, igaz, ez utóbbit egyfajta valószerűtlen felső nézőpontból.

A néhai Borisz Dubin így írt a *Saját halálról*: „Nádasnak ez a szövege valami olyat művel a leírás nyelvével, az ábrázolás szövetével, a metaforikájával, satöbbi, ami után a tudatos, önmagának tudatában lévő irodalom kénytelen feltenni a kérdést, hogy tulajdonképpen mire épül ez a szöveg.”² Azt szokás mondani, hogy a tudatos író az alkotását a saját életével alapozza meg. Nádasnak sikerül a saját halálát is hozzátenni.

De még ez sem minden. Az író a következőket írja a születéséről:

„Azon a napon születtem a budapesti Zsidó Kórházban, amikor a frissen elfoglalt lengyelországi Mizoč összes zsidó lakóját kihajtották egy közeli kőbányába. Ennek a szerdai napnak a délelőttjén több ezer embert meztelenre vetkőztettek, aztán kivégezték őket. Mindet. 1942. október 14-én történt. Hiába gondolkodom, az egyidejűséget meg nem érthetem. Anyám megérezte az első fájdalmakat, összepakolt, villamosra szállt, egyedül ment be a kórházba. Mikor végeztek mindenkivel, a német rendőrségi különítmény tagjai pisztollyal a kezükben szemlélték meg művüket. Nem ordíthatok, könnyem aztán tényleg nincs, istenem se, akihez fohászkozhatnék. Akitől bármit megkérdezhettek. Késő délután lett. Aki még mozgott, közelről lőttek bele. A műveletet, miként az előzőeket, egyik társuk igazán érdemesnek találta arra, hogy fényképezze. Közben engem kimerült és boldog anyám karjára helyeztek, s a pillanatot rohanvást érkező apám örökítette meg.”³

Itt Nádas „kiszprózájában” az „én” és a hozzá tartozó test találkozási pontja minden egyébbel más, mint a nagyregényeiben. Az egység elérése itt nem az érzékelés mindent átható (ugyanakkor legapróbb részleteire bontott) teljességébe való elmerülés révén történik, hanem valami más módon. Nádas a *Literának* adott interjújában a *Világító részletek* (2017) című új memoárjáról szólva a következőket mondja: „Engem a korszak és a személy összefüggése érdekelt. Jobbára soha nem a tárgy vagy a téma, hanem az összefüggés érdekel.”⁴ Korszakon a társadalmi szerkezet, a többé-kevésbé mindenki által osztott értékek, erkölcsök összessége értendő; személyen az individuális törekvések, amelyek közül a legnagyobb erejű az érzékiség, az erotika. Milyen összefüggés lehet ezek között?

Nádas írói debütálása egy részben önéletrajzi rövid elbeszélés a gyerekkorról, amelyben mindenki hazudik: az író szülei, az illegális kommuniszták, akik 1944-ben csodával határos módon megmenekülnek a haláltáborba való deportálástól, a háború után az új rezsim funkcionáriusaivá lesznek. Az apa minisztériumi osztályvezető, a pozícióval együtt pedig megkap egy budai villát, amelyet elhagytak menekülő burzsuj tulajdonosai: „Felmásztam a padlásra, és új kincsekre leltem. Ládaszámra álltak régi levelek, fényképek és újságok a hajdani földbirtokos tulajdonos egyetlen hagyatékaként. Turkáltam a poros iratok közt, élvezettel olvastam a szálkás betűkkel, hosszadalmasan íródott leveleket. Órákig ültem a poros gerendán, estélyekről, cselédekről, szerelmekről, divatról, lovagok-ról, tengerpartokról olvasgatva. Nézegettem a képeket, melyek elegáns, feszes urakat és hölgyeket ábrázoltak nagy tengerjárók fedélzetén, teveháton az egyiptomi piramisok alján, árkádok alatt Rómában és velencei gondolákon.”⁵

Lehetséges, hogy a tizenkét esztendő Nádas éppen ebben a villában talált Janusról egy addig ismeretlen ábrázolást. Ezen két félrenéző arc közé tárva volt egy harmadik arca, melynek örült volt a tekintete. „A kép űzött ki a nyári kertbe, a valakinek a három arca, arcának három nézete, s elmerülten bóklásztam ott vele. [...] Mindent, de mindent meg fogok

² Дубин, Б.: *О людях и книгах*. (Emberekről és könyvekről) СПб.: Издательство Ивана Лимбаха, 2018. С. 282. Borisz Dubin (1946–2014) jeles orosz szociológus, fordító, a huszadik századi magyar irodalom nagy tisztelője.

³ Nádas Péter: *Valamennyi fény*, Magvető, Bp., 1999, 183–184..

⁴ <https://litera.hu/magazin/interju/nadas-peter-ez-az-orokos-del.html>.

⁵ Nádas Péter: *A Biblia és más régi történetek*. Szépirodalmi, Bp., 1988, 10.

írni, amit az emberek elhallgatnak egymás elől. Abban a pillanatban mindenestre így szólt az elhatározásom.”⁶

Az ezt célzó első kísérlet – amelyet Nádas húszéves korában, 1962-ben tett – talán naivnak tűnhet, de így is csodálattal tölt el a mű szerkezeti tökéletessége, amely már előrevetíti nagyregegyei hatalmas struktúráit. A *Biblia* főszereplője, a pazar villa ifjú lakója, valami hatodik érzékével megérzi, hogy ebben a világban és ebben a villában semmi nem az, aminek kiadja magát. Talán valamiféle belső erkölcsi hang parancsára, vagy talán az érzékiség hívására (itt jól látható az a kapcsolat a kor és a személy között, amelyről Nádas az interjúban beszél) azon igyekszik, hogy ezt a „nem azt” láthatóvá tegye, és ez a tevékenység először a saját kutyája kegyetlen elpusztításához, aztán mindenki más megalázásához vezet: a szülőktől, akik hasztalan igyekeznek „normális gyerekkort” biztosítani a gyermeküknek, a cselédlányig, akit bajba kever. A gyerek eszköze egy régi nyűtt Biblia lesz. Amikor a hívő cselédlányt valami emberszeretetből elkövetett hazugságon kapja, felmutatja neki a könyvet: ha egy hívő ember képes hazudni, az azt jelenti, hogy a hit tanításán alapuló szent könyv nem ér semmit. A kislány tépdadni kezdi a Bibliát, a rémült cselédlány kikapja a kezéből a könyvet, és elrejtja a szobájában. Amikor a lány a kimenő után nem tér vissza a szolgálatba, és a háziak – tévesen – lopással vádolják, éppen a Biblia válik annak bizonyítékává, hogy valamit mégiscsak magával vitt, mégpedig az igazságot. Anya és fia elutaznak a faluba, ahol a lány él, és útközben felfedezik a propaganda minden hazugságát: az ország, amelyet a kommunisták magabiztos kézzel vezetnek a boldogság és a felvirágzás felé, valójában rettenetes nyomorúságban szenved, halálosan beteg, és meg van fosztva attól, ami a legfontosabb. Amikor az anya odaér a cselédlány házába, rájön, hogy az nem lopott el semmit, mert ebben a házban nincs az égvilágon semmi. Kivéve a Bibliát, a szent könyvet, amelyet a cselédlány megmentett az ateista kommunisták gúnyolódásai elől. Kiderül továbbá, hogy ez a könyv az anya számára is szent: a náci megszállás alatt ez alatt rejtegette a kosarában a kommunista röplapokat. A kétféle szentség azonban különböző: az anya, amikor végleg elbúcsúzik a cselédlánytól, ott felejtja a Bibliát az asztalán.

Az egyszerű, tökéletesen realiztikus történet (1962-ben másfélt alighanem lehetetlen lett volna a nyilvánosságnak szánva írni) világosan mutatja Nádas irodalmi érdeklődésének tárgyát: az igazságot keresi, amelyet a korszak és az ember mindig eltorzít, és amely alig tud kinézni a kétarcú Janus ellentétes irányba tekintő arcai közül. Adott esetben az igazság Isten Igéje, de nem isteni tartalmában, hanem teljesen anyagi objektumként. A későbbiekben Nádas megmutatja, hogy képes demiurgoszként bánni a szavakkal, oly módon, hogy saját történetével igazolja az igazságot.

Ez történet a tűzről és a tudásról, illetve a két királyfiról szóló mesékben. Az olvasó az első pillanatban rájön, hogy az első 1968-ban, a peresztrojka előtt, de már annak előérzetében íródott, a másik viszont a peresztrojka által frissen meggyújtott nacionalista tüzek fényénél, 1994-ben. Ezekben az írásokban a szerző a képtelen történettel a valóságot mondja ki. E képtelenségeken belül az első esetben elpusztul a népi demokrácia hazugsága, és minden szereplő – csodálatos módon – teljesen valóságos történelmi szabadságra tesz szert, a második esetben a háború alapjául szolgáló nemzeti mítosz csodálatos módon leleplezi az egyszerű bábaasszony, aki ily módon megkérdőjelezi bármiféle háborús cselekmény értelmességét.

Egyébként, ha a *Bibliát* legalább részben életrajzi természetűnek tartjuk, elmondhatjuk, hogy azoknak a manipulációknak, amelyeket a főszereplő kislány a Bibliával művel, az igazság felismertetésén túl nemcsak intellektuális, hanem teljesen reális következményei is voltak. Az író anyja a gyerek tizenhárom éves korában rákban meghalt, három évvel

⁶ Nádas Péter: *Világoló részletek. Emléklapok egy elbeszélő életéből*. Jelenkor, Bp., 2017, I. 522.

később pedig az apja végzett magával. A magyar történelem eseményeinek fényében állíthatjuk, hogy mindkettejüket az igazság ölte meg.

A történelemmel foglalkozik egy háromoldalnyi szöveg, *Az ember mint szörnyeteg* című esszé (2003), amely talán Nádas legbonyolultabb szövege. A fiatalember, akinek megjelenését a HÉV szerelvényen egy Kafka-műre, *A perre* való hivatkozás vezeti be, beül a fülkébe egy szép fiatal hölgygel szemben, majd az író, miután célzást tesz a fiatalember szerelmi életének bonyodalmaira, belefog a kettejük közötti néma interakció mesteri leírásába: a tekintetek, gesztusok, a könyv elhelyezkedése a szép ismeretlen térdén, a környezet hiposztázáló reakciói mind az elemzés tárgyává válnak, amint ez Nádasnál történni szokott. Ezek az utazók egy modernista regény hősei és egyúttal egy valós európai történet elszenvedői. Nádas Kafka vonalát folytatja, ám nem feledkezik meg arról sem, hogy két szóval megmagyarázza: a cselekmény nem az 1920-as évek Prágájában történik, amely a maga idegensége következtében tiszta absztrakcióvá válik a német nyelvű regényíró számára, hanem a háború utáni Európában, ahol a jeleknek konkrét történeti értelmük van. Így a fekete ruhaszínt, amelyet a szerző/hős visel, a Resistance aktivistái – párizsi egzisztencialisták, sanzonénekesek és patafizikusok – hozták divatba. Hősünk feltételezhetően szintén egy nemzeti ellenállás – az 1956-os magyarországi forradalom – hőse. Egyébként itt is van bőven absztrakció és típus: a fiatalember – egy ilyen rövid szöveghez képest többször és nagyon hangsúlyosan – szökevény (azaz árja típusnak) van leírva, a másik szereplő viszont kissé düllelt szemű barna lány (azaz zsidó).

Amikor aztán az elbeszélés nekilendül, és magától gurul az erotikus kaland bejáratott vágányain, amelynek végén, mint pontosan tudjuk, épp úgy lehet epifánia, mint valami fantasztikus esemény, a szépséges ismeretlen elővezet a hős számára egy megvalósult karkai jelenetet, mégpedig saját nyomorekságát: mindkét kezén összenőtt ujjait. Az, hogy ez az anatómiai anomália nem szó szerint értendő, hanem Kafka leírásának elrajzolt megisméltése (az ujjak közötti hátya helyett a férfi az ujjakat párosával összefogó nagy körmököt lát), egy szempillantás alatt kiveti a szerzőt az európai irodalomtörténet kontinuumából, a modernisták által átélte és értelmezett időből a valódi történelem idejébe – amit személyesen nem élt át (mert ennek átélése az adott esetben a halált jelentette volna), és nem értelmezett át teljesen: valamiféle szegyenérettől vezettetve, az első megállóban leszáll, ez pedig nem más, mint az a bizonyos téglagyár, ahonnét 1944-ben a megsemmisítendő zsidókat Lengyelországba szállító hosszú szerelvények indultak.

Hogyan olvassuk ezt a szöveget? Mint elmékedést az irodalom lehetőségéről Auschwitz után? Mondván: az európai huszadik század naptári idejét nem lehet helyettesíteni az elbeszélés idejével, és ezen még Kafka sem segíthet? Vagy mint teratológiai – a torzszülöttekkel foglalkozó – traktátust: mi a szörnyűségesebb: az egyetlen nagy körmömmel egybefogott, összenőtt ujjak, amelyek „gyöngéd, fiatal állat patáira” emlékeztetnek, vagy az emberi értelem, amely képes volt olajozottan működő gépezetet alkotni az ilyen képzelt szörnyetegek megsemmisítésére? Akárhogy is van, ez az elbeszélés remekmű: Nádas három oldalon képes teljes egészében demonstrálni írói módszerét, felsorakoztatni az őt izgató valamennyi témát, és hosszú évekre munkát adni az olvasó kérdező elméjének.

„A nagy fazék rablott aranyat a nagy vadkörtefától három lépésnyire ástam el.” – Ez az a parodisztikus titok, amit a *Saját halál* szerzője a halála előtt közölhetne nem létező fiával. A szóban forgó vadkörtefa Délnyugat-Magyarországon, Gombosszeg faluban nő, ebben az isten háta mögötti zugban, ahol alig néhány tucat ember él, és ahol Nádas Péter 1984 óta él és alkot. A költözést megelőzte a rövid technikumi tanulás, a fényképészszakma elsajátítása, riporterkedés, egy év diákösztöndíj Kelet-Berlinben (amelynek leírása szerepel az *Emlékiratok könyvében*). Volt egy pillanat, amikor Nádas úgy döntött, hogy nem küszködik a betevő falatért a gyorsan savanyodó népi demokrácia viszonyai között,

visszavonult ebbe a faluba, ahol az élet olcsóbb, az ablakból egy vén körtefa látszik, és odakint egyáltalán nem a huszadik század fogadja az embert.

Az *Alaposan körbejárunk egy vadkörtefát* (2000) alcímű írásban a szerző megkísérli rekonstruálni faluja lakóinak premodern tudatát, amelyben a történelem századai merőben különböző időtartamokba zsúfolódnak össze (olyanokba, amelyekben egy mai ember könnyedén Brueghel-féle vadászok kortársainak érezheti magát), és minden individualitás elűzetik az „egész falu” egységének létrehozása érdekében, amelynek határán túl kizárólag kutyafejű barbárok élnek. Az a modell, amelyet Nádas a saját személyes megfigyelései alapján épített fel, jobban magyarázza – tisztán szociológiailag – a falusi polgár magatartását, mint a voltaképpeni szociológiai elméletek, amelyek az individuumról alkotott újeurópai fogalmakból indulnak ki. Az irodalom itt kutatói projektté változik, amely a „normális tudományétól” különböző axiómákból indul ki, amelyek azonban lényegüket tekintve összhangban állnak amazzal: aki elolvassa a szöveget, tudni fogja, hogy s mint állnak ott a dolgok. Ez a budapesti születésű ember számára idegen világ ideális megfigyelési pont, ahonnet szemügyre lehet venni egy metropolisz lakóinak történeti tudatát is, aminek részletes elemzését Nádas a nagyregényeiben végzi el.

De a város sem reménytelen – állítja a szerző e válogatás utolsó, *Az élet sója* című, első látásra igen különös darabjában. A történet, mely egy Schwäbisch Hall nevű délnémet kisvárosról szól (a szövegben a helység nincs megnevezve, de a város reáliáinak részletes leírása alapján egy perc alatt kiguglizható), tizenkét töredékre tagolódik, melyeknek mindegyike egy-egy hónap nevét kapta címmül. Az egész áprilisban kezdődik (valószínűleg egyszerűen azért, mert áprilisban süt a nap, és a tavasz valami újat ígér), és márciusban ér véget, vagyis nem is ér véget, egyszerűen magától félbeszakad. „Minden a mai napig a helyén maradt a dombban. S hogy mi minden, azt szívesen elbeszelném még, de már így is sokat beszéltem, és időm végére értem.” Nádas a szöveget az év során részletekben jelentette meg a *Literán*, ezt követően jelent meg önálló – méghozzá illusztrált – kötetként.

A szóban forgó városka sós források körül született, és sóbányászatból élt. „Az élet sója” itt nem a megszokott evangéliumi frázis, hanem történelmi tény: adva volt a só, körülötte épült ki az élet, az élet folyamán pedig ugyancsak lerakódott egy s más, a szó szoros értelmében, mint a só. Minden újabb fejezetcskében, minden újabb hónapban megtudunk valamit arról, hogyan főzik ki a sót, hogyan szabta meg a sófőzés a város elrendezését, hogyan alakult ki a köznapiság alapján a lelki, azaz az egyházi élet, hogyan szerzett saját hangot – azaz saját harangokat – a templom, hogyan alakult ki a harangszó harmóniája, és hogyan őrződött meg mindez – a szerencsés véletlen folytán a városba került józan értelmű emberek jóvoltából mind a mai napig.

A történetben jószerével nincs semmi figyelemre méltó, mi több, valószínűleg magában Schwäbisch Hallban sincs semmi figyelemre méltó, máskülönben a pandémia előtti időkben elárasztották volna a turistatömegek. Ennek ellenére ennek a prózának az egyenletes folydogálásából, a véletlen históriák látszólag mechanikusan összeállított sorozatából kirajzolódik egy biztató gondolat: a világról a dolgokon, a világ összetevőin keresztül lehet és kell beszélni, és amikor egy ilyen beszélgetésben az ember lemond az egójáról, éppen akkor nyeri el a reményt, hogy megtalálja önmagát.

A kritikusok mindjárt felismerték Nádas kalendáriumában a párhuzamot a kései Heidegger ekphrasiszaival, amilyen az 1950-ben íródott poétikus *A dolog*: ha jól odafigyelünk, a lét magukból az érzékelhető dolgokból ütközik ki. Lehet, hogy csakugyan. De az, amit Nádasnak sikerült kimutatni ebben a szövegében, az a látványos összefüggés az idő és az egyéni élet, a korszak és az ember között. Mindössze annyit tett, hogy kissé más léptéket választott – és a közelmúltbeli huszadik század teljes mértékig meg nem értett eseményeinek szörnyűsége összekeveredett a századok vastag rétegeivel, az emberek tí-

pusokká, kétlábbon járó bűnökké és erényekké váltak, a mindezen kikristályosodó „élet sója” pedig egyszeriben átváltozott morális imperatívusszá. „Az ember nem tökéletes, de attól még igyekezhet.”

Az *élet sója* tele van finom iróniával. A bölcsé vált elbeszélő mintegy megvonja napjai és munkái összegzését, és kiderül, hogy az eredmény nem más, mint néhány senkit nem érdeklő részlet egy isten háta mögötti városka templomában látható kegszerekről. Ez különösnek tűnhet: Nádas prózájából első látásra hiányzik a magyar irodalom egészére oly jellemző humor. Itt nincsenek gyilkos paradoxonok, amelyek az olümposzi istenek hahotájára készítenék az olvasót, mint Kertész Imréné; hiányoznak Esterházy Péter kacéran félig kimondatlanul hagyott mondatai, és kanyarulataiban minduntalan a könnyű kuncogások, amelyektől – talán tisztán fiziológiai szinten – a szöveg végére nagyszerű kedve kerekedik az embernek. De Nádasnak igenis van humora – az olvasó, a szöveg bonyolultsága következtében nem mindjárt képes rákapcsolódni, de ha ez a kapcsolat mégis létrejön, nem ereszti el többé az embert. Szimbolikusan tűnik, hogy ilyen szórazótatónak éppen az időben legkésőbb született „kis holmi” bizonyult.

Ilyesmi egyébként korábban is előfordult. A *Saját halálban* – ebben a döbbenetes komoly darabban – a *másikom* szót Nádas – saját bevallása szerint – Tandori Dezsőtől kölcsönözte, aki azonban ezzel a szóval nem a szubjektivitás struktúrájában lévő másodfokú reflexiót nevezi így, hanem egyszerűen a feleségét. Aki kellő mértékben bele tud helyezkedni Nádas prózájába, az érzékelés végeérhetetlen elemzéseiben kezdi észrevenni az „élet sóját”. Hiszen a *Saját halál* is azzal végződik, hogy a szerző/író megkéri a feleségét: „vegyen tíz vállfát, válassza a legjobbat, a legszebbet, a legdrágábbakat, vigye el a kórházba, a nagy nőt keresse. Legalább vállfát ne kelljen keresgélniük.” A befejezés ab ovo a szövegnek értelemmel leginkább telített helye. Ezt a helyet foglalja el a nagy, lomha ápolónő, aki azt tudakolta a haldoklótól, hogy rendben van-e a széklete.

SOPRONI ANDRÁS fordítása

Szökés, várakozás, epilógus

egy postafordulta lehetőségei

„legyen ez csak olyan emlékezés vagy emlékeztető, bármi, ami a visszaidézés fájdalomával és kéjével kapcsolatos, legyen valami olyan, amit öregkorában ír az ember, legyen előleg abból, amit negyven év múlva érezhetnék, ha netán a hetvenhármát megérném és még emlékezni tudnék akkor”

(Nádas Péter: Emlékiratok könyve, első oldal)

A fasizmus győzött.

A fasizmus előbb győzött, és csak aztán győzték le. Ami Nürnbergben és később Auschwitzban történt, az nem részeredmény volt. Theodor W. Adornótól Hannah Arendten át Ingeborg Bachmannig, Kertész Imréig és Pilinszky Jánosig tudta ezt mindenki. Megváltozott mindennek a története. Semmi nem lehetett többé olyan, mint előtte volt. A *Világló részletek* a fasizmus által eltörölt néhai és kései polgárvilágról is beszél, és arról, hogy a fasizmus veresége, tehát túlélése, hogyan vezetett félreérthetetlenül egy új világba, egy másik kísérletbe az időközben szintén a fasizmus által legyőzött munkásmozgalom romjain, élhetetlenül. „Szegény, szegény hülye anyám.” Ami 1956-ban a budapesti Marx téri tömegnek az antisztálinista, nem-polgári, hanem szocialista forradalmában egy pillanatra lehetséges volt, annak nagyjából húsz évvel később – a forradalom leverése és a beteljesületlen hatvannyolcas kísérlet(ek) következményeként – Melchior padlásszobájában már csak hiányként maradt nyoma. Ezek az elsüllyedt világok omlanak egymásba az *Emlékiratok könyvében* és a *Párhuzamos történetekben* is. (Persze, hogy az 1956-os „vetemedés” – a megtorlás és az amnesztia után, és minden amnéziagyakorlat mellett is – milyen konzolidációs kényszereket jelentett annak a vezetésnek, melynek a maga kiretusálandó, de eltagadhatatlan előzményét, alapítóeseményét és ősbűnét kellett látnia benne, arról egyrészt a kádárinak nevezett társadalompszichológiai és életszínvonalbeli alku, másrészt Kádár János utolsó beszédének zavarba ejtő vallomása is sokat elárul.)

A munkásmozgalom romjaiból és a jaltai alkuból épült meg aztán a nádasai univerzum kitüntetett szegletének, a berlini falnak a párhuzamos története, hiszen ez a fal a születése pillanatában versenyt, s ekként végeredményt hirdetett. A falon inneni posztstálini állapot sem hozta el a szabadságot, az egyenlőséget és a testvériséget, pedig még prédikálta is hamis látszatukat az elnyomás közepette. A nyugati kapitalista jóléti állam sikertörténete esetében pedig újra és újra felmerül a kérdés (ezt kérdezte már a *Rote Armee Fraktion* és a *Brigade Rosse* is a maga modorában), hogy korszaka kiszakítható-e az időből, vagy mégiscsak köze van (neki is) a maga közvetlen előzményéhez: a fasizmus pürrhoszi győzelméhez, amelyet konszenzuálisan vereségnek hívunk.

A berlini fal leomlása után aztán a liberális kapitalizmus „győzelme” (de nem újdonsága!) az addig elcsatolt Kelet-Európába is megérkezhetett, lényegében akadálytalanul. „Valljon s mikor leszön Viennában cukrászdám.” A kilencvenes évek büszke ígérete ma úgy hangzik, mintha régi magyar irodalom volna. Hiszen a prosperitásnak, a stabilitásnak, a polgárosodásnak ez olyan ajánlatát kínálta, amelyet valójában addigra a centrumban is jobbról váltottak le. Felzárkózni mifelénk tehát immár legfeljebb ehhez az új fejleményhez lehetett és kellett. Ennek a magától értetődőségnek az összeomlásáról szól a közvetlen közelmúltunk. Sok-sok vágyvezérelt, tétlen és tévedhetetlen év telt el ennek a kényszerű belátásáig, talán azért is, mert sem társadalmi ellenállás, sem széles körű értelmiségi kritika nem kezdte ki a fennállót, és ez ma sincs másként. Pedig mára már a kiábrándulás és a fáradt nemzedéki önirónia után is vagyunk. Posztkoitális évtizedek depressziója. És új korszak köszönt(ött) be, fogalmunk sincs, milyen, de a rokonszenvek és lehetőségek helyett mintha az absztrakt és konkrét félelmek szaporodnának: válság, nyomor, szárazság, népvándorlás, digitális megfigyelő állam, pszichopolitika. Akik viszont ma a kapitányi hidakon állnak, megint csak a homogénnek hirdetett kulturális identitásközösség fenyegettségével dagasztják a vitorlákat, fújják a nótát, a csatadalt és a passzázszelet. Ennyi a mesterterv. Ezúttal is azt hallani, hogy nincs más alternatíva. E kinyilatkoztatásnak az osztálymegvetés mellett most már önvédelmi faji akcentusa is van. Így pedig megint nem látszhatnak a – továbbra sem idejétmúlt, hiszen újra megelevenedett – érték- és érdekkonfliktusok, sem az ellenerő, ami ezekből kibontakozhatna. Mindeközben pedig a globális szinkronicitás tartalombősége is soha nem látott kihívást jelent. A jelenről való jelöletlen tudás megsokszorozódik, miközben maga a jelen egyetlen pillanattá szűkül, fragmentálódik, az életidő megélése pedig radikálisan egyéni lesz azáltal, hogy immár a virtuális tér párhuzamos jelenében is szivárog el. Már korántsem csak a testünk a csatater.

A korszakba vetettség nádas hagyományának talán ilyenek lehetnek a mai perspektívái. Mert az, hogy kénytelen-kelletlen továbbra is létezzünk, akármilyen bizonytalan is ez a bizonyosság, mozgásban tartja a történelmet. Ennek a mozgásnak a leírására vállalkozik a nádas mű. De ez a próza nem úgy profetikus, hogy jövőmondó. A *honnan?*-ra veti vigyázó szemét, a bomlás analízisét végzi, mely bomlás talán nem fatalizmus, de törvényszerű. Ami volt, elmúlt. Ami van: múlik. A nádas életek, ezek a belső beszédek folyton búcsúzásban vannak a múltaktól és a jelenüktől, miközben nincs bennük az elsiratás könny(elm) úségéből semmi. (S ha már búcsú, akkor inkább sarjadjunk ki a sírből, a földből, mint a növények. Úgy nem hamu és por lenne a vége, hanem víz, meleg, hús a húsban, hangzik el 1989 egyik napján, a Richard Schwartzcal folytatott *párbeszéd*ben.)

Ami történt, az a leírás, a körüljárás, a helyszín óvatos meghatározásának szellemében zajlott. Előkészületek és levezetések sokaságával tehát. Ez pedig poétikai konfliktus is, a modernitás egyik alaptípusának tekintett vonulatára adott válasz, mondván Camus, Vajda Lajos, Beckett, Duras, Kurtág és persze Mészöly mind-mind a fölösleget igyekeztek elhagyni. Nádas kérdése viszont úgy hangzik, hogy mit tekintünk fölöslegesnek és mit tekintünk szükségesnek egy világhatalmasztrófa után? A nagyhatású elődökhöz képest neki ráadásul tovább kellett

mennie, a berlini fal monolitnak látszó korszakát hol hiper-, hol mikrorealista hivatása anyagává tenni. Egyenesen benézni, belesni a fal hajszálrepedésein és hasadékaiban, be a félhomályba, át az éjszaka legmélyén, át a margitszigeti kolostorromon és Berlin és Budapest legfrissebb romjain egyszerre. A féktelenség precizitásával (a precizitás féktelenségével) elmondani mindazt, amit ott megláthattunk, látni képzelünk, mindazt, ami egyébként és mindig is elemien tartozott hozzá az emberi lényhez, és ami itt és most ekképpen mutatkozik meg, akaratlanul is vásárra vitt bőrén viselve elhordott múltjait. Amitől végül nem is az individuumnak, hanem rajta keresztül a kollektívumnak és a korszaknak a képe lehetne teljesebb, ha a valóság kontinuos és egészelvű rögzítése – túl a testek történetén, amelyre Nádas nem redukálja, hanem éppen ellenkezőleg, kiterjeszti a prózáját – lehetséges volna egyáltalán. Persze nem az, a valóság sem mozdulatlan, a nádasi narráció nézőpontja(i) pedig legtöbbször megrogzott(ek), de semmi esetre sem mindentudó(k). És éppen ezért nem is az enciklopédikuság, hanem a töredékesség címeikké emelt többes számai (emlékiratok, párhuzamos (!) történetek, világló részletek) jellemzik a nádasi „monstrumokat”. Ezért nincs szó tudástermelésről. A megíródás legfeljebb kísérlet lehet. Analízis. Leginkább az egymást követő rendszerek és korszakok eltérő antropológiájának és a szenzibilitásnak az analízise. Az analízis során a magától értetődés szövedéke pedig mindig fölfeslik valahol.

És akkor ehhez képest vannak azok az emlékezetes jelenetek, amelyekhez már néhány ecsetvonás is elegendő. A mondatok közötti hiányban évtizedek, tehát életek szivárognak el. Ez a hiány azonban nem elhallgatás, nem csonkolás, nem tabu, hanem egy beláthatatlan vagy beteljesületlen idill esélye. „Volt egy lehetséges élet előttük, amelyet szívesen vele töltene.” Ezekben a szöveghelyekben és nem-helyekben épp az elliptikuság a megrendítő. Nádas az epilógusnak is nagymestere. Szán Hédi úton van Sopron felé, Lívia terhesen üvegcsiszol egy Práter utcai pincében, Hamar János Montevideóból még üzen. „Mégis azt hittem, most majd ilyen óvatosan, lassan és halkán mindenki visszatér az élők közül, de aztán nem találkoztam többé senkivel.” Egyik mondatról a másikra tágul szédítővé a képzelet emlékezete. Mert bármi, ami lehetséges volt, folyamatos múltként mondható csak végig. A búcsúzás hangján. Ki az, aki elmenekült, ki lett hűtlen, ki áruló és ki halott? Ki nézett mélyen önmagába, hogy aztán túléljen, és ki lett öngyilkos a tisztánlátás ajándéka nélkül? Vezettek-e haza legalább egy pillanatra az összegubancolt szökésvonalak? *Nem*. Szökés volt és várakozás. (Nádas a *Közöny*, a *Godot* és a *Saulus* ellenében a korszak nagy könyveként Marguerite Duras munkáját nevezi meg, mely elmondása szerint kíméletlenségével a *Világló részletek*nek is mintául szolgált. Duras könyve a várakozásról szól, és a *Fájdalom* címet viseli Forgách András fordításában.)

Megérkeztem, írja Melchior, pedig dehogy. Rövid levél, ilyen hosszú távollét. Aztán csak búcsú megint, két évvel később a kicsiny betűkkel teleírt nyári levelezőlap Arcachonból. Ebben a nyárban zárul le, ami az őszi megfázások idején kezdődött el. Az október a hanyatlás és a várakozás évada, a halottak napja adventje, élet és elmúlás határmezsgyéje, a búcsúra hajlamos lelki beállítottság hónapja. Milyen lenne az októberi óceáni érzés Arcachonnál? Milyen a haragosan hullámzó víz, ha Warnemündében ugyanekkor hullámtalanul nyugodt? Milyen

lenne oda a hazatérés? Mondhatjuk-e optimistán, hogy minden hazatérést búcsú előz meg? De van-e még hova hazatérni egyáltalán? És lehet-e máshova, mint – újra és újra – egy szövegtengerbe?

Megyünk az őszbe.

Esni kezd.

„És két év múltán egy kicsiny betűkkel teleírt nyári levelezőlapon tudatta, hogy megnősült, a nagyszülei sajnos már nem élnek, kislányuk másfél hónapos. A képen az Atlanti-óceánt lehetett látni, semmi mást, csak a haragosan hullámzó vizet a látóhatárig, de a felirat szerint Arcachonnál készült a felvétel. Verset régóta nem ír, jóval kevesebbet gondolkodik, bort szállít, kizárólag vörösbort, boldog, igaz, nem mosolyog olyan sokat. És a másik még mindig egy idegen házban állt ezzel a híradással, hol a lap írott oldalát nézte, hol a képet.”

Nincs válasz. És levél többé nem érkezik.

Arcachon. Ott van a világnak vége. A tenger azon túl tűnik semmiségbe.

Aztán ötven év telt el.

F O R G Á C H A N D R Á S

A fekete kutya

És mondd – kérdeztem Pétertől –, tényleg be akartad dobni azt a kutyát a Dunába? Talán így kérdeztem. Talán valahogy másképpen. Péter, hogy volt azzal a fekete kutyával a hídon? Aki követett a szigetről? Amit magad helyett be akartál dobni a Dunába? De ez mindegy is, mert szinte még be sem fejeztem a mondatot, ő némileg bosszús, enyhén csodálkozó, kissé hitetlenkedő mosollyal nézett rám, türelmetlen, harsány és rövid kacaj szakadt ki belőle, jól megnézett magának, mintegy fölmérve, azonos vagyok-e azzal, akivel egy perccel azelőtt még mint férfi a férfival, felnőtt a felnőttel, író az íróval beszélgetett, vagy talán hiába pazarolja rám az idejét, mert semmit se értek semmiből, és fogalmam sincs arról, mi az, amit egy regényírótól meg lehet kérdezni, és közölte határozottan, ellentmondást nem tűrő hangon, hogy nem volt semmiféle kutya. Mert hogy ő soha nem akart semmilyen kutyát a Dunába dobni. Igen, az, hogy levesse magát, hogy megölje magát, hogy kiugorjon az ablakon, ilyen készletét nemegyszer érzett, visszatérő motívuma az írásainak, de kóbor fekete kutyával sohasem

viaskodott semmilyen hídon. Mindenesetre a leírás nem mindennapi erejéről tanúskodik, ahogyan engem magába rántott a szöveg, szintúgy a Kristóf nevű figura is, aki végtére is behozza az egyes szám első személyt a regénybe, ami már árulkodik (miről?), de becsületszóra el kellett hinnem neki, amit a kutyáról mondott, holott tudtam az epizódról egy őrkutyával, aki majdnem elharapta a torkát, csak az volt kicsit gyanús, de természetesen ezt nem feszegettem, hogy mintha hangosabb lett volna a nevetése a kelleténél, mint mikor Raszkolnyikov a barátja oldalán belép az ügyészhez és hangosan nevet, az ártatlant játszva, Pétert a kérdés gyermeksége talán meglepte, de a nevetéséből olyasmit is kiéreztem, hogy nem egyszerűen naiv a kérdés, hanem illetlen is.

Azóta is foglalkoztat, hogy vajon miből gondoltam én azt, hogy ez a regény-jelenet, amelyik ráadásul ördöggolyóként van összeillesztve egy virtuózan megszerkesztett monstruózus futamban egészen más jelenetekkel, miközben ennek a realitására, ahogyan ezek a párhuzamos jelenetek történnek, egyáltalán nem kérdeztem rá, olyan természetességgel árad a szöveg és simulnak egybe teljesen más anyagú képek, alakok, mondatok, jelenetek, miből gondolom én, hogy ez a kis drámai szcena egy az egyben megtörtént az író életében. Miért volt ez annyira fontos a számomra, hogy megkockáztattam Nádas ironikus kacaját? Vajon miért végeztem a fejemben bonyolult kalkulusokat az Ilona rizses csirkéjével kapcsolatban, miért bölintottam önkéntelenül, követve Kristóf hazagyaloglásának pontos útvonalát az Árpád hídtól a körútig, mondhatni Nádas fiatalkori lakcíméig, hogy mitől lett ez a hídon lezajló jelenet, ez a drámai, brutális, állatias jelenet ennyire reális, miért hittem, hogy a Margitszigeten Kristóf nyomába szegődő kóbor kutya, akit ő ételhulladékkal etet meg a nagyszálló egyik hátsó kijáratánál, és most a hídon megnyalja az arcát, a konkrét életrajz konkrét pillanataként került bele a regénybe, egy olyan részlet, amelynek valóságában olvasás közben egy pillanatilag sem kételkedtem?

Nem igazán tudok elképzelni olyan jelentős regényt, amelybe ne szűrődne bele az író életének mozzanatai többé-kevésbé dekódolhatóan. Dickens- vagy Dosztojevszkij-regényt olvasva az ember érez, sejt, tud összefüggést és átjárást az író életrajza és a regényalakok és helyzetek között, de ha találkozónék Dosztojevszkijjal, egészen biztosan soha nem kérdeznék rá, hogyan is zajlott a sztarcénél való látogatás a valóságban, vagy a baltás gyilkosság. Thomas Manntól sem kérdezném meg, hogy például Naphta és Lukács György között miféle átjárás van, erről nagyjából lehet tudni az irodalomtörténetből meg a naplóból, azt is tudjuk, hogyan hívták a tudószanatóriumot, amelyről Mann a regénybeli mintázta, és így tovább. De ez a kutya, aki az elbeszélő nyomába szegődik, és akit az elbeszélő majdnem beledob a Dunába, úgy, hogy a kutya, miután a puszta életéért folytatott küzdelemben felhasítja az elbeszélő ruháját, megmenekül és nyüszítve elkullog, mégiscsak megváltván az elbeszélőt attól, hogy neki be kelljen ugrania, aki mintegy maga helyett áldozta volna föl az ebet, csakúgy, mint a korai elbeszélés, *A Biblia* főszereplője, aki valamilyen kerti szerzőszámmal félig agyonver egy kutyát (igaz, azt a jelenetet soha nem hittem el – a kisördög most azt súgja nekem, lehet, hogy az viszont valóban megtörtént): a rituális állatáldozat voltaképpen mégis beteljesül, és Kristóf végre mehet haza mocskos, vizelettel, gecivel átitatott ruháiban, ráadásul nem is megy haza, bár

nagyon vágyik már Ilona rizses csirkéjére, hanem meséli ezt az egészet, éjszakai kalandját, számos konfabulációval színesítve, hiszen a történet a maga teljességében elbeszélhetetlen, egy Klára nevű nőnek, egy autóban, nos, számomra ez a kutya egy tényleges, létező kutya lett, akivel ez megtörtént, és aki végül ugyanolyan fontos szereplője lett a regénynek, mint bármelyik másik szereplő.

A viszonyom a Nádas-életmű minden mondatához ilyen. A Nádas-mondatok számomra a létezés olyan erejével vannak átítatva, hogy elmosódik, észrevétlenül válik az úgynevezett tények és a képzelet közötti határvonal. Úgy látom, más is van így ezzel: a svájci tévé egy pár évvel ezelőtt készült kulturális műsorában a különben felkészült kérdező megkockáztatott egy állítást, mely szerint Nádas Pétert a nagyszülei nevelték a szülei halála után. Nem irigyeltem abban a pillanatban a műsorvezetőt, akit a vele szemben ülő riportalany, akinek ekkor egy pillanatra a szeme kéken világitani kezdett, egy kemény, éles és határozott „Nein!”-nal megállított. Dorongoljon le téged a Nádas Péter. Hiszen a kérdező készpénznek vette az *Egy családregény vége* című regény cselekményét. Nem tehetett másként. Úgy olvasta. Mármint életténynek. Abszolút megbízva a szerző hitelességében. Nem is feltételezve, hogy amit gondol, amire fölépítette koncepcióját, köszönőviszonyban sincs a valósággal. Vagy inkább csak köszönőviszonyban van. Mert kiváltja a valóságot. És itt kezdődne egy érdekes gondolatmenet, amelynek kifejtése meghaladja ennek az alkalmi szövegnek a kereteit. Mi történik a nagy írók életrajzával? Mitől válik a nagy írók életrajza mágikusan az életmű részévé? Sőt, bizonyos esetekben helyet cserél vele. Malcolm Lowry esetében az ember nem tudja, hogy melyik a fontosabb, elképesztő életrajza vagy nagyszabású, szinte véletlenül fennmaradt regénye? Miként történik az átjárás életrajz és regény között, ha egy életrajz példázatszerűvé válik a műveken keresztül és kultusz tárgya lesz? És ha elkezdődik ez az átjárás, a megtörtént eseményekből a fikcióba, a látványból a mondatba, oda és vissza, oda és vissza, hiszen az írónak nincs semmi mása, mint a belső világa, a vele megtörtént események, a képek, amelyeket magában hordoz, és amelyeket folytonosan pásztáz a tekintetével, amelyeket kiaknáz, kiszív, és végső soron kizsákmányol, akkor a regénybeli tények és az élettények között melyiket tekinthetjük valóságnak? És vajon miért van szükségünk a „megtörténtnek” erre a szüntelen, a történeteket igazoló jelenlétére? Ha a regénybeli Kristófit Nádassal azonosítom – és Nádas e tekintetben bőségesen ellátja az olvasót munícióval, mármint, hogy Kristófban őt lásd (lásd még *Az eltűnt idő nyomában* egészen véletlenül Marcel nevű félig gyermek, félig felnőtt mesélőjét, aki író szeretne lenni, és azt írja meg, ez művének egyik vezérfonala, hogyan lett azzá) –, akkor ez a fekete kutya, bocsáss meg Péter, van, és szerencsére megúszta a veled való találkozást.

Adler doktor éjszakái

Nádas Péternek

1999-ben a *Tágra zárt szemekkel* Stanley Kubricknak sikerült az eredetivel felérő filmes adaptációt készíteni Arthur Schnitzler *Álomnovellájából*. Mint ismeretes, a filmben a helyszín New York lett, ideje pedig a huszadik század vége. Viszont a feldolgozás éppen így maradt hű az 1926-ban publikált elbeszéléshez, hiszen az alkotó mindkét esetben a saját városában és a saját korában játszotta a cselekményt.

Egész monográfiát lehetne szentelni a feldolgozásnak, de itt és most a történet egyetlen epizódjáról szeretnék írni, amely egészen másképp alakul a filmben és az elbeszélésben.

A végkifejlethez közeledve Kubrick összehoz egy nagyjelenetet Victor Ziegler és Bill Harford doktor között. Victor az álarcos társaság egyik tagja. Ő magyarázza el az orvosnak, hogy a társadalom csúcsragadozóinak falkájával került szembe, akikkel szemben semmi esélye sincsen, és ha nem hunyászkodik meg, könyörtelenül elpusztítják. A jelenet a párbeszédírás és a színjátszás magasiskolájává vált, igazolva Kubrick döntését, hogy nem tapad Schnitzler művéhez. De még így sem árt sorra venni azokat a veszteségeket, amikkel ez a megoldás jár. Leginkább azért, mert segít megérteni, miért olyan nagy mű az *Álomnovella*.

1. Az eredetiben az álarcos társaság teljesen ismeretlen marad a főhős és az olvasó számára. Pontosan olyan távoliak, mint Franz Kafka *A kastélyának* urai. Az is eszünkbe juthat, amit Paul Fussel ír *Osztálylétrán Amerikában* című könyvében: a társadalom legfelső rétege a közönséges halandók számára egészen egyszerűen láthatatlan. Az, hogy Victor felfedi magát Bill előtt, elvesz valamennyit ebből a megközelíthetlenségből.

2. Mandyt, azt a fiatal nőt, aki feláldozza magát Bill Harfordért, először Victor mutatja be a doktornak. Mikor Bill visszahozza a lányt az életbe, a tekintetük megnyílik egymás előtt – többek közt erre utal a film címe –, és aztán második találkozásuk alkalmával a jelmezbe, maszkba burkolózott alakot éppen a szem alapján ismerheti fel a volt szépségkirálynő, és érezhet késztetést, hogy saját élete árán megmentse. Ez nagyszerű dramaturgia, ám nem feledtetheti, hogy ha ilyesféle motiváció nélkül áldozza fel magát a lány, az még különösebb, és még katartikusabb: Schnitzlernél a doktor öntudatlan gesztusai válnak rokonszenvesé Dubieski bárónő számára. Hiszen a titkos estélyen a nő figyel fel rá, ő lép oda hozzá, hogy figyelmeztesse: „– Ne forduljon hátra! Még el tud menni. Maga nem tartozik ide. Ha valaki rájön, komoly gondjai támadhatnak”. Vagyis nem más, mint a test metakommunikatív jelzései alapján ismeri fel a doktorban az idegent, akiben ő, a kényuraknak kiszolgáltatott rabszolganő, egy magához ha-

sonlóan kiszolgáltatott embert lát meg. (Természetesen az eredetiben és a filmen is működik az a motiváció, hogy a nőnek elege lehet évek óta tartó szexuális kihasználtságából, és már készen áll az öngyilkosságra, épp csak a megfelelő alkalomra vár.)

3. De Schnitzler szövegében ezen túl is van egy érdekes motiváció: a mintakövetés. A történet szerint volt a közelmúltban egy hasonló helyzetű nő, aki öngyilkosságával mentett meg valakit, és ezt Dubieski el is mondja Fridolinnak. Azért mondja el, mert lényegesnek tartja. Durkheimnek az öngyilkosságról írott alapműve óta tudjuk, milyen jelentős szerepe van a suicidiumban a mintakövetésnek.

4. A történetnek azon a szakaszán, amelyen Kubricknál megtörténik a nagy találkozás Victor és Bill között, Schnitzlernél is van egy nagy találkozás, mégpedig Adler doktorral. Fridolin kollégája csak ebben az epizódban tűnik fel; azáltal, hogy Kubrick elveti a jelenetet, a karaktert is elveti. Ami nem elsősorban maga a karakter miatt veszteség, hanem azért, mert jelenléte a mű struktúrájában sokat tesz hozzá Fridolin alakjához, és az egész mű világához. Ezt próbálok kifejteni a továbbiakban.

Azután, hogy kiutasították az álarcos társaság titkos orgiájáról, majd hazament, befeküdt felesége mellé a hitvesi ágyba, aludt egy keveset, aztán megreggelize, bement dolgozni az egyetemi kórházba, Fridolin ismét hazatért.

Jó étvággal fogyasztotta az ebédet, kicsit izgatott, de valójában jókedvű volt, és szokásához híven élénken mesélt az aznapi kórházi eseményekről, elsősorban a személyi változásokról, amelyekről mindig részletesen beszámolt Albertine-nek. Elmesélte, hogy Hügelmann kinevezése szinte már biztos, beszélt saját elhatározásáról a tudományos munkát illetően, amit a jövőben nagyobb erőbedobással folytatni kíván. Albertine már ismerte ezt a kedélyállapotot, és tudta, hogy ez sem lesz hosszú életű, és az arcán megjelenő csendes mosoly elárulta kételyeit. Fridolin egészen felhevült, mire Albertine megnyugtatólag, egy lágy mozdulattal végigsimított haján. Fridolin alig észrevehetően összerándult, és hogy elhárítsa a további, kínos érintéseket, a gyermekhez fordult.

Nemcsak azért érzi kínosnak a gyengéd érintést a férfi, mert érzékeinek napok óta tartó viharos állapotában nem annyira szelíd cirógatásokra vágyik, mint vad ölelésekre, hanem azért is, mert Albertine úgy kezeli őt, ahogyan egy gyereket, egy naiv, könnyen lelkesedő, komolyan nem vehető gyereket szokás. Anélkül, hogy a fiatalasszony kimondaná, „ismerem már ezeket a fellángolásaidat, édesem, kutatás, felfedezés, nagy erőbedobás, satöbbi, persze, nem szokott sokáig tartani, ami végül is nem baj, hiszen megvan a kórházban a biztos állásod, és mellette a magánpraxisod, hiszen ebből élünk konszolidált polgári életet, én bánom a legkevésbé, hogy ezt az utat járod, és nem fecsérepsz időt és energiát bizonytalan kimenetelű kutatásokra, de mégis, minek hitegeted magad, hogy nagy tudós leszel, minek süketelsz itt nekem?“, Fridolin ért a gesztusból, és sértve érzi

magát, már csak azért is, mert a felesége jól kiismerte az együtt töltött évek alatt, és ő, Fridolin ezzel tisztában is van.

Miközben magabiztos férfinak hiszi magát, aki bátran tör előre, a lelke mélyén tisztában van vele, hogy nem az, és bizony indokoltan kezelik őt gyerekként.

Az sem véletlen, hogy a feleségétől elhúzódva nyomban a kislányához fordul: mellette legalább felnőttnek látszik, és az apaszerepben még mindig kompetens férfinak tűnhet. Nem is méltatlanul, hiszen családfenntartóként nem vallott kudarcot. Ezután a rendelőjébe megy, ahol minden páciensének betegségével és gyógy módjával tisztában van, vagyis ahol szintén kompetens.

Az *Álomnovella* cselekményének időrendjét visszafejtve ráébredhetünk, hogy Dubieski bárónő ezzel egyidőben Fridolin munkahelyének közelében, egy másik klinikán haldoklik, miután álarcosok kíséretében visszatért a szállodába, és miután halálos adag morfiumot juttatott a szervezetébe – vagy adtak be neki –, majd magára hagyták. Valamivel később beszállítják a klinikára. Erről, illetve a halál tényéről már csak éjjel szerez tudomást Fridolin, mikor a kávéházban átfutja az esti újságokat, és megakad a szeme a halálesetet közzétevő rövid híren. Addigra Dubieski bárónő tetemét a klinikák halottaskamrájában terítették ki. Fridolin pedig, ahelyett, hogy hazamenne, és ismét befeküdne a hitvesi ágyba, odamegy, hogy találkozzon a testtel, miközben tisztában van vele, hogy valószínűleg nem is képes biztosan azonosítani:

Igen, ha élve látná őt viszont, ma, holnap, évek múltán – mindegy, mikor, hol, milyen körülmények között – a járásáról, tartásáról, és mindenekelőtt a hangjáról, ebben biztos volt, minden kétséget kizáróan felismerné. De most egy testet lát majd viszont, egy élettelen női testet és egy arcot, amelyből semmi mást, egyedül a szemet ismeri, a most már megtört fényű, kifejezéstelen szemet. Igen, a szemét ismeri. És a haját, amely az utolsó pillanatban, mielőtt kiűzték a teremből, hirtelen kibomlott, és a meztelen testre borult. Ennyi elég lenne, hogy csalhatatlanul felismerje őt?

Lassú, tétova léptekkel ment át a Patológiai és Anatómiai Intézet előtti jól ismert udvaron. A kaput nyitva találta, nem kellett csengetnie. A kőpadló kongott a léptei alatt, ahogyan végig haladt a gyéren megvilágított folyosókon. Az épületben terjengő átható vegyszerszag ismerős volt neki, valósággal otthonosnak érezte. Bekopogtatott a hisztológiai kabinet ajtaján, ahol úgy gondolta, a késői időpont ellenére is biztosan dolgozik valamelyik asszisztens. A kissé mogorva – Tessék – válaszra belépett a magas és valósággal ünnepi fényárban úszó helyiségbe, amelynek közepén, tekintetét a mikroszkóptól felemelve, éppen úgy, ahogyan azt Fridolin szintén várta, egy régi iskolatársa, az intézet asszisztense, Adler doktor emelkedett fel a székéről.

– Ó, kedves kolléga – üdvözölte őt még mindig kissé kényszeredetten, ugyanakkor csodálkozva –, minek köszönhetem a megtiszteltetést ebben a szokatlan órában?

– Elnézést kérek a zavarásért – mondta Fridolin. – Látom, el vagy mélyedve a munkában.

– Azt meghiszem – felelte Adler a még ifjúkorából ismert éles hangnemben. Majd kicsit enyhébben hozzátette: – Mi mást csinálhat az ember ebben a hatalmas szent teremben éjnek idején? De természetesen a legcsekélyebb mértékben sem zavarasz. Miben segíthetek?

Mivel Fridolin nem válaszolt azonnal: – Az Addison, akit ma küldtetek nekünk, még szende érintetlenségében fekszik odafenn. Boncolás holnap reggel, nyolc óra harminckor.

Majd Fridolin nemleges mozdulatára: – Vagy úgy, a mellhártyadaganat! Nos, a hisztológiai vizsgálat eredménye minden kétséget kizáróan szarkómára utal. Evégett tehát igazán nem kell, hogy fájjon a fejetek.

Figyelemre méltó, hogy míg a korábban idézett jelenet megírásakor Schnitzler nem bontotta ki a párbeszédet, ebben az esetben megteszi, és nemcsak a kimondott szavakat rögzíti, hanem a ritmusukat is, és pontosan beszámol a beszéd tónusáról, a szereplők gesztusairól is.

Így élesen elválík a két alak viselkedése, sőt, jelleme. Fridolin a kényes helyzetben igyekszik szerénynek és korrektnek tűnni, Adler doktor ellenben semmilyen irányból nincs fenyegetve, semmi sem terheli a lelkiismeretét, a saját terepén megengedheti magának az ironikus szavakat és gesztusokat. Az is kiderül viszont, hogy már az egyetemi évek alatt hajlamos volt „éles hangnemben” megszólalni. Így állít Schnitzler az olvasó elé két azonos korú és képzettségű, de eltérő lelki alkatú férfit, akik meghatározottságaiknak megfelelően viselkednek a maguk módján ebben a jelenetben és egész életükben.

Habár tulajdonképpen nem ketten, hanem hárman járnak parallel életútjukat, hiszen a korábban megismert zongorista, Pacsirta ugyancsak orvos volt, ő is tehetségesnek tűnt, és rá szintén jellemző volt az irónia, talán még szélsőségesebb módon, mint Adlerre. De egyelőre fordítsuk figyelmünket arra a két évfolyamtársra, akik sikeresen elvégezték az egyetemet, és megszerezték az orvosi diplomát.

Adler, aki a munkának szentelte életét, nyilván magából kiindulva feltételezi, hogy Fridolin egy téves diagnózis, netán figyelmetlenség következtében elvesztett beteg miatt aggódik. Sejtelve sem lehet róla, hogy ilyesmiről szó sincs, ellenben kollégája olyan érzelmi és érzéki viharokon megy át, amilyeneket ő aligha ismer – bár neki valószínűleg igénye sincs hasonlókra.

Fridolin ismét megrázta a fejét. – Nem hivatalos dologról van szó.

– Annál jobb – mondta Adler –, én meg azt hittem, hogy a rossz lelkiismeret hajtott ide éjnek idején.

– A rossz lelkiismerettel, vagy legalábbis úgy általában a lelkiismerettel azért összefüggésben van a látogatásom.

– Ó!

– Röviden szólva – Fridolin igyekezett ártatlan-száraz hangnemben beszélni –, szeretnék közelebbit megtudni egy nőbetegről, aki ma délután a második klinikán morfiummérgezésben meghalt, és aki valószínűleg itt

lent, a halottaskamrában fekszik, bizonyos Dubieski bárónő. – Majd gyorsan folytatta: – Azt gyanítom ugyanis, hogy az állítólagos Dubieski bárónő azonos lehet azzal a személlyel, akit néhány évvel ezelőtt futólag megismertem. Érdekelne, hogy helyes-e a feltételezésem.

– Suicidium? – kérdezte Adler.

Fridolin bólintott. – Igen. Öngyilkosság – fordította le a szót Fridolin, mintha ezzel az egész ügynek ismét magánjelleget akarna kölcsönözni.

– Boldogtalan szerelem méltóságod iránt?

Fridolin kissé mérgesen megrázta a fejét. – Dubieski bárónő öngyilkosságának a legcsekélyebb köze sincsen az én személyemhez.

Hadd állapítsam meg, pusztán a rend kedvéért, hogy Fridolin nem mond igazat: hazudik előbb a szavak szintjén, majd a metakommunikáció szintjén, amikor eljätssza a sértődöttet.

– Kérem, kérem, nem akarok tapintatlan lenni. Most azonnal meggyőződhetünk róla. Tudomásom szerint ma este nem érkezett igénylés a törvényszéki orvostestülettől. Mindenesetre...

Törvényszéki boncolás, futott át Fridolin agyán. Akkor lehetséges, hogy mégiscsak fennáll az a lehetőség. Ki tudja, hogy az öngyilkosság a nő szabad akaratából történt-e? Megint eszébe jutott a két úr, akik miután tudomást szereztek az öngyilkossági kísérletről, olyan hirtelen eltűntek a hotelből. Ezek szerint még egy elsőrangú bűncselekmény is lehet az ügyből. És őt – Fridolint – még tanúként is beidézhetik, igen. Valójában nem lenne-e kötelessége önként jelentkezni a bíróságon?

Fridolin követte Adler doktort a folyosókon át, az átellenben lévő ajtóhoz, amelyik félig nyitva állt. A magas, sivár helyiséget egy kétágú gázcillár alacsonyra állított gyenge fénye világította meg. A tizenkét vagy tizennégy halotti asztalból csak néhány volt elfoglalva. Némelyik test meztelenül feküdt ott, a többire vászonlepedőt borítottak. Fridolin a közvetlenül az ajtónál álló első asztalhoz lépett, és óvatosan félrehúzta a hulla fejéről a lepedőt. Adler doktor zseblámpájából hirtelen vakítóan éles fény esett az asztalra. Fridolin egy sárgás színű, szürke szakállas férfiarcot látott, és hirtelen mozdulattal visszahúzta rá a szemfedőt. A következő asztalon egy fiatal fiú szikár, meztelen teste feküdt.

Furcsa, hogy míg egyes tetemek csupaszon lettek kiterítve, másokat lepel borít. Ez bizonyára nem volt szokatlan a korban – ne feledjük, hogy Schnitzler, aki szintén orvos volt, bejáratos az *Álomnovellá*ban ábrázolt klinikákra, ismerte a te-repet. Feltételezhető, hogy másképpen kezelték azokat az elhunytakat, akikről gondoskodtak rokonaik, akik kérték, sőt finanszírozták a tetem tapintatosabb kezelését, mások a végsőkig kiszolgáltattak maradtak.

Adler doktor, egy másik asztaltól odaszólt Fridolinnak: – Egy hatvan és hetven közötti nő, azt hiszem, ez sem az lesz.

Adler továbbra sem tartóztatja meg magát a csípősen ironikus megjegyzésektől: hisz csak nem tételezhetjük föl, hogy egy sokkal idősebb nővel volt viszonya a jóképű kolléga úrnak...

Akkor Fridolin, mint egy hirtelen vonzeró hatására, a terem hátsó részébe ment, ahonnan halvány-fakón egy női test világított feléje.

Az *Álomnovella* különös rétege nyílik itt meg: a halottaskamrába lépve Fridolin meg sem próbálja áttekinteni a terepet, messziről kiválasztva Dubieski bárónő tetemét, igaz, a gyenge világításban ez eleve nehéz, de legalább ennyire valószínű, hogy a szembesüléstől félve késleltetni próbálja a pillanatot. Ezért kezdi az ajtóhoz legközelebb eső asztalnál, és halad tovább asztalról asztalra, szisztematikusan. Ám egyszer csak hirtelen érezteti hatását egy bizonyos „vonzeró”, aminek Fridolin nem tud és nem akar ellenállni, és az az erő egyenesen odavezeti Dubieski bárónőhöz. Az *Álomnovella* alapvetően racionális világában, ahol minden megmagyarázható, a cselekvések és gondolatok mindenkor motiváltak, az ilyesmi – persze csak abban az esetben, ha az olvasó egyáltalán észreveszi a sodró cselekmény követésének izgalmában – idegenül hathat. Korábban is be-beköszöntenek egy-egy pillanatra a sejtelmek és képzelődések, melyeket tarthatunk akár a mű címe által az álmokkal, az álmodozással, az álomszerűséggel kapcsolatba hozott történet kellékének, de értelmezhetjük racionálisan is: a modern ember gondolkodásában is jelen vannak misztikus képzetek, melyeket a kultúra közvetít számára az ősi időkből. Ezen a helyen sem muszáj lemondanunk az észszerűségről, de lehetőségként elfogadhatjuk, hogy „több dolgok vannak, mintsem bölcselmetek álmodni képes”, vagyis természetfölötti erő vezeti Fridolint a homályos termen át a keresett halotthoz, sőt, egész eddigi útján ez a természetfölötti erő irányította. Belátható, hogy a történet tökéletesen működik ebben a keretben, és jól illeszkedik egy nagy elbeszélői hagyományba. Megközelíthető lenne az angolszász gótikus történetek és még inkább a német romantika, főként E. T. A. Hoffmann novellái felől. Ez bizonyára a szerző szándékától nem függetlenül van így, hiszen a német romantika misztikus hagyománya jelen volt az *Álomnovella* szereplőinek műveltségében ugyanúgy, mint a korabeli közönségében. De ha mégsem valamiféle láthatatlan kéz hatásának tulajdonítjuk azt, hogy Fridolin váratlanul rátalál a bárónőre, arra kell gondolnunk, hogy valójában már jóval korábban látta, hogy hol fekszik. Csak nem akarta látni. Késleltette a pillanatot. A lassú, szisztematikus keresgéeléssel a szembesülést halogatta, mindaddig, amíg a más úton kutató Adler a nő közelébe nem ért – akkor elszánta magát, és elébe vágott. Akármennyire homályos volt is a terem, még a derengésben is látszhatott az, hogy melyik test a fiatal nőé, messziről feltűnhetett például a szokatlanul hosszú haj:

A fej oldalra billent; a hosszú, sötét haj szinte a padlót súrolta. Fridolin önkéntelenül kinyújtotta a kezét, hogy a fejet visszafordítsa, de valami félnék tisztelet, amit mint orvos, ez idáig nem tapasztalt, visszatartotta őt. Adler doktor lépett mellé, és maga mögé mutatva megjegyezte: – Ezek közül egyik sem jön számításba... és ez? – Lámpájával megvilágította a női

fejet, amit Fridolin, előbbi félnkségét legyőzve, a két kezébe fogott, és kicsit megemelt. Egy fehér arc, félig zárt ajakkal meredt rá. Az alsó állkapocs lazán lógott lefelé, a keskeny, enyhén felhúzott felső ajak látni engedte a kékes színű fogínyt és a fehér fogakat. Hogy ez az arc valamikor, talán még tegnap is szép lehetett, Fridolin nem mondhatta bizonyosra. E halotti arc üres volt és teljesen kifejezéstelen. Lehetett egy tizennyolc éves lány, de ugyanúgy egy harmincnyolc éves nő arca is.

– Ő az? – kérdezte Adler doktor.

Fridolin önkéntelenül közelebb hajolt az archoz, mintha kutató pillantásával kiolvashatná a merev vonásokból a választ.

A szerző ismét érzékelteti, hogy hőse, Fridolin nem szabad elhatározásból, nem tudatának kontrollja szerint, hanem más, mélyebb ösztönzésnek engedve cselekszik.

De ugyanakkor tudta, még ha ez az arc valóban az ő arca lenne is, az ő szemei, azok a szemek, amelyek tegnap olyan étellel teli ragyogással tüköröződtek a tekintetében, nem tudhatta azt, de talán mégis... A végén már egyáltalán nem akarta tudni. Egy gyengéd mozdulattal visszahelyezte a fejet az asztalra, tekintetét a lámpa fényétől kísérvé végig jártatta a halott testen. Az ő teste volt? A csodálatos, izzó, tegnap még oly szenvedélyesen kívánt test? Láta a sárgás, ráncos nyakat, láta a két apró, kissé már petyhüdt lánymellet, és közöttük, mint az oszlás már megkezdett, kegyetlen munkájának jeleként, a mellcsont vonalainak látható kirajzolódását a sápadt bőr alatt, láta az ágyék fakósan barna körvonalait, láta, ahogyan a sötét, titkokat már nem rejtegető, érzéketlen árnyékból a formás combok közönyösen szétnyílnak, láta az enyhén kifelé fordított térdhajlatot, a láb-szárcsont éles vonalait és a karcsú lábak befelé hajlított ujjait. Majd minden, gyorsan, egymásután, ismét elmerült a sötétségben, mivel a villanylámpa fénycsóvjája nagyon gyorsan ismét felfelé haladt, míg enyhe remegéssel, ismét a sápadt arcon nyugodott.

Egy bekezdésen át azt hihetnénk, Fridolin figyelmének, tekintetének vándorlását követve tartunk szemlét a testen, és csak a végén tudjuk meg, hogy Adler zseblámpájának fényköre járta a halott tájat, az a fénykör irányította Fridolin szemsugarát és azon keresztül a leírást. Részben innen ered a látvány kettősségének diszszonanciája: a minden korlátozás nélkül kitárt nőalak egyszerre izgatóan vonzó és közömbös, sőt az enyészet miatt máris veszedelmes, visszataszító tárgy.

De hiába az orvosi tudás, hiába a tudati kontroll, és hiába Adler doktor jelenléte, Fridolin mégis úgy érinti meg a testet, mintha abban még lenne élet. Megint a „láthatatlan hatalom” vezérli:

Akaratlanul, mintha egy láthatatlan hatalom kényszerítette és vezette volna, Fridolin mindkét kezével megérintette a halott nő homlokát, az arcát, a vállát és a karját; majd, mint egy szerelmi játék közben, ujjait a nő ujjai közé csúsztatta, amelyek, még ha merevek voltak is, úgy tűntek, mintha

mozdulni akarnának, hogy megszorítsák az ő ujjait; igen, úgy érezte, mintha a félig nyitott szemhéj alól egy távoli, színtelen pillantás bolyongva keresné az ő tekintetét; és Fridolin valami varázsos vonzerő hatására, lehajolt.

Ez a bekezdésnyi mondat egy láthatatlan hatalom készítésére végbe vitt cselekedettel indul, és egy varázslatos vonzerő készítésére történő mozdulattal zárul. Igaz, stiláris tekintetben az első eset „csak” hasonlat, míg a második már határozott állítás a narráció szerint. Igen ám, de a mondat gerincét az „úgy érezte” és „úgy tűnt” igék adják: ezek felől nézve Fridolin érzi a rá ható láthatatlan hatalmat és varázsos vonzerőt is, sőt, meglehet, hogy ezek a külsőnek tűnő erők valójában belőle magából indulnak ki. Ki tudja, mit művelne, ha nincs jelen a józan kolléga, Adler doktor? A legkevesebb, hogy szájon csókolja a halottat.

Abban a pillanatban suttogást hallott a háta mögött: – Mi az ördögöt csinálsz?

Fridolin hirtelen magához tért. Elhúzta ujjait a halott kezétől, átfogta karcú csuklóját, és a jéghideg karokat óvatosan, szinte kínzó gondossággal, a törzs mellé helyezte. És úgy érezte, mintha a nő most, éppen ebben a pillanatban halt volna meg. Majd elfordult, az ajtó irányába indult, a kongó folyosón át visszament a kabinetbe, ahonnan előzőleg elindultak. Adler doktor némán követte őt, és becsukta utána az ajtót.

Adler úgy szólal meg, mintha Fridolin felettes énje lenne. Ő lép közbe, amikor az ösztön-én a normális, rendezett életet veszélyeztető megnyilvánulásokba sodorná Fridolint. Az, hogy alváshiányos, zaklatott napok, szokatlan események után a felettes én kontrollja meggyengül, érthető és természetes. De elég egyetlen figyelmeztető gesztus, és az ellenőrzés visszaáll, Fridolin pedig siet jelét adni, hogy visszatért a szabályokkal keretezett világba, és a továbbiakban megint felelősségteljesen, megbízhatóan viselkedik: kezet mos. Lemossa magáról a tisztátalan kalandot, valamint a lehetséges kórokozókat. De gesztusában benne foglaltatik Pilátusé is, amennyiben elhárítja magától a felelősséget.

Fridolin a mosdóhoz lépett. – Ha megengeded – mondta, és lizol fertőtlenítővel és szappannal alaposan megmosta a kezét. Ezalatt Adler doktor hozzákészülődött megszakított munkája folytatásához. Ismét felkapcsolta az asztala fölötti fényt, megcsavarta a mikrométer gombját, és a mikroszkópba pillantott. Amikor Fridolin hozzálépett, hogy elbúcsúzzon, Adler doktor már teljesen belemélyedt a munkájába.

– Nem akarod megnézni a preparátumot? – kérdezte.

– Miért? – kérdezte Fridolin szórakozottan.

– Egyszerűen a lelkiismereted megnyugtató hatására – felelte Adler doktor, miközben Fridolin a mikroszkópba nézett. – Ez ugyanis egy meglehetősen új színezési eljárás.

Fridolin bólintott, anélkül, hogy szemét levette volna az üveglencséről. – Egyszerűen tökéletes – jegyezte meg –, úgy is mondhatnánk, színpompás kép.

nem számított. Fridolin tudta: mindegy, hogy a nő, akit keresett, akit kívánt, akit egy órára talán szeretett, tovább élte az életét, vagy ott feküdt mögötte a boltíves teremben, a gázláng vibráló fénye alatt. Mint egy árnyék a többi árnyék közt: sötéten, érzéketlenül, titkok nélkül... Neki ez annyit jelentett, csak annyit jelenthetett, mint a múlt éjszakai jelenés visszafordíthatatlanul oszlásra ítélt teteme.

A három egykori medikus közül Pacsirta biztosan zsidó származású. Nem kis valószínűséggel Fridolin és Adler is azok, csak míg Pacsirta keletről jött, galiciánér, ők asszimilált bécsiek. Fridolin esetében erre utal az, hogy sohasem volt tagja a hagyományos diákszövetségek egyikének sem, amikor pedig a nacionalista Alemann Egylet egyik tagja provokálja, úgy érzi, az nem lehetett véletlen. Adler esetében zsidóságára enged következtetni a családneve mellett az alkata is: éles eszű és ironikus, csipkelődő.

Amikor Arthur Schnitzlerről írnak, esetében szintén meg szokták említeni zsidó származását. Apja Szombathelyről költözött Bécsbe. Tehetséges és elhivatott orvos volt, aki kutatóként, tudósként ugyancsak nagyot alkotott. Schnitzler őt követve orvosnak tanult, és praktizált is, mielőtt nem szentelte minden figyelmét az írásnak. De íróként megőrizte a természettudományos érdeklődést. Mindehhez hozzá szokták tenni, hogy kapcsolatban állt Sigmund Freuddal, és hatottak egymásra. Schnitzler csakugyan biológiailag (is) meghatározott lényként tekint az emberre, vizsgálat tárgyává teszi viselkedését, motivációit, gondolkodását.

Az *Álomnovella* megerősíti ezt a vélekedést, de okot ad arra is, hogy tekintetbe vegyük egy másik kortárs bécsi pszichológus, Alfred Adler lehetséges hatását.

Freud mindössze hat évvel volt idősebb Schnitzlernél, Schnitzler pedig nyolc évvel idősebb Adlernél.

Ismeretes, hogy Freud elfojtott szexuális tartalmakkal hozza kapcsolatba az emberi viselkedést, míg Adler az ego felsőbbrendűségi törekvéseit és környezeteivel vívott küzdelmét tartja meghatározónak. Szerinte az embert elsősorban társadalmi késztetések motiválják. Nem csupán azt állítja, hogy az emberi pszichét a társadalmi hatások alakítják, hanem azt, hogy a szociális érdeklődés az ember veleszületett tulajdonsága.

Mivel az *Álomnovella* főhőse szokatlan helyzetekben találkozik a nála lényegesen nagyobb hatalmú társadalmi szereplőkkel, és rá kell döbennie, hogy sokkal kiszolgáltatottabb, mint ahogy hitte vagy hinni szeretne volna, és mivel a rabszolgaság motívuma kezdettől hangsúlyosan jelen van a műben, a felsőbbrendűségi törekvések, illetve a kisebbségi érzés legalább olyan jó támpontot adhat a mű értelmezéséhez, mint a szexualitás. De Schnitzler víziójában a társadalmi hatalom korlátlan szexuális hatalmat, a hatalom gátlástalan kiélését jelenti, míg a társadalmi alávetettség együtt jár a szexuális kiszolgáltatottsággal; az ábrázolás különössége abban áll, hogy egy modern nagyváros kulisszái között bontakoznak ki a kényurak és rabszolgák közti viszonylatok.

Az *Álomnovella* 1926-ban jelent meg. Arthur Schnitzler már a mű megírásának idején tisztában volt a veszélyekkel, amelyek a kozmopolita Bécsre, és azon belül különösen az olyan zsidó származású emberekre leselkedtek, mint ő, meg

Sigmund Freud és Alfred Adler. Ennek jelei benne vannak a szövegben: ilyen a csehszlovákiai utcanévtábla-incidensről szóló hír az újságban, és a nagynémet nacionalista diákok agresszív fellépése. A szerző roppantul szerencsés volt, elhalálozott 1931-ben. Alfred Adler átment Amerikába, ott halt meg 1937-ben. Sigmund Freud, már az Anschluss után, kijutott Nagy-Britanniába, köszönhetően hatalmas hírnevének, miközben több rokonát deportálták és meggyilkolták a náciak. Ha elképzeljük, milyen sors várt Pacsirtára, Adler doktorra és Fridolinra, az utóbbi családjára, aligha hihetjük, hogy mind túléltek a következő éveket.

A húszas évek közepén a társadalom legfelső rétegének tagjai kerülhettek olyan helyzetbe, mint az *Álomnovella* álarcos urai. A náciak hatalomra jutása után az alsóbb néposztályok férfijai is megízlelhatték a hatalom szexuális kiélésének gyönyörét. Egy magyar író, Zsolt Béla révén tudható, hogy többek között a bécsi zsidó lányok is ilyen kiszolgáltatott helyzetbe kerültek:

De én láttam, 1942-ben, odakint Lengyelországban, a skarzyskói állomáson a Feldbordellt, bécsi és pozsonyi zsidó lányokkal, akik üres órákban a sínek között egy totyakos-kedélyes német vasutas felügyelete alatt gyomlátkák a gázt, s ami először kétségbe ejtett: veszett, züllött vihogás közben. A vasutas időnként viccesen végighúzott a fenekükön a vesszővel, hogy ne fájjon. Még a jó áruházakból, szalonokból kikerült ruhát viselték, csak rojtos és koszos volt, s a lányok felének domborodott a hasa. Mi ekkor indultunk csak Oroszországba kényszermunkára – még friss rémülettel és friss részvétellel –, ők már egy éve voltak kinn, s lealjasodtak a beosztásukhoz, amelyben az átutazó német üdülő katonákat elégítették ki a vöröstre festett barakkban. Természetesen Scheinra, utalványra, amit a Verpflegscentralstelle utalt ki. Amikor az egyiket, akit Ilsének hívtak, mint a hannoveri patrícus lányokat, rémült gyengédséggel megszólítottam, foghegyről felelgetett, félbolond röhögés közben, s majdnem azon a hangon-nyelven, mint a körutak kószáló női. – Ihr seid Juden? – kérdezte lenézően, mint aki éppen csak szóba áll velünk, akik foglalkozásuk viszonylatában nem számítunk, s aztán minden átmenet nélkül: – Ti is megfogtok dögölni, mint mi! – S az egyik lány, a graviditás utolsó stádiumában, aki Musik felírású zeneakadémiai kottatartójában hordozta penészes kenyerét, ezt kérdezte: – Nincs valami német könyvetek? Ma olvastam ki, ami volt. Még van néhány napom újat olvasni, ha nem vastag. – Miért csak néhány napod? – Aztán meghalok. Várj csak... – és kiszámolta az ujján. – Tizenhét-tizennyolc nap. Akkor kezdődik a vajúadás. Akkor elvisznek oda a bokrok mögé, és puff... Dort ist der Hurenfriedhof.

Oda temették a lányokat a bokrok mögé, hogy ne szüljenek korcsot, s különben is, csak hogy megdögöljenek, mert zsidók. A lányok nem bánták, ha teherbe estek, nem volt erejük az öngyilkossághoz, de ez volt a biztos halál, amelyre vágytak. Közben azért örültek az életnek, sőt tehetetlen testük is örülni kényszerült – s ezért gyűlölték magukat. S néha még daloltak is, ha a katonák itatták őket. A katonáktól kapták a regényeket. A regények szöke német nőkről és U-Boot-katonákról szóltak. Mohón ol-

vasták, s akinek nem volt szerencséje, azt a regény közepén vitték el, s nem tudta meg, mi történt közben a szőke nővel és a kapitánnyal – a legvégét még gyorsan elolvasták, mielőtt feltették őket az NSKK teherautójára, amely elkanyarodott velük a bokrok mögé.

A német katonák kisebbségi érzésének ellenszeréül szolgáltak azok a bécsi és pozsonyi zsidó lányok.

Ha nem tévedek, és Fridolin tényleg zsidó, és nincs annyi esze, hogy tíz éven belül családotól lelépjen Bécsből, az ő kislánya is hasonlóképpen kiszolgáltatottá válik.

Észrevételek

Nádas Péternek

(44) Humorral bármit le lehet győzni, mondták neki, és nem tudták, hogy ennél rosszabb hírt nem is közölhettek volna vele. (3) Az ablak, melyen keresztül az utóbbi hetekben napról napra, hosszú órákon át bámulta a külvilágot, egy hegyoldalra nézett. A hegyen egyik délután juhnyáj jelent meg, a nyakukba akasztott csengettyűk hangja, mint egy nem egészen nyilvánvaló veszélyre figyelmeztető jelzés, felverte a környéket. A nyáj felfelé haladt, szemmagasságát hamar átlépték, mintegy a feje fölött álltak meg röviden. *Unter den Schafen*, jutott eszébe, habár nem volt benne biztos, hogy ez így jelent-e bármit is. (38) Elfelejtettek szólni neki, amikor krisztusi korba lépett. (22) A gyógyszálló nagytermében egy háborús filmet fognak vetíteni a betegek szórakoztatására. (60) Félelmetes, de tulajdonképpen emlékszem rá fiatalemberként. (18) Hogyan mondhatnék köszönetet valakinek, akit nem ismerek, milyen jogon köszönteném fel, miféle ajándékot adhatok, az életkor csak megbonyolítja a dolgot, miért nem lehet mindenkit magázni, nem az volna-e a legvilágosabb jele a tiszteletnek, ha hozzá sem akarnék szólni? (31) Tartott tőle, hogy a nádaratók bejutnak a kertbe. (49) Hírek a harctérről, utazunk az időben, inkább vissza, felperzselte föld, lépten-nyomon tömegsírok, lángoló könyvtárak, beomlott mozik, visító szirénák, maradtunk, akik voltunk. (32) Automatikus írást kért a pszichológusa, de már azon is el kellett gondolkodnia, hogy az mi. (1) Látni még nem látta, de messziről hallotta a víz-esés hangját, ahogy közeledett hozzá, egyre erősebb lett a robaj, mire kiért a fák és sziklák takarásából, már nem hallott semmit, csupán a látvány maradt meg, fékezhetetlenül habzó fehér zaj ömlött a mélybe. (79) Nem a büntetéstől tartott, hanem attól, ami a büntetés után következett. (55) Hiszen semmilyen hangszere nem játszom, és ezt te is tudod jól. (33) Ez az aranykor, üvöltötte a részeg férfi az utcán, miközben felrúgta a kukákat. (42) Nedves betonlépcsők, letapadt levelek, a mélyedésekben megülő zavaros víz, hideg vaskorlát, meneküléséhez készen álltak a díszletek. (76) A sok gyertya miatt olyan volt az áramszünet, mint egy fantasztikus ünnepély. (16) Végig lebetonozták a tengerpartot. (37) Egy kattanás, ahogy a kalauznó kinyitotta a táskát. A táska fölél hajoltak. Dermedt, mozdulatlan arcok. Egy nő alig hallhatóan. – Uramisten... egy csecsemő! Egy halott csecsemő! Aztán megint a csönd. Ahogy csak úgy álltak és nézték... (21) Egy csiga mászott az ablakpárkányon, de mielőtt a végére ért volna, lepöccintette. (5) Mélyebbről jött a hang, mint várta, tulajdonképpen fogalma sem volt róla, hogy ilyen mélység is létezik benne, talán az sem lett volna túlzás, ha megrémül tőle, ha hirtelen a tenyerét a szájára tapasztja, ha összegörnyed, ha öklendezni kezd, akár egy patak vájta, évszázadok alatt megnyílt hasadék, vagy még inkább, mint

egy hirtelen beszakadó óriási víznyelő, mégis csak állt ott, és rezzenéstelen arccal mondta ki újra, nem. (66) El lehet felejteni a biciklizést is természetesen. (40) Előtte és utána volt benne bizonytalanság, de éppenséggel félúton minden rendben volt. (17) Kiapadhatatlannak hitték, tévedtek. (61) Utálta a tapsot a színházban. (13) Hajnalban kellett kelni, megmosakodni gyorsan, aztán összekészíteni a botokat, az úszókat, a súlyokat és a többi felszerelést, kimenni a kertbe az ásóval friss gilisztákért, ellenőrizni a csontkukacokat, betenni a darált kukoricát és a száraz kenyeret, egy kisebb kannába tartalék benzint tölteni a motorhoz, szendvicset kenni, aztán friss vizet engedni a kulacsokba, betenni még néhány almát is, esetleg egy szelet csokoládét, végül mindent bepakolni a kocsni csomagtartójába, beülni, elindulni, és reménykedni benne, hogy évek múltán valóban kijutunk a folyópartra végül. (71) Amit az időjárásról tudott, a tévéből tanulta. (46) Kézzel akartam írni neki egy levelet, hogy megadjam a módját, de egy fél oldal után elfáradtam, és feladtam. (74) Nehezen tette túl magát a sikerein. (15) Elérkeztem valahová; a kihúzott szavakat gyömködtem magam alá lépcsőnek. (53) Tengerre szálltak, háborúztak, győztek és legyőzettek, hazaindultak, eltévedtek, átkeltek viharon, szorosan, szélcsendes óceánon, és végül megérkeztek, igaz, nem mindannyian. (68) Bármit, csak hálálkodni ne. (7) Ahogyan a filmekben látta, a kirándulás szünetében hátradőlt a fűben, és megpróbálta elmondani a lánynak, hogy melyik felhő mire emlékezteti, csak hogy egyik sem emlékeztette semmire, felhők voltak csupán, felhő alakú felhők, figyelte őket egy darabig, aztán felült, elnézést kért, és szótlánul ment tovább. (23) Aki analfabéta, vajon a számokat sem ismeri? (63) Ugyan ki hisz még abban, hogy az út végén jutalom várja, hogy egyáltalán egy út az, amin halad, és hogy mindez próbatétel csupán, ki hisz még abban, hogy bárminek is tanulsága lesz végül, hogy elbukunk és újra emelkedünk, és a botladozást majd megtisztulás követi, eljutunk a nyugalom földjére, ahol béke vár és szeretet, ugyan ki éli aszerint az életét, hogy végül ne lehessen számonkérni semmiért, ki választaná a járatlan utat, ki áldozná fel a pokróc alatt töltött percek egy hűvösebb cél érdekében, kit zavar, ha tudatlannak hiszik, kit, ha neveletlennek, ki meri bevallani, ha nem volt igaza, ki ismeri el, hogy túl gyenge volt hozzá, amikor mindenki csak a körülményekre gondol, ki az, aki mégis megváltoztatná önmagát, ki mer félni, ki vágyik tanulni, a csöndet ki bírja elviselni, ki nem kéri, amit ingyen nyújtanak? (41) A szerelem nyelvét keresi, mondta, és hisztérikus nevetésben tört ki. (4) Nem csupán főzni nem szeretett, de enni sem. (25) Mielőtt az elrabolt műkincseket visszaszolgáltatták volna eredeti tulajdonosaiknak, óriási tömeg gyűlt össze a múzeum előtt. (48) Kolbászért indult, és soha nem tért vissza. (75) Távoli, gyenge fény tükröződött a tó vizén. (2) Először is sodort egy cigarettát a csinos, régi ezüst tálca felett, mely még megboldogult atyjától szállt rá, aki egy császári felséget csaknem két évtizeden át szolgált lovas szaktudománnyal, tudniillik a lovasság tisztje volt. Aztán széthajtogatta az Attnang-Puchheimben vásárolt újságot. S mert a lapban semmi sem volt, elővett elegáns bőr úti-nesszesszeréből – egy könyvet. Könyvhöz nyúlt. Semmi kétség, meglepő fordulat. (30) Nem tudom, miféle ember vesz fel aranyszínű zakót, de titkon mindig is éreztem, hogy nagyon szeretnék ilyen emberré válni én is. (62) A világűr sem sokakat érdekel már. (45) Anyám könnyeire gondolok, de ugyan miért? (8) Levedlett kígyóbőrt talált reggel a kertben. (24)

Kezdetben sokat írt szerelméről, a szerelmével együtt jelentkező legkülönfélébb gondolatokról, hamarosan azonban mindinkább kiszorította e témákat a táj. (9) Szállásadója megnyugtatta, a ködös reggel ellenére nyugodtan elindulhatnak a csúcs felé, délutánra kitisztul majd az idő, és felejthetetlen kilátásban lesz részük, de tévedett. (72) Elrontotta a jókedvét egy darázs. (36) Öregszenek a bútoraink. (56) Ha valóban igaz lenne, hogy ez a kor nem regényszerű, mi sem ülnénk most itt. (12) A ragyogó napsütésben az énektanár vezényletével a menetelést gyakoroltuk az iskolaudvar finoman izzó aszfaltján, de sehogy sem sikerült egyszerre lépnünk, pedig nem kértek tőlünk semmi mást, de ezt is minek vajon, minek? (67) Ilyen szép halottat még soha nem láttam, mondta, pedig zárt koporsóban temették el. (34) A túlságosan tágas helyektől való félelem. (10) Ez az én jellegzetes tévedésem: amikor tettekre volna szükség, mindig lenyűgöznek a szavak. A kínlódás a szavakkal leköti a figyelmemet, és megfeledekzem a cselekvésről. (47) Szívből köszönöm, hazudta. (65) A tárgyaihoz még ragaszkodott, de nem akart többé élőlényeket tudni a maga közelében. (6) A főtérre bevontatott, alaposan letisztogatott, kiégett harcokosi előtt fényképezkedő turisták mosolya. (28) Képkereztetőnek kellett volna mennem, mégiscsak apámnak volt igaza. (54) Addig támaszkodtam, nyomot hagyott a hátam a falon. (69) Meg nem történt eseményekhez fűződött észrevételeket. (29) Sokáig a legnagyobb félelmem az volt, hogy egy liftaknába fogok zuhanni. (14) Csak az állatok érdeklik, az emberi szenvedés hidegen hagyja. (52) Írni róla sem tisztességesebb. (78) Elmentem mellette minden nap, tudtam, hogy ott van, és mégis elmentem. (64) Hullámokban érkezik. (20) A vasúti síneken túl, egy kopár tisztás szélén hevenyészett fakeresztek, ez a cigánytemető, mondta, és úgy nézett ránk, mint aki elismerésre számít. (50) Ma megöltem egy macskát. Megöregedtem, már csak macskát ölok. (77) Nem kérném, ha nem lenne muszáj. (27) Soha nem tanult meg rendesen táncolni, és ezt egy pillanatra sem bánta meg. (70) Rettenetes nyárnak ígérkezett. (51) Vigyázz, mit teszel ki, mondta, mert jönnek a lomisosok, és mindent magukkal visznek. (35) Egy őrlőfogot látott a piszoárban. (57) Semmire sem vágyom úgy, mint hogy még egyszer megnöveszthessem a hajam. (11) Épül már Nusantara. (59) Egyszerűen elviselhetetlennek tartom a kucsmákat. (39) Visszafordulni sem maradt már idő. (73) Mindig elgyengülök, ha a bolond órásmester jut eszembe. (26) Az ég eresztékeiről beszélt, de attól tartok, búcsúzkodni jött. (43) Esténként festőiskolába kezdett járni. (58) Ha van az embernek gyereke, azért, ha nincs, azért. (19) Minden vágya az volt, hogy eljusson Bizáncba. (80) Platánfáknak kelene állni itt.

(A szövegben jelöletlen idézetek találhatóak Esterházy Pétertől, Heimito von Doderertől, Mándy Ivántól, Mészöly Miklóstól, Misima Jukiótól és Robert Musiltól.)

Tiltott terület

Egy készülő regény bevezető fejezete

Nádas Péternek

nyárvégi napon érkeztem Tófalva vasútállomására, egy hónappal azután, hogy a nyaraló közelében lévő szünidei táborunk utolsó délutánján helytörténeti óráinkat vezető adjunktusunk néhányunkkal sétára indult a régi villasorban

az egyik épületen zöld neonfényben világított

NAPFÉNY PANZIÓ

a falon repedés. A sérült vakolat alatt bevéssett betűkkel

Rózsa Villa – 1924

adjunktusunk hosszan nézte a két feliratot

látják, mondta, máris kérdések. Mit jelenthet a régi felirat? Ki lehetett Rózsa?

Mi tartozik hozzá a ház százéves történetéhez? Kik építették, ki volt a névadó tulajdonos? Mi történt velük? Mi a környezet múltja? Tények... adatok... mint egy család történetében

előkaptam a mobilomat, lefotóztam a házfalat

ki lehetett Rózsa? Miért kapta a villa az ő nevét, ismételte felém fordulva

tartott különórákat az önként jelentkezőknek. Nem jegyezte meg a neveinket,

ő adott neveket. Engem Fürkészőnek hívott

már nem a házfalat, engem figyelt. Készítettem róla így egy fotót. Nem zavarta

száz év, Fürkésző, magának való téma

hazatérve megnéztem az interneten Tófalva adatait. Lakosságlétszám száz éve. Gazdálkodási körülmények. Néhány műemléképület. Hősi halottak emlékműve az első világháború elesettjeiről. Fotókon egykori patika, postaépület. Két vendéglő

konzultáltam az adjunktusunkkal: a ház történetét választanám szakdolgozatomnak

engem hívott Fürkészőnek, de ő kutatta a gondolataimat

az anyaggyűjtés kulimunka, mondta, minden apróság fontos, egykori újságok, hírek a dátumok mögött, családfák, a földhivatal adatai, iparosok, nyaralók, társadalmi megoszlás, a tágabb történelmi események következményei, kik voltak a későbbi háztulajdonosok, kik látogatják ma a panziót, sorsok vannak az adatok mögött, nincs tiltott terület, emelte fel a hangját, minden jelen a múltból születik

ajánlott néhány helytörténeti tanulmányt

elmondtam tervemet apámnak

a szakdolgozatom Tófalva, Posta utca 21. története. Van némi megtakarított pénzem. Leutaznék egy hétre, kutatómunkára

mennyi kiegészítésre van szükséged?

felhívtam a Napfény Panziót

minden szobánk le van foglalva arra a hétre, mondta a hangjából ítélve fiatal recepciós, várjon... várjon... találtam, a 3-as szobánk augusztus tizenhatodika és huszonharmadika között szabad, de huszonharmadikán már egy törzsvendégünk számára foglalt

a késő délutáni vonattal érkeztem. Emlékeztem az árnyas villasorhoz vezető útra

a panzió neonfénye messziről világított

a házfal repedése eltűnt, a friss vakolat eltüntette a Rózsa Villa – 1924 feliratot

a nálam nem sokkal idősebb recepciós egyeztetette a foglalás adatait, átadta a 3-as szoba kulcsát, megmutatta az étkezőhelyiséget

a hallban fikusz. Filodendron. Cserepes virágok. Két műpálma között asztalkán üveglappal fedett gyűjtemény. Régi karórák. Tálkák. Porcelánfigurák. Régi vasaló. Cigarettdoboz. Fotók. Az egyikén három fiatalember térdig a tó vizében, nyakig érő fürdődresszben. Egy teniszlabda. Fotón húsz év körüli fiatalasszony kerekeskút előtt. Mindegyik alatt kis cédulákon dátumok. Oldalt nagyobb tölggyfa doboz Naplók, Levelek felirattal

nem szabad a kutatómunkában a véletlenre hagyatkozni, hajtogatta adjunktusunk, a tények, a tények fontosak, habár néha a véletlen a legjobb segítő, tette hozzá cinkos mosollyal

kihasználtam, hogy a recepciós az érkező vendégekkel foglalatoskodik, fotókat készítettem a tárgyakról

vártam, amíg kiüresedik a hall

honnan való ez a gyűjtemény? kérdeztem

így adta át az előző tulajdonos, valaki valamikor összegyűjtötte ki? mikor?

nem tudom. Az előző recepciós sem tudta, az ő elődje sem, akinél érdeklődött... a megelőző sem. Mindenki csak hallott róla... a megelőzőtől...

kölcsönkérném a tölggyfa ládikát néhány napra

tiltott... ez a rendelkezés

még üres volt a hall

bankjegyet csúsztattam a pultjára

azonnal utánanyúlt

előkeresett egy kulcsot. Felnyitotta az üveglapot. Kiemelte a dobozt.

Feljegyezte a nevemet és a dátumot

aláírtam

a 3-as szobában kicsomagoltam. A dobozt az íróasztalra helyeztem

a vacsoraasztaloknál egyetlen szabad hely volt, egy ötven körüli férfi mellett bemutatkoztunk

pihenőben? kérdezte

munkában

először van itt?

először

én régóta... alkalmas hely a munkára

elővett egy füzetet. Jegyzetelt

nem kérdeztem, mivel foglalatoskodik, min dolgozik, ez is hozzátartozik a feladataimhoz, de első alkalommal nem akartam ezzel kezdeni az ismerkedést

a szobám melletti 2-esben lakott
az ajtónál elköszöntünk
üldögéltem néhány percig az erkélyen
esteledett
a park sétányán megjelent a szomszédom
a ház közelében álló öreg gesztenyefa ágai messzire nyúltak. Alatta kőpad
leült. Várt. Jegyzetel
visszamentem a szobába. Felkapcsoltam az asztali kislámpát
felnyitottam a ládikót

a vacsoránál asztalomhoz ült egy új vendég. Fiatalember. Bemutatkozott. Néhány
szót váltottunk. A tekintetében érdeklődést láttam, mikor megemlítettem, hogy
a panzió munkára alkalmas hely, dolgozom, ő is, felelte

a szobám ajtajáig kísért

esti sétámat az öreg gesztenyefa alatti kőpadon fejeztem be. Láttam, hogy
a szobájában csak az asztali lámpa világított

a tó felől pára terjedt

a sötétségben elképzelttem, ki mindenki üldögélhetett itt a kőpadon, nincs ar-
cuk, testük van, mégis megkülönbözteti őket a képzeletem, sétálnak a parkban,
szobáikba térve viszik a sorsukat, velük álmodom, az új szomszédom is közöttük
van, a kislámpája fényénél dolgozik, a kiadóm igazgatója régi jó barátom, ő ajánlot-
ta munkára évekkal ezelőtt a panziót, négy szerkesztővel dolgozik, filozófia, törté-
nelem, biológia, művészetek, az íróasztala mögötti falra fehér kartonlapot erősített,
fekete filctollal felírta, „s minden tudásban kerestem egyre új tudást – (Füst Milán)”,
nyáron fekete pólóban, télen pulóverben, mindig kopott farmerjában járt, gimna-
zista időink óta jó barátok voltunk, már akkor is egy ilyen kiadóról álmodozott

volt egy játékunk

ha nem találtunk választ valamelyik kérdésünkre, újabb kérdést tettünk fel

ha kérdezett, nem válaszoltam, én tettem fel újabb kérdést

kérdezett

kérdeztem

kérdezett

kérdeztem

akkor hagytuk abba, amikor így sem találtunk választ az eredeti kérdésünkre
elmondtam a játékunkat apámnak

ennyire jutottunk mi is, felelte

akkoriban jött meg Párizsból egy biológiai konferenciáról. A téma: Mi az élet?

Mi az emberi természet? Ő volt az egyik előadó

ti is csak kérdeztetek?

kerestünk válaszokat, mondta

mi volt?

nincsenek mindenkire egyformán érvényes válaszok... sok milliárd ember...
sok milliárd természet... ennyi a tudásunk. Minden élet, minden természet
más... sok milliárd meghatározásra, más szótárakra volna szükség... hitelesekre

az egyetemi diplomamunkámat annak szenteltem, hogy a szavak hitelveszté-
sének korában talán a képek kifejezőeszközeit érdemes előhívni. Később írtam
erről tanulmányokat. Angol folyóiratokban is megjelentek

volt egy halom jegyzetem arról, hogy az elkoptatott, lepusztított szavak helyett miért fordulok a képek sugallataihoz, de a probléma az, jegyeztem fel, hogy azt is szavakkal tudom kifejezni

dossziéba gyűjtöttem a feljegyzéseimet. Felírtam rá a tervezett címet: *Néhány kép az emberi természetről*

munkába kezdtem

az Előszóban azt igyekeztem kifejtetni, hogy a verbális eszközök nem feltétlenül a leghitelesebb kifejezői a lélekhullámzásoknak, az érzéskavargásoknak, a szavak korlátozottan tudják kifejezni azt, ami túl van a kimondhatón, vannak idők, voltak és lesznek, amikor meggyalázzák a nyelvet, a valóság meghamisítására használják uralmi érdekből, s ezeket a legszélesebb körben terjedő szavakat üvöltve, nemegyszer boldogan követik a tömegek, ilyenkor az értelem a füstbe száll, a szellem törekvéseit eltiporják a kreatúrák és klienseik

tetszett az *Előszó* a barátomnak. Az angol folyóirat szerkesztőjének is, aki már több írásomat közölte

nekiláttam a gondolataim demonstrálására alkalmas képek kiválogatásának. Albumaim két polcot foglaltak el. Valamennyit újra végiglapoztam. Fáradságos munka, de kedvelem. Hetekig válogattam. Tíz kép maradt. Végül négyet választottam

azokban a napokban vettem híriül, hogy a londoni Tate Galériában néhány ritkán látható Claude Monet-festményt állítottak ki. Nekivágtam az utazásnak a múzeumlátogatásokra tartalékolt pénzemből

sokáig figyeltem a tülekedő látogatók között a Westminster-palotát ábrázoló festményt

a különböző árnyalatú sárgák, kékek rétegei fénytakarót húztak az építményre, mintha a palota ott sem lett volna, csak a képzete

hátráltam

találtam egy padkát

távrolról minden árnyalatot jobban láttam, aztán behunytam a szemem szokásom szerint, sötétben jól működnek az érzékeim, működtetik a képzeletemet, megjelentek előttem a láthatón túli mozgások, formát kaptak a palotának a fény izzásában párálló falain túl a padsorokban ülő hajdani lordok, bárók, földesurak, miniszterek, tábornokok, közöttük az árulók, cselszövők, még a közeli verpadok fekete csuklyás hóhérai is, a lehullott koronák, az ünnepektől új megkoronázottak, felszámolva az időt, egységben az egykori, a régmúlt, a közelmúlt, a jelen és a várható jövő nem különböző alakjai, mintha nemcsak a Westminster-palota szereplői, de az épülethez hasonló vagy éppen különböző parlamentek szereplői is ott üldögéltek, felugráltak, ágáltak, sunyítottak volna örökös folytonosságban

fel kellett nyitnom a szemem, mert miközben mindennek részese voltam, mintha be tudtam volna lépni a festménybe, úgy éreztem, engem is figyel valaki felálltam

határozott léptekkel közeledett. A tekintete magabiztos volt. Meghajolt, nevémen szólított. Átnyújtotta a névjegyét. Az egyik ismert művészeti kiadó szerkesztője volt

honnan ismeri a nevemet?

olvastam a folyóiratokban megjelent tanulmányait. Fotója is volt mellettük azokon még nem volt szakállam

ezért haboztam, de ahogyan lehunytt szemmel is mintha a festményt figyelte volna, kétségtelen volt az azonosság

választékos szavakkal dicsérte a tanulmányomat. Meghívott egy italra üldögéltünk a közeli teraszon

igen, igen, mondta, egyetértetek, a képek szavai sokszor valóban többet fejeznek ki, mint a szavak képei, a nyelv, folytatta, elveszítette az értékeit, nem új jelenség, de a huszadik századi diktatúrák megfertőzték a nyelvet, egyetértetek a gondolataival, jelentette ki, whiskyt rendelt, ivott, ha nem veszi rossz néven, hajolt hozzám, mintha titkot árulna el, azért volna két pont, amivel kiegészíteném, a nagy költők például rátalálnak a valóság nyelvére, sorolt néhány nevet bizonyítékul

bólintottam

szerencsés vagyok, gondoltam, hogy összetalálkoztam ezzel a fickóval mi a második pont? kérdeztem

ebben bizonytalan vagyok, mondta, ivott néhány kortyot, a szellem eróziója ellen lehet-e valamit tenni... ennek a kifejtése...

hangot váltott

most min dolgozik? kérdezte

úgy éreztem, elmondhatom, az emberi természet változatai, mire vagyunk képesek... néhány festmény elemzésével... képek alapján

a természet... igen... igen, a természet, mondta óvatosan... időszerű téma

kiürítette a poharát

újabb italt rendelt

a természet... kezdte újra... vannak terveink... időszerű

nem nézett rám. Akadozva beszélt

tervezünk egy sorozatot... nyolc-tizenkét éveseknek a természet szépségeiről... persze ragaszkodunk a klasszikusok festményeihez... Monet Tavirózsa képe... van Gogh Napraforgója... a víz is téma... például híres képek a Trevikútról... felkelti a fiatalok képzeletét a természet szépségei iránt. Kis szövegek... a piac igényli a játékos megoldásokat... leporellósorozatra gondolunk... értő, színvonalas szövegekkel

újra ivott

előrehajolt

mit szólna hozzá, ha szerződést ajánlanánk?

a tekintete veszített a magabiztosságából

erősen markolta a poharát

másik ember ült előttem

találkoztam nemegyszer azzal, hogy mire szoríthatnak a körülmények, miképpen formálják át a gondolatvilágot, miképpen ostromolják a személyiséget, de ilyen gyorsan még nem voltam tanúja. Percek alatt

mit szólna hozzá? kérdezte szinte elnézően, megértésre vágyva... kis szövegek... színvonal... fiataloknak

úgy éreztem, ezért szólított meg, minden, amit eddig mondott, csak ráhangolás volt

más elképzeléseim vannak, mondtam

értem... igen... igen... tekintettel kell lennünk a piac követelményeire, mondta szinte elnézést kérően, kényszerűségek... a kiadónknak más hagyományai vannak... a támogatások csökkennek, megváltozott a világ... nem a régi a keres-

let... nagyon szűk réteget érdekelnek a korábbi kiadványaink... drágább a papír... napról napra magasabbak a nyomdaköltségek... világjelenség... szép feladatot ajánlanánk... gyerekeknek... a szépségekről... a fotóját is közölnénk... forogna a neve... szerény előleget is...

most vigyázz, gondoltam, egy lehetsz azokkal, akikkel sohasem akartál azonosulni

szép lehetőségek vannak, próbálkozott. Bizonyára ismeri a riói Krisztus-szobrot. A világ csodái között a helye. Kilencven méter magasságból a hegytetőről széttárt karral végigtekint a világon, az emberiségen, nyugalmat, békét hirdet... van egy fotósorozatunk... leporellóra kívánkozik... felkelti a fiatalok érzéseit

bennem más képzetet kelt a szobor, mondtam. A tehetetlenül széttárt karokban lemondást érzek, mintha a mozdulat, a tekintet is azt üzenné, én vállaltam, amire képes voltam, a többi a ti dolgotok, emberek

újra változtak az arcvonásai, úgy nézett rám, mint amikor a galériában megszólított

nem engedte, hogy én fizessem az italomat

van egy harmadik pont is, amit nem említettem, ha a képekben bízunk inkább, mint a szavakban, azt mivel tudjuk bárki tudtára adni szavak nélkül, mondta

cinkosan elmosolyodott

biztos vagyok benne, hogy a kísérszövegekbe be tudná csempészni az illúziók nélküli valóságot... a gyerekeknek... maradjon benne a szívéükben

elkísért a cinkos mosolya

hazatérve megnéztem az interneten a riói Krisztus-szobrot, aztán hozzálátam a munkámhoz. Az első kiválasztott kép Goya *Március harmadika* című festménye. Másolatát az asztalomra helyeztem. A hatalom elleni 1808-as madridi felkelők kivégzése

órákig figyeltem

néha felálltam. Vízet ittam. Visszaültem

fal előtt az áldozatok, négyen az újabb sortűzre várók lábainál már holtan, középen lobogó fehér ingben széttárt kar, a lázadás vezetője szembenéz a puska-csővekkal, mintha kiáltana a katonáknak, azok négyen teljes menetfelszerelésben, szabályzat szerint kissé előredöntött felsőtest, a puskatus a jobb vállgödörbe szorítva, a jobb kéz mutatóujja az elsütőbillentyűn, áldozatok és parancsvégrehajtók, élet és halál együtt, melyik oldalra képzeljem magam, hogy tovább juszak, töprengtem, próbáltam elképzelni, mit érezhetnek a puska-csővekkal még szembenézők, az újabb sortűzre kész katonák, mit kiálthat feljűk a széttárt karú fehér inges, ha éreznek egyáltalán valamit a fal előtt állók a rettegésen, a katonák a tevékenységükhöz tartozó figyelmen kívül

mire képes az ember?

mi vezette a felkelőket, miért lázadtak, volt-e családjuk, tudják-e a parancsvégrehajtók, hogy milyen hatalmat szolgálnak

Napóleon a spanyol trónra ültette testvérét. Az angolok a portugálokkal csatározta. Ütközetek a tengeren. Svédok, finnek az oroszok ellen védekeznek. Holtak. Tömegsírok. Börtönök. Száműzetések. Trónfosztások

a festményen a színek rétegeiből kevert fény a puskacsövekből sugárzott az áldozatokra, a kép a szavaknál hitelesebb, gondoltam, együtt mutatja az örök hódítókat, az örök lázadókat, az örök áldozatokat, gondoltam, nem hagyott nyugodni a kérdés, mit kiálthatott a fehér inges széttárt karú középen álló

azon az éjszakán álmomban tó partján álltam. A szelíd hullámszásban vízirózsák lángoltak, közöttük halottak, katonák, holtukban is fegyvert szorítva, arc-talanul az áldozataik, egyikük fehér ingben, széttárt karral, a londoni szerkesztő a parton állt, integetett, beugrott a vízirózsák, a halottak közé, a széttárt karú fehér inges kőszobor volt, a magasba emelkedett, egyre magasabbra, megszólalt felriadtam

be tudtam hatolni a képbe, gondoltam, s ettől megnyugodtam

még napokig dolgoztam az első fejezeten. A szöveget átküldtem a barátomnak a kiadóba

másnap telefonált

gyere át, várlak

a szokásos fekete póló, farmer, sportcipő

leültem az íróasztalával szemben a karosszékbe

csengett a telefonja

kikapcsolta

elolvastam... mondd, ez így marad?

mi?

ez az egész?

miféle egész?

benne voltunk a játékunkban

újra csengett a telefonja, újra kikapcsolta

így marad? kérdezte

mi?

amit a képről írsz, folytatólagos?

mit gondolsz? kérdeztem

nem csak Madridban?

vállalod?

így megy minden nap, mondta, mikor újra jelzett a mobilja

az egyik szerkesztőnk, mondta, figyelj, kihangosította a beszélgetést

a felkért történész nem vállalja, jelentette a szerkesztő

elfoglaltság? kérdezte a barátom

nem hiszem... azt mondta, a tudománynak legalább húsz évre, de néha még több időre van szüksége, hogy értelmezzen egy korszakot

igaz lehet, de van listád?

van

keress tovább... találj másikat

kikapcsolt

játszottunk tovább

szerinted meddig leszünk benne? kérdezte

miben?

hol tartunk, előtte vagy utána?

nem azt mondtad, hogy folytatólagos?

szerinted előre vagy vissza?
szerinted?
előbb kellett volna felismerni
amikor voltak még szavak?
minden romokban?
ha magad mögé nézel?
te hiszel benne?
miben?
hogyan van még, aki visszanéz és lát
és akkor látja a jövőt is?
megírod?
megírom
rábólintott, hogy nem kérdeztem, hanem kijelentettem, a szabályaink szerint
ez azt jelentette, hogy a játékból elég
csengett a mobilja. Kinyomta
dolgozunk egy kötetben, kezdte megfontoltan. Öt tanulmány öt területről.
Filozófia, történettudomány, biológia, művészetek
mély lélegzetet vett
az ötödik a háborúk. A tervezett cím: *Miben élünk, mire képes az ember?* Ha
folytatod, amit átküldtél, tiéd lesz a művészetek fejezet. Utána csinálunk külföldi
szerzőkkel egy könyvet ugyanerről. Megvannak a bevezető első szavai
a felfeliratra mutattam
mást találtam
elővett az asztalról egy lapot, olvasta, oda a frissességünk, odavannak az esz-
ményeink, romokban a világegyetem, nincs mit mondani, ami még legalább
megmaradna a szívekben
kicsit átformáltad a jó öreg Samuel szavait
ma már ő is ilyesmit írna
beszámoltam a londoni szerkesztővel való találkozásomról
széttárta a karját
divattémák... elárasztják a piacot, de érthető. Két pályázatunkat már vissza-
dobták. Minden héten írunk egy újabbat
példányszám? kérdeztem
amennyire a pénzünkből futja... egy olvasó is olvasó
leemelt a polcáról egy megtépzott borítójú füzetet
Hitler már üvöltött. De ezek a szerzők más nyelven beszéltek
a *Szép szó* ezerkilencszázharminchatból... mit gondolsz, hányan olvasták? de
kiadták... megvolt... megvan... palackposta
jelzett a mobilja
na ugye mondtam... köszönöm... vannak még vállalkozók
a szerkesztőm, fordult felém, talált egy kitűnő történészt, aki vállalta a tanul-
mányt
elmondom, a Goya-festmény után milyen képeket választottam
nem érdekel... a te dolgod. Csak arra ügyelj, hogy az egész szöveg maradjon
meg nyolcvan-százezer karakter körül
határidő?
te tudod

jelzett a mobilja
kikapcsolta
nyílt az ajtó. Kopogtatás nélkül rontott be egy természetes fickó, csak búcsúzni
jöttem, kiáltotta, aláírtam a szerződést, keresek valami nyugalmas helyet és hozzákezek
a barátommal egymásra néztünk
bólintott
Tófalva, mondta, Napfény Panzió, elfogadható árak, remek búvóhely a munkára
kivette az asztalfiókjából a panzió reklámkártyáját
köszönöm, vette át a férfi, intett, kiviharzott
most jött a frontról, mondta a barátom, látta a romokat, a menekülőket, a tömegsírokat. Tényfeltáró újságíró... pontosabban létezőkövető, ő írja a háborúfejezetet. Két repeszt operáltak ki a bal karjából
búcsúztam
várj... hogy is mondtad a londoniról? Leporelló a fiataloknak? Nem rossz ötlet. Kivett a fiókjából egy kis szétnyitható sorozatot
nézd... ez is leprelló... nagyon régen kaptam... valakitől, aki visszatért onnan... talán kiadom egyszer... fiataloknak
a következő napokban megírtam a Goya-kép végső szövegét. Felhívtam a tófalvai panziót. Az idős recepciós már az első szavamra megismerte a hangomat, várjuk a művész urat, így szólított. Ezúttal fiatal hangú recepciós vette a szobafoglalást
még szabad a 2-es szoba, mondta
az esti vonattal érkeztem. Átvettem a szobakulcsot, kirakodtam. A vacsoránál néhány szót váltottam az asztaltársammal, utána szokásos sétámra indultam a parkban. Mindig az öreg gesztenyefa alatt a kőpad volt a pihenőhely már a sötétben
mikor a kiadóban a barátomtól búcsúztam, élem terítette asztalán a régi leprellőt
a borítón: *K2 Ravensbrück* és a tábor távlati képe. A sorozaton a feliratok: a sorakozótérség. Asszonyok a munkában. A cellák folyosója. A szögesdrótkerítés. A lágerbarakkok. A krematórium. Az emlékszobor a mesterséges tó partján, ahová az elgázosítottak hamvait szórták
a kőpadról láttam, hogy a szomszédos szobában lekapcsolják a mennyezetvilágítást. Felkapcsolták az asztali kislámpát
óvatosan emeltem ki a tölgyfa dobozkából az első lapot

Egy vidám olvasó vidám kívánságai

*Szeretném, ha szebb világot írnál,
mint amelyben élek,
ne azt a sok gyalázatot és bajt,
a kegyetlen, részvétlen és néma embereket,
akik csúf késekkel szelik a csúf kenyeret,
csúf kutyákkal és gonosz kölkökkel sétálnak,
az elszabott és az ízléstelen ruháikban,
ne azt emlegesd, amiben nyakig vagyok,
az nem kell, minnek, miért, mire jó,
semmi értelme,
annak van értelme,
ha ennél is szebb verset,
még szebb születést írsz nekem,
szép szülőket, szép családot meghitt ünnepekkel,
szép foglalkozásom, férjem, feleségem,
szépséges gyerekeim legyenek,
írjál szebbet, mint amit veszek, mint amit eladok,
szebb kabátom, félcipőm és arcom legyen,
írj szebb lakást, szép kilátásokat,
virágos gangon szép szomszédok köszönjenek,
beszéljek szebben, énekeljek is,
úgy daloljak, mint Nyetrebko vagy Kaufmann,
írjál meg engem, amilyen én vagyok,
és nem baj, ha szebb lesz nálam,
írjál szebb vigaszt, több jóságot,
írjál nekem szebb imádságot,
szebb szenvedést, ha már szenvednem kell,
írjál szebb halált,
a túlvilág is legyen olyan szép,
hogy ott jó legyen,
minden, ami eszembe jut vagy
ami eszembe juthat,
minden, ami van, az ég, a föld,
a hamvasztókemence bíbor tüze,
az éj vásznát átszurkáló csillagok tűhegyei,
a pirkadat vérömlenye,*

*a naplemente óriási vértócsája legyen szebb,
te is legyél szebb,
Isten és Jézus,
mert biztosan van szebb isten ennél, ami van-e,
van szebb Jézus ennél,
szebb ördögök,
egy gyönyörű, gyönyörű Sátán.*

Egy szebb harmonika az új kocsmapulton.

*Ez az egész
ez a mindenség
legyen,
legyen,
legyen*

szebb.

1952

A férfi éppen meghúzta az új ballon övét, amikor hallotta, hogy a gyerek nem akar vele menni. Azt se akarja, hogy ő várja délután. Az asszony halkán beszélt a lelkére, a fiú elszántan ellenkezett, a férfi csak egy-két nevet értett. De jól ismer-te ezeket a neveket. Érezte, hogy győz a felesége. Kicsit szokatlan volt a kabát. Nem szorított, csak szokatlan volt. Majd megszokja.

Most már tényleg elkésünk, csak annyira szólts hangosan, hogy a fiú és az anyja meghallhassa.

Tamáská!

Az asszony a gyerek után suttogott, nem lesz semmi baj. A baj szó már visszafulladt a gyöngé szájába, mintha a nő megérezte volna, nemcsak magát árulja el, de a gyereket is. A férfi szórakozottan nézte az ajtófélfát, rajta a vonások. Minden fenyőünnepen és születésnapon lemérték, mennyit nőtt. Tizenöt vonás, nem számolta meg, annyinak kellett lenni. A szoba félhomályából, hol az asszony feküdt, és ahonnan orvosság és fertőtlenítőszag kavargott elő, kilépett a gyerek. Fölnézett a férfira, váratlanul nyílt volt a tekintete.

A tornazsák, mutatta a férfi, a gyerek utánanyúlt. Táskája a hátán, a bőrcsat mellől kilógott a szalvéta, a férfi készítette a tízórait, amióta az asszony nem tudott fölkelni. Még beszólt a szobába, Irén dél körül jön. Nem kapott választ. Az orvosuk azt mondta, már ez is kisebb csoda. Hogy idáig eljutottak. A gyerek újra iskolába jár. Az orvos megígérte, hogy meg fogja érni a szünidő végét, úgy is lett. A bejárati ajtó előtt a férfi megállította a gyereket, akkurátusan végignézett rajta. Nincsen gyűrődés, nincsen folt. A cipő fényes feketére kefélve. A kongó lépcsőházban kétszer is köszöntek.

Jó reggelt kívánok.

Hallotta a hidrogénbombát?

Mit képzelnek ezek?!

Sebestyén elvtárs!

A férfi szorított kicsit a kezén, a gyerek rendre elkésett. Mintha az ő vékonyka visszhangja lenne. Nem baj, legalább köszön. Már megtanulta, hogy illik. Okos fiú, csak tornából most sem lesz jeles. Abból biztos nem, megmondta Dani bácsi, aki a háború előtt válogatott is volt. De nem kell féltetni. Fogta a kezét. Vagy egymás kezét fogták, két egyenrangú fél.

Hogy van a kedves felesége?

Köszönöm. Egyre jobban. Néhány nap és fölkelhet.

Mindig ezt mondod, mondta egy emelettel lejjebb a gyerek, éppen annál a zöldre festett, rézkilincses ajtónál, ami előtt soha nem szoktak beszélni. Oda olyanok járnak, akiket nem ismernek a házban.

Mit mondjak?

Az igazat. Azt kell mondani, nem?

De.

Az utcán a férfi sorolta az autók típusait. Elhagyták a trafikot, a tejboltot, ahol mindig álltak ketten-hárman, üvegből itták a tejet, kiflit ettek hozzá, ott már volt forgalom is. Ez Volga volt, az Tatra. Tudod, mi a Tatra? Már mondtad, apa. Egy hegy. Hegység. Mi a különbség? A hegység az sok hegy. Jól van, ügyes, leülhetsz, viccelt a férfi. A gyerek még csak el se mosolyodott. Néhány napja megkérdezte, meddig fekszik még az anyja. Nem fog fölkelni? Ez sajnos olyan betegség, hogy sokáig kell feküdni. Most már mindig ő, az apukája fogja iskolába kísérni? Egy ideig, mondta az apja. Amikor kezdődött az iskola, akkor is ezt mondtad. Valóban? Egyedül is tudna menni. Három sarok. Majd másodikban. Ha nagy harmadikos leszel, kisfiam. Az még háromnegyed év. Annyi. Holnap egyedül megyek. Nem, azt nem lehet. Csaknem szó szerint ez zajlott le tegnap is.

Nem is beszéltél a barátairól. Mindig csak anyának mesélsz, váltott témát hirtelen a férfi, engedett a ballon csatján, nézett egy nagy fekete autó után, aztán rágyújtott.

Nem mondtam, hogy vannak.

Nem róluk beszéltél?

Kinek?

Anyának.

Mikor.

Amikor elindultunk.

De, róluk.

A gyerek felsorolt három nevet, ezeket emlegette az anyjának is.

Mit szoktatok játszani? Indiánosat? Partizánok vagytok? Vagy valami ilyesmi?, bizonytalanzkodott a férfi.

Nem szoktunk játszani.

De hát barátok, nem?! Nem csak a tanulás van. Az... önképzés. Szórakozni is kell. Szórakozni, mondta még egyszer a férfi.

A gyerek hallgatott.

Nem azok? Nem a barátaid?

Azok.

A barátok szoktak játszani. A barátság olyan, mint a szövetség. Vérszerződés. Mi, amikor a Bilinyin építkeztek, akkora homokvárat...

A gyerek megállt, úgy mondta.

Nekem oda kell állni a falhoz. Elöttem egy lépéssel téglasarokkal húznak egy vörös vonalat, a másoknak mögé kell állni, és ha a köpés eltalálja az arcomat...

Jól van, értem, a férfi húzta tovább. Koncentrált, nagyot szívott a cigarettából. Az a három név, amit a gyerek az asszonymak is mondott, Ádám, Dávid és Sajka.

Hatalmas teherautó dübörgött el mellettük, építési törmelékot fújt rájuk a szél, a gyerek a szemét törölgötte, a férfi tüszögött. Egy svájci sapkás, lódenkabátos ember fojtottan szidta a sofőr anyját, aki szerinte bűdös volt, édes és kurva is. Egy fiatalasszony fogta a haját, sírni kezdett, az új frizuráját kaphatta telibe a sittes por. Vékony lábszárára régi újságot fújt a légörvény. A nő kapkodva akarta lefejtetni a nagy lapokat, nem sikerült. A fiú most sem nevetett. A férfi sietősebbre vette, eldobta a csikket.

Annak az Ádámnak az egész családja odamaradt, a gyereket egy nagynéni bújtatta, még szoptatta is egy ismerős lány, nevelőszülei vannak, Tóthék. Sajkának Sopronkőhidán ül az apja, tíz évnél is többet kapott... politikai alapon. Sajkáné most vált, nem egyedül él. Vagyis nem Sajkáné már a Margit. Dávidnak se jött vissza az apja, az új ember, Kolozsi könyvtáros, a férfi néha fölkeresi, olyan könyvet kér tőle, amit egyébként csak engedéllyel lenne szabad kivinni. A gyerekek egyre erősebben szorította a kezét. Az iskola vöröstéglás épülete előtt álltak. Nem akarta elengedni.

A nevelőapja éppen meghozta Ádámot, köszöntek, jó reggelt.

Szia, Sebestyén, mondta Ádám, kedvesen mosolygott, szép, sötéthajú gyerek volt, hatalmas, fekete szemébe belefért az egész világ.

Szia, Ádám, a fiú nem nézett a másokra.

Az apja beleborzolt Ádám fürtös hajába, már be is léptek a nagy, rácsos ajtón. Az üvegen át visszakékllett, hogy megölelik egymást.

A fiú lecövekelt. Nem engedte el a férfi kezét.

Be kell menned.

Nem fogok.

Nem lesz semmi baj.

De lesz, a fiú még mindig nem engedte el a kezét.

A férfi izzadt. Letörölte a homlokát, jövök érted. Négyre itt vagyok.

Nem szeretsz, nem szeretsz!

Hagyd már ezt abba, kérlek szépen.

A szorítás nem enyhült. Húzta a gyereket az ajtó felé, az a betonlépcsőben támasztotta ki a lábát. Ívben feszült meg a kis, puha test. Alá kellett nyúlni, úgy emelni, valami nagyot reccsent, és a férfi tudta, elszakadt az új kabátja. A gyerek vadul kapaszkodott belé, az arcába sikított.

Pont nekem miért nem lehet másvalaki az apám?!

A nagykilincs után tapogatva kifordult nyakkal nézett volna a vállára, hol feslett meg a szövet. Ahogy mozdult a feje, megpillantotta Ádám apját. Mint aki kevesebbet lát, mint szeretne, Tóth a bejárati ajtó üvegéhez egészen közel hajolva bámulta őket.

A fantázia dzsungele

Köszöntő Darvasi László hatvanadik születésnapjára

Darvasival először a *Harmadkor* szegedi felolvasóestjén találkoztam – a *Harmadkor* digitális archívuma szerint ez volt a lap harmadik felolvasóestje, és 1987. március 11-én került rá sor a Bölcsészkar hetes teremnek nevezett történelem-nagyelődójában. Egy rövid esszével debütáltam, arról értekeztem, milyennek képzelek egy ideális irodalmi lapot. Mivel én voltam a legfiatalabb, ráadásul az egyetlen lány egy nagyon erős csapatban (Takáts József, Szántó István, Kurdy Fehér János, Pongrácz Tibor, Kurdi Imre és persze Darvasi), természetesen végigidegeskedtem az egész eseményt, és a leginkább ez a nagy-nagy stressz maradt meg arról az estéről. Darvasinak csak a papír fölé hajló arca rémlik egy kicsit, talán a hangja, de mindez nagyon elmosódó, nagyon bizonytalan.

Az első vele kapcsolatos határozott emlékem nem is a személyéhez, a fizikai alakjához kötődik, hanem az egyik szövegéhez, amelyet viszont minden bizonynyal nem is ekkor, hanem egy későbbi alkalommal hallhattam tőle, nagy sikert aratott vele, amikor felolvasta, talán azért is vésődött be annyira. Az első határozott emlék tehát ez a mondat: „Hogy ízlik az irodalomtörténet, Alekszandr?” Idemácsolom *A portugálok* című kötetéből azt a kis prózaverset, melyben ez a számomra oly emlékezetes mondat szerepel, mivel azóta is úgy érzem, ezt a szöveget lehetne mottónak írni egész eddigi életműve fölé. A *Pompeji feljegyzések* ciklus egyik darabjáról van szó, ironikus módon az *Epilógus helyett* címet viseli:

1857 májusában, amikor Arany János A walesi bárdok soraival bajlódik, a tavasz zöldjétől meglepett szibériai falucskán cári ulánusok vonulnak keresztül. A nyírek törzsére könnyű, tavaszi sarat pötytyöznek a gőzölgő kincstári lovak. Az egyik katona tréfásan odakiált az út szélén bámészkodó közepes korú férfinak. „Hogy ízlik az irodalomtörténet, Alekszandr?” Hogy az ilyen módon megkérdezett ember egyik egyenes ági leszármazottja az a fiatal katona, ki évszázaddal később a Magyarországot lerohanó orosz csapatok közlegényeként a Parlamentben a gépelő férfival találkozott volna, bizony ez a kelet-európai üdvtörténet tipikusan kegyetlen fintora lenne, amiért azonban már sem a költészet, sem a költő nem viselheti a felelősséget.

A vers minden bizonnyal 1988-ban keletkezett, amikor híre kelt, hogy expedíció indul a szibériai Barguzinba, ahol állítólag megtalálták Petőfi Sándor sírját. Az eset a nyolcvanas évek végén és kilencvenes évek elején nagy port vert fel, több abszurd fordulatot vett, míg persze újfent be nem bizonyosodott, hogy a légből kapott régi legendát ezúttal sem sikerült igazolni.

Midőn Darvasi ezt írta, még hazánkban állomásoztak a Szovjet Hadsereg Déli Hadseregcsoportjának egységei, de már véget ért a hidegháború, és már csak egy évnek kellett elteltie, hogy többen is nyíltan kezdjék követelni a szovjet csapatok kivonását Magyarországról, és újabb két évnek, hogy több mint ötven év megszállás után az utolsó szovjet katona is, Viktor Silov altábornagy személyében elhagyja az ország területét. Olyan korszakban kezdtük irodalmi pályafutásunkat, amikor napról napra nagyobb lett a szabadság, de még tudnunk kellett a sorok között olvasni. Még nem volt egyértelmű, hogy Mihail Gorbacsov, a korábbiakhoz képest meglepően fiatal pártfőtitkár elengedi-e végül Közép-Kelet-Európát. Még aggódtunk, hogy a Szovjetunió nem fog békésen felbomlani, és nem lehetett tudni, mi lesz az atomarzenállal. Aztán persze megkezdődtek a nagy átértékelések, újra kellett írni az irodalomtörténeteket is, és ennek a folyamatnak egyik bohózatba illő, de egyúttal valóban tipikus kelet-európai mozzanata volt a barguzini női csontváz körüli felhajtás és az oroszra lett Petőfi legendája.

„Hogy ízlük az irodalomtörténet, Alekszandr?” Így lett ez a Darvasi-szöveg a rendszerváltás egyik legfontosabb mondata számomra, és most, 35 évvel később épp olyan aktuális, mint valaha. A rövid kis prózavers magában rejti Darvasi történelemszemléletének kulcsát, prózájának genetikai kódját. A mágikus realizmus nagy világirodalmi trendjéhez köthető ál-történelmi novellái és regényei alapvetően egy költő, egy „irodalomember” szenvedélyes és megszenvedett lírai futamai, avagy néha szinte megzabolázhatatlannak tűnő víziói a Történelemtől: mindig más korszakban, más alakban, más maszkban, másfajta nyelvi regiszterekkel kísérletezve meséli lenyűgöző, elborzasztó, túlfűtött, ironikus vagy éppen vérfagyasztó meséit, furcsa, indázó, szeszélyes fantazmagóriáit a Történelemben, a Történetbe vetett emberről. Pontosabban éppen az érdekli, mik az esélyei a költői érzékenységnek és valóságérzékelésnek, mi az értelme a teremtő illuminációnak a történelem kegyetlen és kiszámíthatatlan mechanizmusaival szemben. És mik az esélyei az irodalomembernek, és mindannak, amit képvisel évszázadok óta, ha a külvilág túlhatalma mellett meg kell küzdenie a saját démonaival, a súlyos egzisztenciális szorongásnak a tudatot elnyeléssel fenyegető, sötét erőivel is.

Az utóbbi időben sokat foglalkoztam a tatár származású, de oroszul író Guzel Jahina immár magyarul is olvasható történelmi regényeivel, amelyek a fiatal szovjet állam első évtizedeinek rettenetes traumáit állítják középpontba. Jahina első regénye, a *Zulejka kinyitja a szemét* minden idők egyik legsikeresebb debütálásának számított Oroszországban 2015-ben, azóta legalább harminc nyelvre lefordították, tévésorozat is készült belőle. Az ő sikere is mutatja, milyen nagy olvasói igény mutatkozik az egész világon mind a mai napig az úgynevezett mágikus realizmus irodalmi regiszterére és a történelmi regényekre. Jóllehet Jahina regényei jóval „fegyelmesebbek” és némileg tradicionálisabbak, mint Darvasi művei: ott munkál bennük a Puskin és Tolsztoj nevével fémjelezhető nagy orosz epikai tradíció és történelemszemlélet, valamint az orosz formalizmus nyelvi és filmes öröksége, de a kortárs nyugati regények mintázatai is. Jahina történeteiben jól elkülöníthető a meseanyag a történelmi referenciáktól, mivel ezek a fikció különböző szintjein helyezkednek el, még akkor is, ha a mesék átszövik a mesélők életét, világmagyarázatot adnak a számukra, a túlélést

jelentik vagy éppen a bűnrészességet mindabban, ami történik. Darvasi szövegei jóval líraibbak, szabálytalanabbak, zeneibbek, és a történelmi szálak gyakran teljességgel szétválaszthatatlanok a fantasy-elemektől.

Darvasi kivételes adottsága a képzelete, ami mellé komplex, erős drámai hatásokkal operáló érzéki nyelvezet társul. És mindezt áthatja valami pimaszság, állandóan lázadásra, tabudöntögetésre kész szellem, az úgynevezett jó ízlés határainak feszegetése, gátlástalan kalandozás a Lehetséges dzsungeleiben, amikor soha nem tudod, mi vár rád a következő lapon, és néha a fejedet fogod a vad következetlenségektől, hajmeresztő ötletektől és a túlburjázó jelzőktől. De végül valahogy minden hihetővé válik. A gurulmadár egyszer csak tényleg megjelenik görgőkre szerelt látványosságként Budapest utcáin.

Vagy sétálsz a szegedi várban nyitott új várostörténeti kiállításon, és hirtelen az az érzésed támad, hogy ezt a tárlatot a Napfény városaként reklámozott, vídám, pezsgő diákvárosunk történetéről egyenesen a Darvasi-regényekből másolták ki. Onnan jött a vízió, a koncepció. A város történetét professzionálisan feldolgozó igen alapos és részletes, interaktív „időasztal” után ugyanis három látványos attrakció várja a látogatókat: egy a boszorkányüldözéseket, egy a hírhedt városi börtönt, melynek Rózsa Sándor is lakója volt, egy pedig az 1879-es nagyárvíz megpróbáltatásait hozza közel a turistákhoz és a helyi iskolás csoportokhoz mint Szeged történetének leginkább érdeklődésre számot tartó elemeit.

Sopron és Győr, sokat időztem ott, azok a városok így soha nem küszködtek a végítélettel és a végső pusztulás fenyegető rémképével, mint ez a Szeged. Ez a város évtizedenként néz szembe a pusztulása rémképével. Nem vagy, súgja neki az ég, hallja?

Különösen a boszorkánymáglya roppant hatásos. Fölállsz az emelvényre, mind a két kezeddal megfogod a veszőhely oszlopát, mintha átölelnéd. Lesz nagy zúgás, körös-körül fekete árnyékok suhannak, táncolnak körbe-körbe a fejed körül, szédülten pörög a mutató egy számlapon, majd megszólal egy mennydörgő hang, és kihirdeti az ítéletet. A gyerekeim jól szórakoznak, mivel csak mi vagyunk a múzeumban, többször is kipróbálják, csak úgy visszhangzik a bolthajtásos, sötét terem. Én is föllépek utánuk, átölelem az oszlopot. Szörnyű zúgás, fekete árnyak, pörgő óramutató, majd a mennydörgő hang:

Eladtad az esőt a töröknek! Boszorkány vagy!

Egy pillanatra elakad a lélegzetem.
Már hónapok óta nem esett az eső Szegeden.
Azt mondják, én adtam el a töröknek.
Azt mondják, boszorkány vagyok, Taligás.

„Igyekszem elválasztani a lehetségest attól, ami tényleg van, és nemigen sikerül.”

Rég jártál felénk. Emlékszem, mintha csak álmodtam volna, egy áprilisi napon jöttem haza a gyerekekkel az iskolából, hideg szél kavarta a Kis-szőlő utcában a gyümölcsfák szirmait, akkoriban még majdnem végig az utcában meggyfák sorakoztak, és szemben az elhanyagolt, lakatlan telken még állt a hatalmas, gyönyörű cseresznye, amit aztán egy különösen hideg télen pár óra alatt kivágtak tüzelőnek a tulajdonosok, hordta a szél a fehér virágszirmot, és ott álltál fekete ruhában az út közepén, a ház előtt, ahol enyhén kanyarodik az utca, vártad, hogy odaérjek, és az arcod sápadtsága vetekedett a szirmok fehérségével.

Ments ki ebből a rémmeséből.

Idestova hét hónapja nem tudom levenni a szemem a háborús hírekről.

Még a tavasszal a Grand Cafében rendezett *Otpor/Szoprotjivljenyje (ellenállás)* című ukrán–orosz irodalmi est után kérdezték az ukrán kollégák a magyar kormány álláspontjával és a választások eredményével kapcsolatban: a magyarok talán elfelejtették ötvenhatot? Mi történt ezzel a bátor néppel? Nem, mondom, nem felejtették el, szerintem éppen az a baj, hogy nagyon is emlékeznek rá. Arra emlékszünk, az van a kollektív tudatunkban, a meséinkben, a legendáinkban, a történeteinkben, az idegszállainkban, hogy bármilyen háborút kezdtünk, akár a jó ügyért harcoltunk, akár a rossz oldalra sodródtunk, mindig veszítettünk. A háborút nem lehet megnyerni, ez van a lelkünk legmélyén, nekem is személy szerint, és ezt a beállítódást nem túl nehéz a politika technológusainak a saját hasznukra fordítani.

A legjobb íróink gyakran beszélnek erről. Példaképpen álljon itt egy jellegzetes epizód a *Virágzabálók* című Darvasi-regényből:

A városban országgyűlést tartottak, Szeged olyan volt, mint a rémálommal küszködő beteg. Az emberek hangosak lettek, az utcákon vitatkozó, reménytől fűtött csoportosulások támadtak. Mintha tudták volna, sokáig nem lehet ilyesmiben részük, de még egyszer, utoljára, el kell hitetni magukkal, hogy győzhetnek. Holott nem volt szemernyi reményük sem, éppen csak a vereségbe nem lehetett józan ésszel beletörödni. Nem hihették, hogy már csak az a kérdés, milyen formában szakad rájuk a büntetés. Az oroszok falták Észak-Magyarországot és Erdélyt, mind közelebbről dübörgött a kozák lovak patája, nyomukban a cserkeszek lihegték, akik Allah nevét kiáltozták, amikor harcba rohantak. A szegedi békepárti polgárok, akiket a forradalom alatt oly sokszor megaláztak és kigúnyoltak, lefogtak és zárkába dugtak, száraz kenyéren és vízen tartottak, most jelentőségteljes ábrázattal sétálgattak a promenádon, mint akik meg vannak győződve arról, hamarosan igény támad a munkájukra és a szakértelmükre.

Óriási mentális energia átalakítani a valósághoz való viszonyunkat, hogy azt lássuk, ami van, és ne csak azt, amitől félünk vagy amire vágyunk. Úgy érzékelem, ez az energia szüntelenül ott munkál a Darvasi-szövegekben is, szakadatlan küzdelem zajlik, hogy a Lehetséges útvesztőiben jó csapásokra leljen, soha nem látott, szabad utakat találjon.

Midőn ezt írom, már sikerült visszaszerezni az esőt a töröktől, és soha nem tűnt még ilyen zöldnek a fű a kertben, ilyen édesnek a füge másodvirágzása (nagy virágzabáló vagyok). Éppen utolsó útjára kísérik Erzsébet királynőt Londonban, és az ukrán hadsereg az orosz megszállók által porig rombolt Izjum városának (a név mazsolát jelent) visszafoglalása után folytatja előrenyomulását keletre, több ponton átlépve az Oszkil folyót. Az orosz ellenzéki és az orosz nyelvű ukrán blogoszférában, amit figyelek, újabban lépten-nyomon *A dzsungel könyvét* idézik, azt a jelenetet, amikor a nagy szürke farkas, Akela nem tudja leteríteni a szarvast. „Halott farkasnak a farka vezérét hívják attól a perctől fogva, mikor elhibázza ugrását, addig, amíg él; csakhogy ez nem sokáig tart.” (Kipling)

„Igyekszem elválasztani a lehetségest attól, ami tényleg van ...”

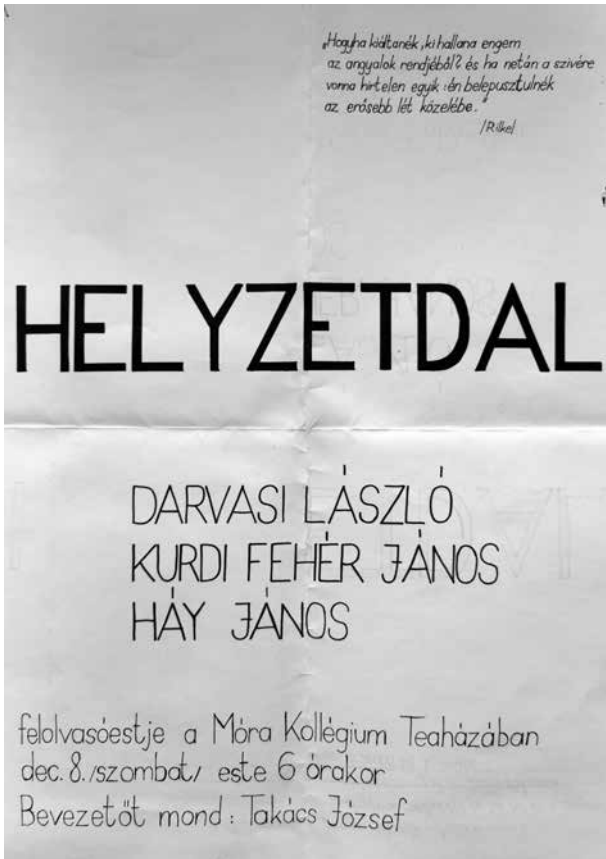
Nem tudom, hol tart majd a történelem, mire ezt olvasod, Laci. Remélem, nagyon boldog lesz a születésnapod, Isten éltesen sokáig! Ernőt is ölelem!

Szegeden, 2022. szeptember 19-én.

Ifjúkori tárgyak

Darvasi Lászlónak a hatvanadikra

Nagyméretű, fából készült, lecsukható fedelű hajóládámat néhány éve az utcán, lomtalanításkor találtuk és cipeltük haza; ebbe kerültek a nyolcvanas-kilencvenes években kapott leveleim (az e-mail előtti világekorszakból), akkoriban készült feljegyzéseim, emlékebe eltett plakátjaim, kéziratok, olvasmánynaplók, egyetemi előadások jegyzetei, teljes összevisszaságban. A ládából kerül most elő három tárgy: egy plakát, 1984-ből; megsárgult levélboríték, régi előadáshoz készített jegyzetlapokkal, talán 1987-ből; s egy berlini képeslap, már a rendszerváltás túloldaláról – a kilencvenes évek elejéről: a postai pecsét dátuma elmosódott.

Azokról az évekről fogok írni, inkább visszaemlékezve, mint értekezve, amikor Darvasi László még nem prózaíró volt, hanem költő. A helyszín Szeged, az idő: 1983–1987 között. Nem tudom, hol találkoztunk először: talán a bölcsészkar háta mögötti, Ady téri salakpályákon, amelyek ma már nincsenek sehol, csak az emlékeinkben; talán 1983 tavaszának egyik lakásszemináriumán, ki tudja már, kinek a szűkös albérletében; talán valamelyik kocsmában (az Alsóvárosiban, a Béke Tanszéken, a Sárkányban), ahová főiskolások jártak akkoriban; talán az Egyetemi Könyvtár olvasótermében. Hisz ezekben a teremben zajlott, kavargott az életünk.

Amikor a plakát készült, még csak egy reménybeli bölcsészkar irodalmi lap szerkesztője voltam: a *Harmadkor* első száma már összeállt – benne e három költő verseivel –, ám még hónapokig várt a kinyomtatására. Húsz-huszonegy éves fiatal emberek voltunk, s én kezdőbb voltam kritikusnak, mint ők költőnek. Háy és Kurdy Fehér már első közös füzetüket tervezték *Szövegek* címmel – ott a hajóládában az is. Sok ilyen füzet készült akkoriban: engedéllyel és engedélyezetlenül, nyomtatva vagy fénymásolva, húsz vagy száz példányban. Elkerültek vajon a könyvtárakba, vagy csak hajóládák mélyén lapul még néhány példányuk, fakulva, vizesedve? A „nyílt e”, a Fagy, a Narancsszív-szonett füzetek, a *Harmadkor*-felolvasóestek füzetei s a többiek. A decemberi est, úgy tudom, véletlenszerűen és sietve szerveződött. Hétfőn kértek fel, mondjak bevezetőt, szerdán kaptam meg a verseket, szombat délután gépeltem le félkész írásomat, s aznap este, a felolvasása előtt, már a teremben ülve fejeztem be. Vajon mit tartalmazhatott?

S mit olvashattak fel ők hárman? Akkoriban, téves önértékeléssel, naplót vezettem: ebből tudom, hogy negyvenen-ötvenen hallgatták meg őket. A verslistát azonban nem őrizte meg a feljegyzésem, csupán a szóváltást, amely a felolvasásokat követte. Eljött ugyanis az eseményre Vörös László, a *Tiszatáj* főszerkesztője (az egyetlen öltönyös, nyakkendő ember a teremben), s utána hozzászólt, a verseket dicsérve, a bevezetőt bírálva. Szinte mindent elfelejtettem közel negyven év alatt, ami akkor történt, csupán egyetlen, furcsa mozdulatsor maradt meg a memóriámban: ahogy fölállt, s arról beszélt, milyen nehéz a *Tiszatáj* szerkesztőjének lenni, s közben a kezével a zakója ujját húzkodta. Két év múlva váltották le a folyóirat éléről – akkor egyszerre kiderült számomra is, miről beszélt, pontosabban miről nem beszélt 1984-ben, a kollégiumi teremben; hogy milyen feszültségben élhetett főszerkesztőként.

Ha hinni lehet a részrehajló naplónak, azért nem tetszett neki a bevezetőm, „mert egy költői irány kizárólagosságát hirdette”, s a versek azért tetszettek, mert nem „avantgarde, öncélú formajátékok voltak”. „Azt válaszoltam neki, hogy [a bevezetőmben] beszéltem Tolnairól, Petriről, Domonkosról, Tandoriról stb., [összesen] hét költőről, s ez hét különféle költészet”, szó sincs tehát kizárólagosságról. Úgy látszik, a hatvanas-hetvenes évek líratörténeti fordulatához kapcsoltam hozzá Darvasi, Háy, Kurdy Fehér verseit – de hogy pontosabban mit mondhattam róluk, nem tudom. A bevezetőm gépirata szerencsére elveszett. Azt kérdezhetnék, vajon jó versek voltak-e, amelyeket e fiatal emberek felolvasnak. Pontosan ezt sem tudhatom, de azt hiszem, jó versek voltak. Megmaradt a hajóládában a *Harmadkor* második felolvasóestjének (1985. október 22.) a füzete: megszükkült, halványuló, húsz példányban készült, összekapcsolt fénymásolat, amely megőrizte Darvasi két olyan költeményét, amelyek nem kerültek be a versesköteteibe. Így kezdődik például a *Magánkiadás III.* című alkotás:

„Idézetekkel kezdenék,
az első könyv előtti időből,
amikor a folyó sárga és kék,
amikor a folyó zöld volt.

Azokkal az idézetekkel folytatnák,
amikor a beszéd öröme

a logikus szeretet örömét jelentette,
és nem tévedést,
harangok, kolompok zajában,
és nem szabályt,
hogy nincs már, ki visszakérné,
szerelmét a másik, elveszett világból...”

Sűrű, képeket és érvelést keverő, érzelmeket és meggyőzést egyaránt mozgósítani akaró, enigmatikus versbeszéd – ilyen költeményeket írt akkoriban Darvasi. Most, amikor olvasom, valójában hallok is őket. Talán papíron kerültek először elélem, mégis, akkori műveinek a legjobb darabjait felolvasva is hallottam szegedi éveink valamelyik nyilvános vagy magánjellegű estjén. Százhusz, százötven ember előtt valamelyik egyetemi teremben; húszfős baráti társaság előtt valamelyikünk lakásán.

A *Virágzabálók* megjelenése után 2009 őszén, Szegeden konferenciát rendeztek a Grand Caféban a regényről. Ugyanaz szervezte e tanácskozást, Erdélyi Ágnes, aki annak idején, huszonöt évvel korábban helyet adott a Móra Kollégiumban a „Helyzetdal” című költői estnek. A Móra, döntően neki köszönhetően, a nyolcvanas években rendkívül fontos irodalmi helyszín volt Szegeden: a teremben, ahol felolvashattunk, majd’ minden jelentős magyar író megfordult azokban az években, sőt, nem csak magyar írók: például Bohumil Hrabal is, Bojtár Endrével beszélgetve. Krasznahorkai-estre emlékszem, nem sokkal a *Sátántangó* megjelenése után; *Új Symposion*-estre a székre állva szavaló Sziverivel; Konrádra, már 1987-ből. De vissza a Grand Caféba! „Magyar lagúnák” volt a konferencia címe, az előadások egy része, az enyém is, utóbb a *Jelenkor* 2010/5-ös számában megjelent. A publikált szövegből azonban kihagytam az alábbi két bekezdést, amelyek túlzottan önéletrajzinak tetszettek a regényelemzés közepette:

„Felidéznek még egy emléket a nyolcvanas évek közepéről, megmutatandó, hogy Darvasi írói programja hogyan ágyazódott bele akkori értelmezői közösségbe – miközben csakis az övé volt, csakis ő valósíthatta meg. 1987-ben, légvonalban ötven méterre e teremtől, ahol most tanácskozunk, egy főtéri nagy polgári lakás összenyitott szobáiban rendeztünk egy felolvasóestet, amelyen – úgy emlékszem – ketten szerepeltünk Darvasival: előbb ő olvasott fel a *Pompeji*-ciklusból, például az *Ausztrália* című verset. Így kezdődik (a mottót most elhagyom): »Drága föld. / Szócs a napokban találkozik Suttinggal. / Elővigyázatosságból, s talán most, mert utuk / messzebb vezet, kerülük a fegyver, felkelés, vér, / forradalom, ellenség kifejezések magyar használatát. / És ez a vágy már majdnem remény.« Ugye, ez is Mészöly-interpretáció. A versek után én következtem egy előadással, amelynek nem volt megírt szövege, nem is lett, csak a hangfelvétele lehet meg valamilyen szalagon, ha megmaradt. Az előadásnak az volt a címe: »Az új szomorúság«.

Kritikusai is, Darvasi is szokták használni ezt a szót írói világának jellemzésére. Ha felidézem, miféle vélelmek keringtek akkori értelmezői közösségünkben a szomorúság művészi megjelenéseiről, akkor talán nemcsak Darvasi lelki alkatára lehet majd hivatkozni melankolikus művei olvastán, hanem kulturális tényezőkre is. »Az új szomorúság« című előadásnak csak a vázlata és a jegyzetei

maradtak meg, a gondolatmenetét már nem tudom rekonstruálni. Az előadás címét adó kifejezés Jeles Andrásról származik: az ő nyolcvanas évek közepi Monteverdi Birkózókör színháza nagy hatással volt szegedi körünkre. Az előadásban különféle művészeti ágak különböző nyolcvanas évek közepi hazai jelenségei kerültek egymás mellé azon feltevés jegyében, hogy ezek a jelenségek a kortárs magyar művészet új mintázatát adják ki – ezt neveztem „új szomorúságnak”. Biztosan nem volt felejtethetlen előadás, ha már én is elfelejtettem, ám ettől még akkor vehettem, vehettük komolyan. Olyan alkotásokból igyekeztem megrajzolni az új művészeti trendet, mint Jeles színháza, Bódy kései videofilmjei, Földényi Friedrich-könyve, a *Sátántangó*, a tragikus szemlélet visszanyeréséről író Balassa, El Kazovszkij festményei, Mészöly meséje, a *Kéksötét hegyek*. A mitikus karakter, a stilizáló eljárások, az egészségességre törekvés, a katasztrofista szemlélet, a lelki és testi szegénység témája, a hit (vagy éppen a negatív vallásosság) iránti érzékenység felerősödése volt az, amit e művekben látni véltem, mint közös vonásokat. Talán mindez mond valamit Darvasi akkori írói dilemmáinak (egyik) elsődleges kontextusáról is.”

Először 1981 őszén jártam felolvasóesten Szegeden: a *Gondolat-jel* című bölcsészkarai újság rendezvényén (két évvel később, már egyetemistaként, a munkatársa lettem én is). A legattraktívabb felolvasás a Nagy Imréről volt: leoltatta a villanyokat, gyertyát gyújtott az asztalánál, s úgy olvasta fel *A girondista kalandjai* című regényrészletét. Ugyanezen a címen adtuk ki később, túlélő barátai, e tünémenyesen tehetséges prózaíró kötetét, de immár Kósa Imre név alatt. A Darvasival közös 1987-es felolvasásunknak szomorú alkalmunk volt: ekkor már tudtuk, hogy Imre beteg, agydagaganattal. Ezért az estünk úgy kezdődött, hogy leoltottuk a villanyokat és meggyújtottunk egy gyertyát, megismételve Imre egykori kedves akcióját. Lehet tehát, hogy a *Pompeji*-ciklus darabjai félsötétben, gyertyafényben hangzottak el. Nem tudom már, a ciklus mely darabjai – csak az *Ausztráliára* emlékszem biztosan. De ha valaki kézbe veszi Darvasi második verseskötetét, *A portugálok* címűt, s megkeresi a költeményt, nem teljesen ugyanazon szavakat találja, mint amelyeket fentebb idéztem. A kötetben „Szócs” neve „a férfi”-ra változott.

Az *Ausztrália* első mondata idézet, de már csak azok hallják a dallamát, akik a szocialista rendszerben nőttek fel. A harmincas évek második felében készült valamelyik szovjet filmben szerepelt először a dal, amely – magyarra fordítva – így kezdődik: „Drága föld, szülőhazámnak földje”. De az utalásnak ez csak az első rétege. Nem tudom már, Szabó Miklós szovjet történelemről szóló repülőegyetemi előadásain hallottam-e (egy másik szegedi lakásban), vagy az ott tanultak továbbadása, a főiskolásoknak tartott lakásszemináriumom előtt olvasott illegális olvasmányok valamelyikében (Isaac Deutscher *Sztálin*jában?) a történetet: a nagy terror idején, a harmincas évek második felében az egyik koncepció per vádlottja állítólag az utolsó szó jogán ezt a dalt kezdte énekelni a tárgyalóteremben: „Drága föld, szülőhazámnak földje, / drága föld, mely annyi kincset ad, / nincs a földön gazdagabb, szebb ország, / minden ember érzi, hogy szabad.” Soha giccsesebb hazugságot, mint e dal negyedik sora. Az *Ausztrália* első mondatában ez a történet is visszhangzott akkor, ott, 1987-ben felolvasva.

Mint ahogyan Sutting ezredes szerepeltetése sem csupán Mészöly elbeszéléseire utalt akkor, ott, hanem az előző félévünk Alkony utcai (ott volt Szilasi Lászlóék lakása) Mészöly-beszélgéseire, intenzív szövegelemzéseire is, mely-

nek olykor Darvasi is résztvevője volt. Szócs Géza neve sem csak nem sokkal korábbi letartóztatása végett kerülhetett a költeménybe, mint Sutting társa, hanem költőként is: különösen a *Délkeletnek* volt némi legendája szegedi köreinkben. De nem folytatom a szöveg szubkulturális hátterének feltárását. Az *Ausztrália* mint szöveg – mint ahogy minden más irodalmi mű is – maga mögött hagyja azt a sűrűn szótt, s leginkább szavakból szótt társas világot, amelyben először megszólalva működött. Talán titokzatosabbá, nehezebben érthetővé vált későbbi olvasói számára, mint amilyen 1987-es hallgatói számára volt a szegedi lakásban felolvasva. Előnyére vált vagy hátrányára, hogy leváltak róla a lokális utalások? Ezt éppen én nem tudhatom megítélni. De nem hiszem, hogy bárki is szegedi versnek nézné az *Ausztráliát*.

1992 táján küldte nekem Darvasi ezt a képeslapot Berlinből, amelynek a hátlapján az alábbi felirat olvasható: „17. Juni 1953. Leipziger Strasse in Berlin. (Deutsches Historisches Museum, Bildarchiv)”. Üdvözlő mondatai felerészben a fényképre hívták fel a figyelmemet: arra a mellékalakra, az aktatáskás férfira, „aki átballag a történelmen”. A fotón látható jelenetnek ugyanaz a témája, mint a fentebb idézett költeménynek: felkelés, forradalom. De míg az *Ausztrália* játékosan hősi volt, a fotón küldőjének figyelmét a legkevésbé hősi alak nyűgözte le. Nem az emberek felé forduló tank, a tankot kővel dobáló két fiatalember, hanem az utcán imbolygó férfi, aki mintha mit sem törődne a tankokkal, felkeléssel. A történelem és a beléje ékelődő érthetetlen, megfeyjthetetlen mozzanatok: talán ez Darvasi László írásművészetének legfontosabb tárgya.

ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK TED HUGHES VERSCIKLUSÁHOZ

2018. október 29-én, az Arvon Alapítvány és az éppen megszűnő londoni Európa Ház szervezésében, a British Council és a londoni Cervantes Intézet közreműködésével felolvasást és beszélgetést tartottak Londonban, Ted Hughes koszorús költő halálának huszadik évfordulóján.¹ A *Modern Poetry in Translation* erre az alkalomra magyar számot adott ki. A beszélgetés résztvevői voltak: az Arvon Alapítványtól Jeremy Treglown, Ted Hughes fordítóinak képviselőjében pedig: Jutta Kaussen (Németország), Antonio Rivero Taravillo (Spanyolország) és jómagam. A német és a spanyol műfordítóval, valamint Yvonne Reddick fiatal költő-irodalomtörténésszel előtte a Clockhouse-ban, a drámaíró John Osborne egykori birtokán tölthettünk el közös munkával és beszélgetéssel egy hetet.

Számomra ritka ajándék volt ez a hét, végre nem éreztem büntudatot amiatt, hogy holmi hasznos (azaz pénzkereső) tevékenység helyett versekkel „pepecselek”, és német műfordítótársam biztatására belekezdtem az *Ádám és a szent kilencek* fordításába.

Ted Hughest mintha nem szeretnék Magyarországon. Nem ismerik, nem olvassák, a hatalmas életmű fordítását még csak meg se kísérelte senki. A britek koszorús költője a még létező – létező? – magyar versolvasók szemében talán nem más, mint a felesége és költőtársa, Sylvia Plath gyilkosa. Gyanús alak. Nem az első eset, hogy kritikus és olvasó nem tudja szétválasztani az életművet és az életrajzot. A *Varjú*² kötetben, a *Prométheusz a sziklán*³ cikluson és a költő halála előtt nem sokkal megjelent utolsó könyvön, a *Születésnap leveleken*⁴ kívül Ted Hughesnak csak egy-egy verse, meséje jelent meg magyarul. Furcsa, vad, nyelven túli nyelven írott versek.

Az *Ádám és a szent kilencek* ciklus 1979-ben látott először napvilágot, a Hughes testvérpár kiadójának gondozásában. Az ugyanabban az évben kiadott *Moortown* kötetből a ciklus öt verse kimaradt. Eörsi István⁵ mindössze három évvel az eredeti megjelenése után lefordította a ciklust, de a *Moortown* kötetből dolgozott, valószínűleg nem tudott a kihagyott öt versről. Én viszont nem tudtam Eörsi fordításáról, amire a debreceni egyetem tudós professzora, Rácz István hívta fel a figyelmemet, amikor a kész fordításomat „kézrátételre” elküldtem neki.

A különös ciklus keretét az úgynevezett „keresztény” kabbala adja. Az eredeti héber kabbala tanításait tanulmányozó Pico della Mirandola gróf latinra fordította, amit talált, és ez a keresztényre „igazított” fordítás erősen befolyásolta a tizenhatodik századi művészek, írók, költők alkotásait Itáliában és Angliában is. Ted Hughes egy könyvhöz írott előszóban arról beszél, hogyan hatott a keresztény kabbala az Erzsébet-kori költőkre. És a jelek szerint nem csak rájuk. Hughes az 1970-es években Yeats írásain keresztül kezdett ismerkedni a miszticizmussal, okkultizmussal. Annak idején a Cambridge-i Egyetemen

¹ Az eseményről a *Literán*: <https://litera.hu/magazin/tudositas/osz-shropshire-ben-avagy-feljegyzesek-boldogabb-idokbol-1.html> és: <https://litera.hu/magazin/tudositas/osz-shropshire-ben-avagy-szomagia-jarvany-idejen-2.html>

² Ted Hughes: *Varjú*, Báthori Csaba fordítása, Budapest, Orpheusz, 1997.

³ Ted Hughes: *Prométheusz a sziklán*, Lázár Júlia fordítása, Budapest, Syllabux, 2012.

⁴ Ted Hughes: *Születésnap levelek*, Budapest, Európa, 2001.

⁵ Ted Hughes: *Ádám és a szent kilencek*, Eörsi István fordítása, *Nagyvilág*, 1982/6, 852–853.

antropológiát tanult, és később a magánélete tragédiáinak feldolgozásában is segített az a sokféle tudást és tapasztalatot ötvöző magánmitológia, amit a költészetében megteremtett. A Prométheusz-ciklus a bűn és bűnhődés, halál és halhatatlanság témakörét járja körül, az Ádám-ciklus a lehetséges újjászületés vagy feltámadás folyamatát. Prométheusz és Ádám is szenved, de mindkettejük szenvedéséből szépség és erő sugárzik, megváltást hozó új élet sarjad.

Ádámot Hughes olyan kozmoszba helyezi el, ahol a teljes teremtés a szefirák vagy szférák összhangjára rezonál.⁶ Ebben a világban az Isten képére alkotott emberiség az isteni alkotóerő egy szikráját testesíti meg, és ezt az erőt az isteni férfi princípium és az arról leváló női princípium újraegyesítésére kell fordítania, ezzel visszanyerve a teremtés első pillanatában fennálló természetes egyensúlyt. Hughes írja: „az első rész [a *Moortown*] sárba ágyazódik, a halálra ítélt test stb. és magvak közegébe. Prométheusz itt igyekszik éledezni. Az *Earth Numb* az ő kudarcot valló kísérlete. Ádám pedig az ő eljövendő eszköze, neki kell megbirkóznia a feladattal. Sodródásának célja, hogy a kígyóból előbűvölje a főnixet. Az ébredő életet az alvóból.”⁷ Mind a főnix, mind a kígyó az alkímia szimbólumai, az alkímia pedig, akárcsak a kabbala, a spiritualitás művészete. Hughes alkímiából kölcsönzött képi világa megannyi kísérlet, hogy hőseinek szellemi, belső világa életre keljen.

Ádám (a héber név jelentése: ember) Isten képviselője a földön. Az állatoktól az különbözeti meg, hogy tud kérdezni. Ádámé a sámánhoz méltó gyógyító feladat: tüntesse el a természet és ember közti szakadékot. Ádám a megosztottság, rendezetlenség, sötétség világában ébred, legyőzötte, a kabbalisztikus életfa szefirái alatt – a ciklus első darabja, *A dal*, része a szférák zenéjének. Állatok és növények sürgetik Ádámot, keljen fel. A Sóllyom szent madár, aranyszeme, mint a nap. A napmadár lakhelye az első szefira, ahol az istenek könnyörtelenül fölfalják a saját gyermekeiket. A sóllyom is könnyörtelen és erős, ő közvetíti a villamcsapásszerűen áradó energiát a menny és föld között, és megteremti az egyseget. Elszántságot, akaraterőt ébreszt Ádámban, hogy vigye végig, amibe belekezd.

A második szefira angyali küldönce a pacsirta. A kabbalisztikus fán itt válik le a férfi princípiumról és száműzetik a materiális világba Isten női princípiuma. A bölcsesség és kreativitás szférájában leng a bölcsesség lajtorjája, Jákobé. Jákob ezen a létrán pillantotta meg Isten angyalait, akik úgy látogatták, mint Ádámot a szent madarak. A pacsirta isteni küldönc léte is halandó, nem egyesítheti házasságban a földet (természetet) és a napot, de kitartó odaadásra tanítja Ádámot. Következik a vadkacsa, a harmadik, stabilizáló elem – Isten női aspektusához tartozik, aztán jön a fecske, a negyedik szefira, azaz a könnyörület, a szeretet és a szomorúság madara. A fecske szellem és matéria között repked, az illúzió fátylán áthatolva, amitől mi magunk nem látunk túl az anyagi világon. Fecske és fecske, isteni küldönc nagybetűvel, közönséges madár kisbetűvel, Árnyék és árnyék. A teremtés látszólag mágikus aktusa lehetséges, sugallja a fecske. Következik az ötödik madár, az ökörszem vagy királyka, a druidák szent madara, tűzmadár, a villám és mennydörgés hírnöke, „kis királya” a termékenységnek és a természet ciklusainak. A hétköznapi ökörszemben megtestesül az isteni királyka, az erő és hatalom szimbóluma. A hatodik szefirában (Szépség) – a kabbalisztikus fa szívében és súlypontjában – lakik Athéné szent madara, a bagoly. A nap ereje az övé, megvilágosodást hoz, a szellem újjászületik, a lélek az emberi tudatba lép, és vagy elpusztul a test börtönében, vagy kiszabadul a szereteten és megértésen alapuló önfeláldozás árán. Csend és figyelem kell ahhoz, hogy Ádám meghallja magában a szellem hangját. A Bagoly elmozdítja az árnyékot a természet arcáról. A hetedik, a legszelídebb madár a galamb, a győzelem, kitartás, örökkévalóság szférájából. Hétszer száll le, mielőtt az isteni ígéret szívárványát elhelyezné. Ádám szívéig kell

⁶ Ann Skea: Adam and the Sacred Nine: A Cabbalistic Drama <https://ann.skea.com/Adam1.html>

⁷ Ted Hughes levele Keith Sagarnek, 1980. április 23. Reid (szerk.): *Letters of Ted Hughes*, Faber, 2000, 431–432.

jutnia, és ösztönös, tiszta szeretetreakciókat kiváltania. A közös áldozat győzelemhez vezet, a szellem inkarnálódik, Ádám és a madár, menny és föld egyesülnek. A nyolcadik szférában a varjú hozza a híreket, az igazságot, majd a kilencedikben megjelenik a fénix. Ez, a kilencedik az egyetlen szefira, amihez Ádám közvetlenül kapcsolódhat, ez egyesíti a hold energiáját a napéval. A fénix először csak a hangjával van jelen. Fellobban, elég és újjászületik. Ha Ádám elfogadja a tűzáldozatot, az ő régi énje is elpusztul, hogy a szelleme újjászülethessen.

Az újjászületést követi a fény és a rügyező faág, a világ valódi szépségének felfedezése, remény és megújulás – mindehhez Ádámnak cselekednie kell. A talp és a szikla, Ádám és a természet találkozik. A külső és a belső én, a kezdet és a vég összeér. Ádám feláll, új élet vár rá, új alkotás, nem egy transzcendens másvilágban, hanem a földön, a valóságban, itt és most.

T E D H U G H E S

Ádám és a szent kilencek

A dal

*Sem levegőt
Sem távoli eget*

*Nem akart
Sem domboldalt, hogy szóljon a visszhang*

*Sem falevelet
Hogy tőle rezdüljön*

*Követ sem akart, hogy
Közönyét háborítsa*

Nem akart vizet

*Sem száját magának a dal
Nem izgatták torok
Tüdő erek
Belőlük áradt*

*A dal örömből lett
Kereste a nemlétezőt*

Panaszosan jajongott utána

*Üres sírjából áradt
A még meg nem születettnek*

Ádám

Legyőzötten hevert. Mélyen, mint a víz.

*Alig kelt ki a sárból,
A fény tornyáról álmodott.*

*A pocsolyában
Lebegő acélseregről álmodott.*

*Kötelek nem, csak ágak takarták,
Álmában buldózer és daru közelített.*

*Hamvas bőre csupa seb,
A gyémánttest vallásáról álmodott.*

*Az álom úgy pofozta, mint óriás nősténymacska
A nedvesre harapdált, életjelet nem adó egeret.
Szélrázta, esőtépte kopasz bokor,
Remegett, sírt, borzongva roppant.*

Ébredj!

*– Ébredj! – mondta tűzkőarccal a madár. – Ébredj! Járj!
– Kelj fel! – mondta a szigonytestű hal –
mióta várunk!*

*– Kelj fel! – mondta a menyét. – Így nem vagy a testvéreink,
A gyászos külsőd szégyen, rozsdaszínt ad.*

*– Kelj fel! – szisszent a galagonya. –
Ne okozz csalódást a gazdáknak, figyelnek!
– Kelj fel! – mondta a bogáncs. –
Talán mi mondjuk meg, hogyan kell?*

*– Jó ég! – szóltak a hangyák – bár mi lennénk ilyen erősek,
Kelj fel! Kelj fel! Kelj fel!*

Közben a férfi kiáltása

Szellő borzongása száraz fűvön

*A kiáltása
Csillagszél
Semmi köze hozzá, csak arra jár*

*Kiáltása esetleges atomok
Panasza egy elveszett játszma miatt*

*Kiáltása
Napbárat
A földgolyó emlékoszlopának
Verődő sugár*

Visszavonult

A csont utolsó erődítményébe.

*Csontváza csillogott üressége kampóján.
Mint a Dél Keresztje.*

*Végső trófea, a tökéletes bukás agancsa,
Őselem – örök.*

Csak a csontjaiba épült hang nem.

*A születés fájdalmán és a férgéken túl, a hallgatás
fényes égrepedésében,
Csontcsillag, remegett.*

És jött a Súlyom

*A vörösöntvény tollak
Nem haboznak, el nem tántoríthatók.*

*A szárnyélek
Szabdalják a hegyet, háta mögé lendítik a világot.*

*Homloka golyó
Süvít előre, csak aztán jön
A finom csontozat, aztán
Az ütközés.*

*A karmok
Első, utolsó, egyetlen csapása
Találja el a sugarak keresztjét.*

*A kihegyezett csőr
Kicsíppenti a szellemet,
Azzal táplálja a szeme lángját,*

*Szétválasztja a föld laza, forrón verdeső
Részeit,
Hogy újra Súlyom lehessen.*

*A szempár
a súlyomrobbanásból.*

Jött a pacsirta

Lengő létra, kapaszkodott a napba

*Az énekével
Minden erejével megfeszült
Hogy madárörömmel vonja be a napot*

*Mint zsúptető védje a fáradtság-esőtől
Kihalás-hótól*

*Minden erejével hasztalan feszült meg
Hogy emelje, ami úgyis zuhan*

*Bóbitáját
A nap fejére szánja*

*Még ő viseli
Hadd legyen koronás a föld
Az énekével
Választja ketté a sötétet*

*A pacsirta, amíg él és hal
A koronája szolgálatában.*

A vadkacsa

kiáltova ébredt

Lerázta a sarkvidéki pólyát

*Az Északi Szél tornyáról lebukva
Közeledett gyorsan a vízen*

*A vadkacsa, a megrepedt nulladik tojás,
Anyját, a havat, csillagsálban hagyta
Apját, a fekete szelet, csillagszakállasan*

Hajnal előtt kelt ki az iszaptól

*Most suhogva érkezik
Föld és ég ragyogása közé dermed*

Lágyan szólítja a mozdulatlan tavakat

*Míg a föld zúzmarás sötétből ébred, a Sarkcsillag mögött,
A harmatban ér földet
A fény tétova repedésén át*

Hápogja Ébredj Ébredj

A Fecske jön, a fecske

*Elveti a kétkarú, kétlábú lényt
A fájdalom eszközét
Puha húst, zsigert, ideget, és megy is.*

*Lendül, mintha visszazuhanna a tetők közé
A fény villámhasított tölgyének repedésén*

*Egyik szárnya az ásványhatár alatt
Másik az álmok és számok fölött*

Élet és halál között evez

*Pofaszakállas vicsorgó száj halad
Kisajátított szempár halad*

*Sikolyok számítják a röppályáját
Meteorit szúrja át világok fátylait*

*Ostor durran, a fülben a kép
Mocsok, ami utána marad*

*Szárnyas halálszálkát keres a nap retináján
Felcsíppenti az élet nimfáját
Az atomok tótiükréről*

*Míg a fecske a vak semmiből zuhan, felúszik
Az olvadásból, összeér önmagával*

*Árnyék fed árnyékot – hogy visszanyerjen bizonytságot
Fészket, papírhamut
Az elfojthatatlan tűzből.*

Az ismeretlen Királyka

*Királykába bújva Királykát énekel. Menny
döröghet, hajnal birkózhat,
Világbiztos Királykát énekel. A szélfaragta
erdőben Királyka ugyanaz marad.*

*Királyka van, de nincs magánál –
Merő löktetés –
Elektrosokk, királyka-isten vezényli –
Harci őrzöngés, átváltozás –*

*Királyka ázott bokron énekel.
A dal éneкли őt, minden tolla nyelv
Csupanyelv dallabda –
Hátravetett fejjel tűhegyes csőrét nyújtja, nyeli az eget*

*Emelkedő szárny remeg halálos elragadtatásban
Minden toll verdeső szárny
Királyka Királykát énekel – a Királykák Királyát!
Lábai egy ágra hurkolódnak.*

*A közelgő haláltól Királyka még királyibb
A napfény élesebb, a földi fény valódiabb.
Királyka él és uralkodik!
Farktollát az égnek veti.*

*Aztán Királyka csillagbrokátos mennyet álmodik,
A Föld alatta gondolat-edény.*

És most a kelő nap és ázott erdők örvendezve
rezgik –
KIRÁLYKÁK KIRÁLYA!

És Bagoly

Lebeg, álarcos lélek, a halált lesi.
A halál a lelket.
Apró szájak és vádaskodásaik felfüggesztve.
Csak a közép mozog.

Csillagképek dermedt áhítatban. Nagyon csendes a táj, a mező
Míg Bagoly még mélyebben ágyazódik
A csendbe.
Két szem néz ki a menny közepéből.

Semmit nem tagad Bagoly tekintete.
A méh megnyílik, kiszakad a kiáltás,
És a teremtmény árnyéka
Határolja a sorsát. És Bagoly

Kiált, megint letépi a kötést,
Mert megformált torka maga a gyötirelem,
Arca maga a börtön,
Karma maga az elkerülhetetlen.

Kiált a mennybolt. Kiált a föld. Fal a menny. Fölfalja a földet.
Fal a föld, és fölfalja a mennyet.

A Galamb jön

Begyét szivárvány dülleszt
Lefelé taszítja

A galamb jön, szárnycsattogása villám
Ágakra bomlik
Lefelé taszítja

A galamb jön, hangja mennydörgés
Ezüst és bíbor boltozódó mennye
Lefelé taszítja

Adja melle húsát, ők eszik
Adja vére tejét, megisszák

A galamb jön, elvakítja a napot

*Nem hall már a fül
A száj kibelezett madár
A nyelo úgy verdes benne, mint a szívo*

*A galamb kigyúl
A csipkebokor-testben.*

*Mélyen a test sűrűjében
Lágy mennydörgés
Készít szívárványainak fészket.*

Ádámhoz eljött a Varjú

*Megemelte Ádám szemhéját
Fülébe suttogott*

*Ki hallotta meg Varjú szerelmes suttogását?
Ki hallotta Varjú híreit?*

Ádám fölébredt.

És jött a Főnix

*Hangja
A sivatag pengeéle, a küszködő fény
Hangja csillogva lebeg
A harmat lágy völgyében*

*Hangja lángol és szórja a lángot
Lassan hinti be a füstös eget
Hangja izzik a hegyek
Szétolvadó, lassú halmain*

*Toll omlik reszketve a szemből
Leheletből szívárgó hamu*

*A hús remeg
Születés és halál oltára*

*Ahová alá száll
Ahol önmagát felkínálja*

*És a csupasz újszülött
Csak nevet a ragyogásban*

Fény

Engedte nyíltni a szemet, mutatta a falevelet.

*A szem, a nevető és gyerekes
Végigpásztázott virágokat, fákat
A fényhídra nézett
A levélből felívelő, visszahanyatló ívre.*

*A szem bizonytalanul
Vizsgálta a külszínt.
A fény szinte mosolygott.*

*A szem eljutott
A legutolsó levélig
A legkisebb viráglevél legkisebb eréig.*

*A fény mosolygott
És mosolygott és mosolygott.*

*A szem
Elsötétült*

*Egyszerre megriadt,
Hogy talán ez minden.*

Rügyező faág

*Ért a mellbimbóhoz.
A fa meghőkölt, tartózkodó lett, még télies.*

*Bolyhos fűpamacsok értek
Cirógatón a mellbimbóhoz
A fű megfutott, kicsi lett és távoli.*

*Vadrózsa karmolta véletlenül a mellkast
Visszapattant, és csendben más irányt vett
Még zsengezölden, másvilágian.*

*Felhők bukfenceztek mennyei ágyukon
Sűrű hidegfuvallat
Futott végig a mellkason.*

*A tenger belefeledkezve napba, holdba
A föld közepébe, alkotóelemébe, a hullámok természetébe
Elveszetté tette a mellkast.*

*A mellkas felemelte tiszta arcát
A napba.
Az első koldus.*

*Képtelenül a látásra
A hallásra
A sírásra.*

A talp

*A világsziclára simult, laposan
Melegen*

*Embterképét mutató
Durva bőre a találkozáshoz
Pont megfelelt*

*A sziklafelszín először barátkozott
Mióta csillagtűzben égett
Első gazdája köszöntötte örömmel*

*Egyenletes, finom nyomással
Hálásan
Simult a sziklához, mondván*

*Nem vagyok szárny
Hogy ürességet
Tapossak
Úgy alkottak*

Neked.

LÁZÁR JÚLIA fordítása

ÉREZTE A VÁROSÁT

Melhardt Gergő beszélgetése Térey Jánosról

Melhardt Gergő: – Hat olyan írást találtam – lehet, hogy van több is –, amit vagy te írtál Téreyről, vagy ő írt rólad.

Kemény István: – Te vagy képen.

– Időben előbb van az a három, amit te írtál ő róla, és aztán jönnek azok, amiket ő írt a te könyveidről. Megjelent egy kritikád '93-ban Térey második kötetéről, A természetes arroganciáról, aztán egy rövid ajánló a Tulajdonosi szemléletről '97-ben, és a 2003-as Sonja útjáról is írtál.

– Volt még egy 2003 őszén, amikor Téreyt fasisztázní próbálták a Sonja útjával kapcsolatban. Erről írtam egy rövidet a Magyar Narancsban.

– Térey pedig írt A néma H-ról egy hosszabb kritikát, ami igazából az egész addigi költészetéről szól. Aztán a Lúdbőrrel 2017-ben. És idevettem a Boldogh-ház. Kétmalom utca egy részét is, ahol K. monogram alatt – úgy gondolom – rólad van szó, B. alatt pedig Harcos Bálintról.

– Igen, és valószínűleg még többet is írt volna rólunk (is), ha be tudja fejezni a könyvet.

– A Lúdbőrrel szóló kritikában, ami inkább esszé, leírja a megismerkedésedet történetét. Elküldte neked az első verseskötetét, a Szétszóratást 1991-ben.

– Igen. Aztán leültünk a New York kávéházban, beszélgettünk a könyvről. Így lettünk barátok.

– Elég nagy volt a korkülönbség köztetek.

– Majdnem kilenc év.

– Akkoriban hogy gondolkodtatok a generációkról? Úgy éreztétek, hogy egy nemzedékhez tartoztok? Milyen nemzedéki narratívátok volt?

– Hát, ez billegett. Mert persze, hogy voltak narratíváink, elképzeléseink a nemzedékünkéről és annak a hatáiról, főleg neki, meg nekik, Poós Zoltánnal és Peer Krisztiánnal, ők hárman együtt mozogtak éveken át. Én egy szűk félgenerációnyival idősebbként félig-meddig fértem ebbe bele, de kívülről valószínűleg egy nemzedéknek látszottunk. Nekik ('92 táján?) volt egy tervük, illetve ez nem csak terv volt, mert meg is valósult: megalapították a Kurzus nevű csoportot, ami korosztályi alapon szerveződött: a '66-ban születettekig lehetett valaki tag, és lettek is vagy öten-hatan. A Kurzus talán egy-két évig létezett, de arra nem emlékszem, hogy lett volna valami különösebb közös, megfogható produktuma.

– És ők hárman csinálták a Nyelvtérület rapzenekart is.

– Igen, Poós, Peer és Térey, de az jóval később volt, 2000 táján.

– Új Péter írt egy cikket a Nyelvtérületről a Népszabadságban, amiben az áll, hogy te is írtál rapszöveget. Ez igaz?

– Hát, próbáltam. Az összegyűjtött verseimbe végül is bevettem az egyetlent, ami végig lett írva. De én nem rappeltem. Úgy emlékszem, még hívtak is a Nyelvtérületbe, de ezt elhárítottam, mert teljes képtelenség lett volna. Nem tudok beszélni, artikulálni se rendesen.

– És ők hogyan rappeltek? Hogy kell elképzelni ezt a zenekart?

– Nekem bejött. Volt valami alap, egy DJ alátette a zenét. De azért nem volt túlkörítve.

Kiálltak, külön-külön és együtt is, és mondták.

– Értékelhető volt mint művészeti projekt? Vagy mint vice?

– Valahol a kettő között, azt hiszem. Piszok jó, mondhatni zseniális szövegek voltak, és lubickoltak benne. De távol áll tőlem a rapkultúra diskurzusa, szóval nem tudom igazán megítélni, se akkori, se mai fejjel. Nem tudtam akkor se és ma se, hogyan kell „helyesen” rappelni – mert ez távolról sem csak a szöveget jelenti. Volt és van a rapperségnek egy elég szigorú hierarchiája, amibe a kívülálló csak annyira láthat bele, mint a gengszterek életébe. Szóval lehet, hogy ők még akkori szemmel nézve is helytelenül rappeltek, de maguk a szövegek alighanem ma is (Térey szóhasználatával) „makulátlanok” lennének. És úgy emlékszem, volt az egésznek egy vidám, üde kisugárzása – na nem a témák vagy a hangvétel üdesége miatt persze, hanem az önkifejezés öröme miatt. Egyébként Térey nagyon is tisztában volt mindenféle trenddel, és napra-, sőt: percrekészt volt mindenféle mainstreamben, és ugyanez érvényes Poósa és Peerre is, tehát nagyon tudták, mi az, hogy rapper, ki számít annak és ki nem, ki a valódi májer és ki a mű-, és eszük ágában sem volt azt játszani, hogy ők valódi rapperek, vagy hogy rapperebbek annál, mint amennyire rapperek. Térey Ganxsta Zolee-t és a Kartelt egy időben nagyon szerette, állandóan idézte (elég idegesítően), de volt valami ironia is abban, ahogy felstilizálva beszélt róluk, hogy ők a bölcsesség és az életismeret kútfői és hasonlók. Szóval soha nem lehetett tudni, ha a rapról volt szó, hogy egészen komolyan gondolja-e, de a viccnél biztos, hogy komolyabb volt. Tényleg bírta a Ganxstákat. Ez olyan '94–95–96 táján lehetett. És még évek teltek el ezután addig, hogy megérett az idő a Nyelvtérületre.

– *Menjünk vissza oda, hogy 1991 van, Térey elküldi neked a kötetét, megismerkedtek. Az ez utáni időről azt írja, hogy a New York kávéházba jártatok, és ott írtatok. Ezt tényleg úgy kell elképzelni, hogy leültek, reggel vagy délután, és ott dolgoztatok?*

– Ezt Bartis Attila kezdte. Ő kezdett el a New Yorkba járni, miután áttelepülésre kényszerítették az édesapjával együtt Erdélyből '84-ben. Benne nagy nosztalgia élt a klasszikus, háború előtti kávéházi élet után, a New Yorkot pedig, azt hiszem, az elvett otthon helyett is használta. Miután vele megismerkedtem, én is évekig jártam oda. Sokat üldögéltünk ott ketten, később Poós Zoli is gyakran jött. Néha a Sárvári Kört is itt fejezte be a társaság egy-egy csütörtök este. János '91-ben csatlakozott, de akkortól fogva már ő volt az, aki tényleg otthonaként élt a kávéházban. Ő vette ezt olyan komolyan, mint Attila.

– *És ott is írtatok?*

– Igen, Attilának volt egy asztala a lépcső egyik oldalán. Én használtam a túloldali asztalt, bár nem voltam ott minden nap. És a kilencvenes évek elejétől lassan ki is szálltam a dologból, mert már nem fért bele az időmbe, megszületett az első lányunk, sőt, addigra már Attila is kevesebbet járt, neki is megvoltak a gyerekei. Lehet, hogy ekkoriban már János volt ott a legtöbbit. Kimondottan jól állt neki a New York. Biztos, hogy sok versét írta ott. Munkahelyként is használta. Akkoriban volt nagy kedvence Szomorj Dezső.

– *Nem volt ez kicsit anakronisztikus?*

– Dehogynem. Azokban az években a New York kongott az ürességtől, csak esténként lett legfeljebb félház, amikor turistacsoportoknak volt vacsora nőtaesttel. De azért nagyon komoly hely volt: Európa legnagyobb kávéházának épült, és talán mindmáig az is maradt. Egy évszázadnyi történelme volt, nagy hagyományai, irodalmiak is, és ezeket még akkoriban is tisztelték a pincérek. Például ha az ember pár évet ült ott, egyszer csak a főnök behívta az irodájába, és adott neki egy kártyát, amivel 40 százalék kedvezmény járt. Egy negyven forintos (állati drága) kávéért 24 forintért kaptunk. Ilyen törzsvendégkártyája Jánosnak és Zolinak is lett egy idő után.

– *A kilencvenes években Térey könyvei kapcsán folyton visszatérő állítás, hogy ő a te költészetet folytatja, vagy legalábbis hogy nagyon erős hatásod érződik a szövegein. Aztán később már mint Kemény–Térey-kör írnak rólatok, mint akik közösen hatnak a fiatalabb szerzőkre.*

– Eleinte az volt a szlogen, hogy „ezek” mindent tőlem nyúlnak. Ez baromi idegesítő volt, mert nyilvánvaló, hogy egy ilyen helyzetből csak rossz jöhet ki. Jött is. Pár év múlva olyat is hallottam, hogy én volnék Térey Keresztelő Jánosa, ami még nagyobb hülyeség.

– *De abból a szempontból nem véletlen, hogy ilyeneket írtak, hogy együtt dolgoztatok, megmutattátok egymásnak, amit írtatok, gondolom.*

– Persze, gyakran. De más az, hogy az ember valakivel együtt mit csinál, vagy milyen viszonyban vannak egymással, és hogy ez milyennek látszik kívülről. Volt egy-két szlogen, azokat variálta a közeg.

– *Nem tudom, akkor mennyire voltak szervezett keretei annak, hogy fiatal szerzők egymás műveivel foglalkoznak. Most van számos műhely, alkotótáborok stb., de ha jól sejtem, a kilencvenes években ezek sokkal informálisabbak voltak.*

– Sok nem volt. De a nyolcvanas évek elejétől a kilencvenes évek közepéig létezett a Sárvári Kör, ami a sárvári diákíró-pályázat meghívottjaiból alakult, és csütörtök esténként az Almássy téren találkoztunk (Vörös István, Kun Árpád, Tóth Krisztina, András László, Poós, Peer, Bartis Attila és még sokan az idők során). Ide Térey is eljárt '91-től. Visszaulva az előző kérdésedre: amit a Körben csináltunk, azt lehet a leginkább „együtt dolgozásnak” nevezni.

– *De Térey nem volt a sárvári diáktalálkozón, ugye?*

– Nem volt. Sajnálta is, hogy náluk, Debrecenben a gimnáziumban nem hirdették meg, nem tudott róla.

– *Térey egy-két évig dolgozott a Cosmopolitannál olvasószerkesztőként. De utána, amikor már nem ezt csinálta, akkor miből élt? Általánosabban is kérdezem: tényleg meg lehetett élni a kilencvenes években a publikációkból vagy ösztöndíjakkal? Ez ma elképzelhetetlen.*

– Nem tudom. Illetve nem emlékszem. A *Cosmopolitan*hez speciel engem hívtak, de nem vállaltam, és javasoltam Jánost, aki aztán remekül bevált, de egy idő után mégis elege lett a dologból. De őt se vetette föl a pénz. Egyébként azt hiszem, tudott bánni a pénzzel. Amíg egyetemre járt, ösztöndíjat kapott, és az anyukája után árvaellátást. És azért nem elhanyagolható az sem, hogy tényleg nagyon sokat publikált, és mindig rajta is volt a honorok behajtásán, hogy tényleg kifizessék. De akkor is ugyanaz ment, mint ma, egy költőtől minden interjúban vagy minden második beszélgetésben megkérdezték, hogy meg lehet-e élni a költészetből. Hát nem lehet megélni. Illetve kivételként, nagyon-nagyon keveseknek. De azt hiszem, Térey elég közel volt ehhez, mert sokat írt, és azokat mind közölte. A publikálás nagyon fontos volt neki, azt abszolút az alkotás részének tekintette. Követte a művei sorsát is, rászánta minden könyvre, minden versre a megfelelő mennyiségű időt és munkát, gondját viselte mindegyiknek, figyelte az utóéletüket.

– *1997-ben jött ki a novelláskötete, a Termann hagyományai, amiről sokan azt írták akkor, hogy a szereplők álnéven szereplő valós figurák a pesti irodalmi életből, és beazonosíthatók. Térey is megerősítette, hogy ezekben a szövegekben vannak önéletrajzi dolgok, és hogy Termann önéletrajzi alteregó. Neked is az volt a benyomásod, hogy ez a kötet megmutatja, milyen a fiatal művészek élete? Volt benne érezhető valóságreferencia?*

– Volt, persze. És stilizáció is. Egy idealizált művészközegről szólt, amit a téreys nyelv elkülönített, elemelt a jelentől, de a múlttól is.

– *Tudtátok, hogy ki kicsoda?*

– Igen. De azért azok a figurák több emberből vannak összerakva, és egyik sem egy az egyben valaki. Ebből a novelláskötetből jó pár sztorit János éveken keresztül mesélt, például azokról, akikkel együtt lakott, amikor följött Pestre. Elég sok embert ismert. Volt egy vecsési társaság, akik rendszeresen összejöttek, és rettentő módon részegeskedtek. Nem emlékszem, honnan volt a barátságuk Jánossal, de az a csapat befogadta.

– *Nem irodalmi emberek.*

– Nem, de őt nagyon respektálták. Egy idő után hihetetlenül tisztelték, hogy ő a költő, de jó fej költő. Ez is egy külön társasága volt, meg azok is, akikkel a lakást bérelte. Nem feltétlenül voltak átfedések a társaságai között. Több baráti körben mozgott, volt honnan összeszednie a buliélményeket, amik a novelláskötetben vannak.

– *Térey azt is írja, hogy sokáig regényt akart írni, és annak romjaiból lett ez a novelláskötet.*

– Éveken át írt egy regényt, mutatott is belőle részleteket. Ezek nagyon jól hangzottak, csak valahogy nem álltak végül össze neki. Egy alter, kissé apokaliptikus, Budapest-szerű világban játszódott az a regény. De azt hiszem, hogy amiből végül a novelláskötet lett, az egy másik tervezett regény... Talán más többet tud erről, mint én.

– *Ezeket a novellákat le szokták sajnálni, de szerintem egyáltalán nem rosszak. És van köztük mondjuk három, ami nagyon jó.*

– Nekem is úgy rémlik halványan. Nagy feelingjük (fíúúíling, ahogy János mondta ki ezt a szót, igen gyakran) volt egyenként és külön is.

– *A Paulusról meg – hogy kicsit továbbmenjünk az időben – azt szokták mondani, hogy a Kemenszky nevű szereplő a te nevedet rejti.*

– Igen. Akkoriban nagyon szoros kapcsolatban voltunk, amikor a Paulust írta. Ami „rólam” ott van, az össze van rakva az addig elmúlt kilenc-tíz év együttes kalandjaiból, közös utazásokból. Voltak városai, amiket egy-egy korszakban nagyon szeretett, és mindig azokról beszélt. Varsó, Drezda és ilyen volt Königsberg, vagyis Kalinyingrád, ami ma Oroszországhoz tartozik.

– *Ott van vége a Paulusnak.*

– Igen. 2000 őszén voltunk Litvániában együtt. Kalász Orsolya (aki csodálatos – de sajnos már régóta csak németül író – költő, és a fele kortárs magyar költészetet lefordította németre, és rengeteget fordított Téreytől is) abban az időben Vilniusban élt, és meglátogattuk Jánossal. Orsi egy ottani ismerőse segített, hogy átmehezzünk Kalinyingrádba, ami nem volt egyszerű, mert orosz vízum kellett, és helyi protekció, meg nem tudom, még mi minden. Emlékszem, ahogy megyünk autóval, János, Orsi, én meg egy litván srác a tengerpart felé, ő vezet, és egész úton nem jön le a füléről a telefon, oroszul tárgyal a különféle potentátokkal, hogy legyen vízumunk, mire Klaipédába érünk. Ott aztán elvitt a nagytestű, nyájas, de jó szúrós tekintetű orosz konzulhoz, aki végül rányomta a pecsétet a papírjainkra, úgyhogy mégsem kellett dolgunkvégezetlenül visszaautóznunk Orsiékkel Vilniusba, hanem elkészöntünk, fölszálltunk a buszra, és elindultunk a turzáson, ami egy keskeny, sok kilométer hosszú, fenyvesekkel és homokkal borított földnyelv, egyik oldalán a Balti-tenger, a másikon egy nagy, tószerű lagúna. Thomas Mann is itt élt és írt egy időben (János mesélte ezt is persze). A turzáson volt a határállomás, ott jutottunk be a kalinyingrádi orosz exklávéba. És aztán napokig odabent voltunk Jánossal. Vezetett sívár helyről sívár helyre, mutatta, mi hol volt a szőnyegbombázás előtt, amikor itt még Königsberg volt, és hogy egy-egy szovjetkori, de máris lepusztult üzemcsarnok vagy egy nyomasztó panelizéssel telerakott környék vagy akár egy tar pusztaság helyén mi állt, amikor még Kant élt itt.

– *Láttátok a Szovjetek Házát is, ezt a híres H alakú épületet, ami a Paulus végén felrobban?*

– Igen. János azt is ismerte, mert Kalinyingrádról is vágott mindent, nem csak Königsbergről.

– *Szerintem ez még most is áll.*

– Lehet. Térey tudná. Építész akart lenni eredetileg, ezt sokszor mondta. A regényben Kemenszky lett az építész, az én „alteregóm”. Ez annyiban passzol is, hogy én is szeretem az épületeket, érdekel az építészet, ha nem is olyan szinten, mint Jánost.

– *Milyen volt akkoriban Kalinyingrád?*

– Elég ködös az egész. Inkább csak a hangulata rémlik. A pályaudvar, homlokzatán a nagy vörös csillaggal, a sívár kilátás a szállodából, egy Depeche Mode-klip a tévében

(János nagyon örült, hogy végre megint van új számuk, kedves együttese volt) és a vég nélküli gyaloglások. És a folyamatos enyhe feszítő, hogy ki is kell majd innen jutnunk. Semmi üzenetváltásra nem volt mód, telefonálni nem lehetett onnan. Olyan volt a kalinyingrádi területen lenni, mint egy dobozban, mintha mi lettünk volna Schrödinger macskái: nem tudni, milyen állapotban kerülünk elő a dobozból. Elképesztő sörök voltak. Egy bornál jóval erősebb sörre emlékszem, Pribaltijszkaja vagy ilyesmi volt a neve. Pár nap múlva aztán fölültünk a vonatra. Ez egy orosz vonat volt, ami Oroszországból Oroszországba tartott, és közben átment Litvánián. Benne volt a pakliban, hogy majd kifelé szőrözni fognak a határon, mert gyanúsak leszünk, mit kerestünk odabent, elvégre nem jártak oda turisták, viszont Kalinyingrád orosz flottabázis. Esetleg végig figyeltek minket? De semmi ilyesmi nem lett. Vagy két szakasz haditengerésszel utaztunk együtt. Nem sokkal azelőtt, 2000 nyarán süllyedt el a Kurszk nevű atomtengeralattjáró, és az volt a gyanúnk, hogy azzal összefüggésben utaztatják őket. Jól elvultunk velük, adtak nekünk vodkát, pedig már amúgy se voltunk józanok... Úgyhogy elég ködös ez az út.

– *Térey akkor már tudta, hogy ez a helyszín benne lesz a Paulusban?*

– Szerintem igen. Az utazásunk előtt egész nyáron írta a regényt, és utána folytatta. Egyszer mindenképpen el akart jutni Kalinyingrádba, és ha már szinte véletlenül úgy alakult, hogy Vilniusban vagyunk, akkor nem engedte ki a kezéből a lehetőséget. Nekem is volt kedvem megnézni, de János teljesen rá volt kattanva.

– *Máshova is utaztatok együtt?*

– Volt egy pár alkalom. Például Erdélyben, Bartis Attila házában, Szárhegyen voltunk vagy egy hetet. Meg különféle irodalmi utak, felolvasások.

– *A Paulus egy másik helyszíne, Drezda jut eszembe, ott játszódik egy fontos jelenet Pál és Kemenszky között. Ott is voltatok együtt?*

– Igen. Az meg úgy volt, hogy nekem '99 késő őszén lett egy másfél hónapos ösztöndíjam Németországba, és ő annak a végére jött ki. Drezdában találkoztunk, és ott voltunk pár napot. Keresztül-kasul mászkáltunk, a Königsberghez hasonló, csak kevésbé lepusztult panelháztömegben, és János itt is egyfolytában mutogatta, magyarázta, hogy mi volt itt a szőnyegbombázások előtt. Mindent tudott a városról. Ez decemberben volt, hidegben. Egy este azt mondta, hogy egy épen maradt templomot még muszáj megnéznünk, menjünk, menjünk ki, de valahova nagyon messze. Rohadt hideg volt, nem volt kedvem, de nem lehetett neki ellentmondani. És mentünk, mentünk végtelen lakótelepeken, és még mindig nem értünk oda, nem is volt biztos, hogy jó felé megyünk. De aztán egyszer csak megtaláltuk a félig romnak látszó, kísérteties, sötét templomot. Na, ez az! Be akartunk menni, bár biztosnak látszott, hogy nem lehet, mert tényleg romos volt nagyon, de ha már eljöttünk idáig, próbáljuk meg. Körbejártuk, és meglepő módon egy ajtó nyitva volt. És akkor csoda történt, mert bent fény volt, kórus, közönség, és egy nagy zenekar kezdett éppen játszani. Valami Bach-művet adtak elő az adventi koncerten. Persze János se tudta, hogy ez lesz, de valamit megérezett. Érezte a városát.

– *Érdekes, amit mondasz, hogy Térey mindent tudott a városokról, tájékozódott is olyan helyeken, ahol még sosem járt.*

– Drezdáról nem esküszöm meg, hogy nem járt-e ott a Drezda-könyve előtt. De ez majdnem mindegy: ahogy Kalinyingrádról, térképek és könyvek alapján Drezdáról is tényleg mindent tudott, úgy, mintha ott született volna. Ez még egy pár várossal így volt. Berlint is kívülről ismerte, és nyilván Párizst is, kedves városa volt az is.

– *Varsó?*

– Tényleg, Varsóban is voltunk együtt.

– *A Túlutazni Varsót című vers neked van ajánlva.*

– Aha.

– *Mikor voltatok Varsóban?*

– Úgy emlékszem, ott csak egyszer jártunk közösen. A Varsó-kötete után sok évvel, 2000 után valamikor. Ellenállhatatlanul vonzódott az elpusztult városokhoz. Varsót is rommezőből építették újjá. Ott is végigvezetett. Szerintem *A valóságos Varsó* kötet előtt nem járt ott, Varsó neki előbb lehetett ötlet, vízió, mint valódi élmény.

– *Debrecent is megmutatta neked?*

– Te jó ég, nem emlékszem. Lehet, hogy nem is voltunk együtt Debrecenben. Pedig mit mutatott volna meg, ha nem azt.

– *A Paulus után jó ideig nem találni nyomát, hogy közösen csináltatok volna valamit.*

– Igen, kicsit meglazult a kapcsolatunk. Jóban maradtunk, de nem annyira közel. Aztán neki is lett családja.

– *De 2011–12-ben, amikor a Búcsúleveled nyomán kialakult a politikai költészetről szóló vita, megint gyakran emlegettek titeket együtt. Egy kritikus szerint Térey Magyar közönyéből kiderül, hogy ő már nem szereti Kemény Istvánt. Erre írt egy rövid választ, amiben azt mondja, hogy volt vitánk Istvánnal esztétikai síkon és honpolgárként is, de szerencsésen kilábaltunk belőle. És akkori-ban több helyen emlegette, hogy a Búcsúlevél milyen fontos volt neki.*

– Nagyon nem szerette azt a verset. De fura ez az egész történet. Abban az évben én Berlinben voltam kint ösztöndíjjal. Megjelent a *Búcsúlevél* a januári *Holm*-ban, két hónappal később fölhívott János, és ki volt kelve magából. Haragosan. Hogy hogy lehet ilyet csinálni. Nem emlékszem, mit beszélünk, a szituáció rémlik, ahogy felhív, és hogy teljesen meglepődöm. Az indulatán. Talán ebből a beszélgetésből lett az végül, hogy írt egy verset az enyém mellé, a *Magyar közöny* címűt (de az is lehet, hogy ekkor az már készen volt). De elég sokat vitatkoztunk még ezelőtt az első drámáján is, amit Papp Andrásval közösen írtak, a *Kazamatákon*. Szóval volt valami feszültség köztünk, és a *Búcsúlevél* miatti felháborodásában szerintem ez is közrejátszott.

– *Ezt a politikai költészet-vitát furcsa ma újraolvasni. Mintha akkor kezdték volna feldolgozni először az irodalmárok vagy az irodalmi közélet, hogy új rendszer épül az országban, és ennek a sokkja tükröződött ebben a vitában.*

– Valószínűleg így volt. Addig, évtizedeken át, ugyanez az irodalmi közélet a politikai költészet idejétmúltságát emlegette. Pedig 2010 előtt is írtak politikai verseket Magyarországon. De ekkor hirtelen fordult a (párt)politikai helyzet, lett egy ellenség és egy új helyzet, amiben már az irodalmi közvélemény szerint is szabad volt (sőt: rögtön már-már kötelező!) politikai verseket írni. De ez tényleg nagyon szemben állt a kilencvenes évek korszellemével, mert akkor még a kristálytisztán látó Petri György is nyilatkozott olyat, hogy ennek vége. Már mint a politikai költészetnek. Úgy nézett ki akkor, hogy a világ most már nagyjából megmarad olyannak, amilyen addigra lett.

– *Vége nem kell a politikával foglalkoznia az irodalomnak.*

– Igen, merthogy ebben az új világrendben nem lesz rá szükség. És mindent a tőke, a gazdaság meg a technológiai fejlődés határoz majd meg, és nagyjából demokrácia lesz. És ehhez nem nagyon lesz mit hozzáfűznie a költészetnek.

– *Könnyen mondom ezt ma, de talán épp akkor kellett volna odaállnia az irodalomnak, és azt mondania, hogy végre lehet másképp is a politikáról beszélni, írni. Vagy arról, hogy milyen új egyenlőtlenségek alakulnak ki. És mégiscsak maffiaháborúk zajlottak itt Budapesten. Az irodalom nem vette ezt észre?*

– De milyen verset lehetett volna írni a maffiaháború ellen? Áttekinthetetlen, kusza világ jött '89 után, aminek nem volt történelmi analógiája sem, mert senki nem tudhatta, hogy mi jöhet egy megbukott kommunista világbirodalom után, mert ilyen helyzet addig nem volt soha. És jött a korai kapitalizmus, az eredeti tőkefelhalmozás. Hát, azok bizony csúnya eszközöket alkalmaztak, igen, lett maffia is. Az irodalom a szegénységéről, a kímémizettségéről szólhatott volna többet (ezt magamnak is mondom). De nagyon kevesen írtak akkor az alul lévőkről, a legszebben Tar Sándor.

– *A politika sem lett szebb attól, hogy nem kommunista rendszer volt.*

– Nem. De elnézőbb is volt az ember a politikusok iránt. Az a fajta profizmus, ami ma minden falusi polgármester-helyettesben készségszinten megvan, abban az időben alig létezett, és ezért mindenkinek el lehetett nézni majdnem mindent, mert hát igazából művész volt, vagy irodalomtörténész, mielőtt vállalta a miniszterséget. (És ezt nem iróniából mondom, ez akkor tényleg vállalás volt.) Volt egy elég általános, elég homályos, de pozitív közös jövőkép, hogy csak túl kell élnünk valahogy ezt az időszakot. Hogy most még pár évig nem lesz könnyű, de utána itt majd Hollandia lesz. Ez azóta elmúlt, de ebben a valamelyest mégiscsak optimista kilencvenes években volt fiatal Térey.

– *Eszembe jut erről a cikked a Sonja útja kötetéről, amiben azt monddod, hogy Térey újabb versei a „felfutás korszakának” a termékei. A felfutáson ezt kell érteni, korai kapitalizmust, demokráciát, gazdasági fejlődést? Irodalmi piacról is beszélsz ugyanitt, meg iparról.*

– Úgy rémlik, hogy itt inkább a Térey-kötetekre gondoltam, ahogy írta őket, és azok jöttek egymás után a kilencvenes években, és ennek a megkoronázása volt a *Sonja útja* kötet, az összes versek.

– *Látod, mennyire torzít az időbeli távolság: meglátok egy ilyen szót, és egyből azt gondolom, hogy társadalmi, politikai dolgokra utalsz vele.*

– Nem, nem, itt nem. Téreynek a nyelvhasználatára utaltam itt inkább, szerintem a „felfutás korszaka” inkább az ő nyelvét akarta imitálni, játék az ő stílusával. A költői habitusával. Ő valahogy úgy stilizálta fel az egóját, a költői életútját monumentálissá (némi öniróniával), mintha a verseskötetei egy nagyszabású makrogazdasági folyamat állomáσαι volnának, ahogy mondjuk az autóipar épült ki akkoriban Magyarországon.

– *Az erős nyelvét könnyű átvenni, a kritikák is gyakran ezt teszik.*

– Elképesztő tehetsége volt arra, hogy szlogeneket csináljon és hogy különös hangsúlylal mondjon szavakat. Máig is használok olyan hangsúlyokat, amiket tőle vettem át. Például hogy valami király, azt ő így mondta, *kíi-rály*, de ezt kottázni is kellene. Később ezt én is így mondtam, és minden barátja, és a barátai barátai is.

– *Mikor találkoztatok utoljára?*

– Az élete utolsó másfél évében gyakorlatilag nem találkoztunk. Nem kerestük egymást, talán az ő részéről is azért, mert megírta azt a kritikáját a *Lúdbőr* című könyvemről 2017-ben, amit említettél az elején, és nekem azzal bajaim voltak. De lehet, hogy ő ezen meg lett volna lepve, mert ha ő írt valamilyen könyvről, akkor többnyire így írt: enyhén *finnyázva* (ez is az ő szava). Szóval azt hiszem, pozitív gesztusnak szánta a kritikáját, a baráti hűség jelének, ami tudom, hogy nagyon fontos volt neki egész életében. Én pedig nem bántam, hogy nem beszélünk, mert akkor elmondtam volna neki, hogy mi a bajom a kritikájával. És azt meg minék. Vártam, hogy ülepedjen le ez a dolog, és tudjunk rendesebben beszélgetni méltóbb és sokkal fontosabb dolgokról. Ahogy ő is írja valahol, fenntartottuk a „diplomáciai jó viszonyt”. Volt, hogy láttuk egymást itt-ott, köszöntünk persze. Ő dolgozott, a családjával volt, Budán lakott, én is dolgoztam, a családommal voltam, és Pesten laktam. Benne volt a levegőben, hogy most már majd leülünk beszélgetni, de mindig csak majd, majd, majd, majd.

Lovran

Akkor kell megöregedni, amikor minden hullám elbűvöl, amikor minden pillanat, amit az idő teremtett, felfénylik. Amikor azon is nevelsz, hogy a pincér vízpisztollyal kergeti a hotel teraszán a galambokat, amikor összeérnek a balatoni és az isztriai élmények, mint egy mixtape-ben.

Akkor kell megöregedni, amikor a tenger kavicsairól eszedbe jut az udvar sóderhalma, ami lesüllyedt, mire felnőttél. Ilyen lehet, amit a víz alatt láttál?

Mi az, ami távol tartja egymástól a csillagokat? Mi az, ami távol tartja egymástól a tenger és a szárazföld emlékeit? Mik azok, amik mégis összeérnek? Van messze egy hely, ahol a járda véget ér, mielőtt elkezdődne az utca. Ahonnan nem lehet kiszedni a kavicsokat.

Végig az óceán felett,

*filmeket nézve, amennyit
otthon soha egy este sem,
még mindig három óra út,
végiggondolhatnám végre
apaként a szív helyét, hol
dobog félre, hol szeretne,
de riadtan lapul egy lény,
alatta ős cetek lomha
álmai keresnek testet,
uszony mozdulásra mennyi
ismeretlen évezredbe
láthatnék most nyitott szemmel,
alszom egy percet, ennyi már
elég, csak a mozdulatlan
szárnycsapás, repülő szakad
át gonddal szótt végtelenbe.*

*A régi repülő*k mennyekre készen

*szálltak át a néma óceánon,
irigy sárkányok parázs szemei
enyhítettek csak e nagy magányon.*

*Csillogtak, mikor a délelőtti monszun
könnycseppként szétmorzsolta szárnyuk,
dirib-darab propellerjeikből ko-
vácsolt gyilkos szélvihart a tájfun.*

*(Elhagyottak, mint az indiánregények,
csöndesek, mint a kiégett lámpa,
szépek, mint egy spanyol hajó a parton,
amit lassan beborít az alkony.)*

Harlem megállónál *ketten,*

*csak ketten halnak meg éppen,
az egyiket zsákba teszik,
a másik még hugyozik, úgy
megy le a nap, hogy semmi sem
történt, a Central Park zöldje
átragyog a tüdőbajon,
szokni kell még a fűszagot.
A lelkemmel van a baj, a
lélek rezonál a múltra,
zeng alattam a gyönyörű,
indián nevű múlt, horvát
nő ölel búcsúzóul, ne
légy ilyen szégyenlős, súgja.
Az vagyok, reménytelenül,
szégyenkezve mindörökre.
Míg leszakad az ég, a Hudson
folyó felett szállok, s egy rég
elfelejtett, közös nyelven
dűnnyögök holnap hajnalig.*

Mikor a hosszú *asztalnál*

*rám mosolygott a fekete
nő, azt hittem, magyar ő is,
végül is magyar napokra
jöttünk New Yorktól nem messze.
Hurka, kolbász, gulyás – lángos
nincs egyedül. Zeng az utca
a magyar zenétől, vannak
még visszatérők, rokonok,
emlékekből. Minden más már
mexikói. Spanyol hangok
a Szent László templom alján.
A magyar házban címeres
mezben örvendeznek, angol
meccs után. Fekete nő néz,
„jó étvágyat”, mondom, mire
nevet a család, mutatják:
„egészségére”, a pohár
oldalán fonetikusán,
ennyit tudnak magyarul. Egy
idős férfi kérdően néz*

rám, honnan jöttem. Pomáztól,
magyarán, de kinevet.
mutatja a nyakát, amit
elvágtak volna a ruszok,
ha nem szökik el. Mutatja
a kólásüvegét, nézd csak.
A jégről vettem ki. Egy fasz
van benne, nevet és néz rám,
értem-e magyarul, hogy a
felolvasás ilyen formát
mutat, nevetek, a nyelv hát
ennyi reményt őriz, egy fasz
a palackban, aztán indul,
panaszra rándulna, tudod,
a rák szétbasz, mennyi van még,
legyint és viszi magával,
hogy megértettem, hogy vége.

A lélek árnyékai

Egy kolléganőmtől, Heikétől vettem át a lakást; egy álom volt a weddingi lyukhoz képest. Két napfényes szoba a negyedik emeleten, a ház elülső részében, egy mérsékelt forgalmas és zajos utcában a Südsternnél. Egy kocsmá volt ugyan mellette, meg a nagy szőnyegáruház, a Teppichdomäne, ahová egyre-másra teherautók érkeztek, de az ablakok az udvarra néztek, ahol egy hatalmas gesztenyefa állt, és emlékszem még, hogy kicsordult a könnyem, amikor a beáradó napfényben a dobozaim közt ülve ezt gondoltam: innen soha sehová nem költözöl el.

Épp akkor kezdtem neki a diplomamunkámnak, kicsit elkésve, de azzal vigasztaltam magam, hogy muszáj volt előtte kitanulnom egy szakmát, hogy megkeressem a pénzt a tanulmányaimra; könyvesbolti eladó lettem. A szüleim kevéssel tudtak segíteni, de most, röviddel a harmincadik születésnapom előtt, ezt is sokallottam. Be akartam fejezni az egyetemet.

Bár a ház nem volt kimondottan zajszegény (folyton nyikorgott vagy dübögött valami, különösen fölöttem), szerettem az íróasztalom melletti korai munkaórákat, amikor varjak szökdécseltek a tetőkön, és az egész hátsóudvart átjárta a kávéillat. A fa olyan hatalmas volt, hogy egészen árnyékba borította az alsóbb lakásokat, és leveles ágai a szélben olyan hanggal súrolták a bádopárkányokat, amely valamilyen gyermekkoromból rémlő mesére emlékeztetett...

Ennek azonban Hellmann úr, a házmester, mindig hamar véget vetett. Még a virágokat is letördelte. Zömök ötvenes sűrű, ősz üstökkel, elnyomorodott fél kézzel; közvetlenül az udvari ajtó fölött, az első emeleten lakott a barátjával, és amikor azon a vasárnapon a pincébe indultam, hogy elhelyezzek ott egy fénymásolatokkal teli kartondobozt, Hellmann a fogai közt vájkkalva állt a lakása ajtajában. – Egy pillanatra, szépasszony! Van itt valamim magának. Jöjjön csak be.

Hátralépett, s én megijedtem az első lépésnél, meg kellett kapaszkodnom a fogasban. – Hát igen, lassan kezd instabil lenni – mondta –, már négy padlószőnyeg van egymáson. De hát az emberek elköltöznek, és teljesen jó állapotú dolgokat hagynak itt; ki az, aki az ilyesmit csak úgy kidobja? És a padlónk se nyikorg már, igaz, Emil?

Ralf Rothmann (1953, Schleswig) német író. A Ruhr-vidéken nőtt fel, maga is számos kétkézi foglalkozást űzött; az ezen a vidéken (és jobbára munkás-, illetve bányász környezetben) játszódo regényei külön csoportot képeznek életművében. Egy darabig a líra is végigkísérte pályáját, ma már csak prózát, főként regényeket ír, amelyeket több nyelvre lefordítottak és számos rangos irodalmi díjjal jutalmaztak.

Magyarul eddig néhány rövidprózája, valamint (Szijj Ferenc fordításában) *Tavasszal meghalni* című regénye jelent meg. E novellája a *Rehe am Meer* (Ózek a tengernél) című, 2006-ban (Suhkamp Verlag) kiadott elbeszéléskötetéből való. (A ford.)

A jó tíz évvel idősebb Kaspar úr, egy góliát, egy tengerpartot ábrázoló óriásposzter előtt ülve a *Berliner Zeitung*ot lapozgatta. – Neeem – mondta olyan furcsa hangon, mintha a torkán akadt volna valami. – Maradok a sörnél.

Nagyon hangosan ment a tévé, Hellmann legyintett, és azt mondta: – Jó reggelt, süketágyú! Bújjad csak a szennylapodat. – Aztán egy szivarosdobozban kezdett kotorászni, majd átnyújtott egy vadonatúj duplaszakállas kapukulcsot. – A barátjának – mondta. – Magának így most már nem kell lejönnie éjjel beengedni. És hogy van a derék ember?

Megköszöntem, és azt mondtam: – Jobban. Ha dolgozhat, mindig jól van. Most egy CD anyagát veszik föl Amszterdamban.

– Az már valami! És ez a köhögés vagy zihálás vagy mi a ménkű? Hallgatni is szörnyű volt.

Vállat vontam. – Fogalmam sincs; nem megy orvoshoz. Állítólag csak nálam van ilyen baja. Én abszolút jól érzem magam a lakásomban, de ő biztos allergiás; fene tudja, mire. Életemben nem takarítottam annyit, mint az utóbbi hetekben.

– Hiperérzékeny figurák ezek a művészek. Lehet, hogy penész van magánál. Végtére is öreg skatulya ez a ház, jobb lett volna ledózerolni a háború után, mint ilyen olcsón bekenni sárral. Nálunk remeg a fal, ha a szomszéd a súlyzóit emelgeti, és néha bűz jön föl a vécéből... Rettenetes!

Megdörgölte az orrát, ami úgy nézett ki, mintha valami istenes ütés érte volna valamikor; semmi porc a bőr alatt; én meg azt mondtam: – És mit lehet tenni? Mármint a penész ellen. Az ilyesmi veszélyes is, nem?

– Ugyan, mi lenne veszélyes benne? A Bollénál penészes sajt is van, és az még egy csomó pénzbe is kerül. Nem sokat lehet tenni. A régi kémény miatt lehet, amikor belefolyik az eső vagy az olvadt hólé. Aki maga fölött lakik, ez a Gabi; valami ilyesmi volt nála is. De van egy ilyen tapéta...

Körülnézett. – Emil! Halkítsd már le ezt a szart! Hogy hívják azt az ezüsthóliát?

– Nem hiszem – mondta Kaspar, aki egy üvegből kihalászott kolbászkákat evett hidegen egymás után, a mustárostégelybe mártogatva őket, s közben le nem vette a szemét a tévéről. – Ez ismétlés.

Hellmann megcsóválta a fejét. – Na szóval ezüsthólia. Aztán fűrészpóros tapétát rá, és annyi. És ha a drága lovagja aztán is köhög, adjon neki egy erős grogot. – Az étel amúgy milyen volt?

– Prima – mondtam, elköszöntem, és levittem a kópiáimat a pincébe. Hunyorogtak a villanykörték a boltíves téglamennyezet alatt, pókhálót lengetett a huzat, és a kéménylyukfedél alatti koromban lábnyomokat láttam, rengeteg apró lábnyomot, olyanok voltak, mint a szürke csillagok fekete alapon. Leoltottam a villanyt, és pár pillanatig mozdulatlanul álltam a sötétben, de semmi nem moccan.

Káposztaszag járta át a házat. Már a lépcsőn fölfelé menet halk éneklést hallottam, és amikor fölértem a negyedik emeletre, Kevin ült az ajtóm előtt a lábtörlőn, és rám mosolygott. Kevin öt-hat éves lehet, és az egyszobás szomszéd lakásban lakik az anyjával, aki kozmetikus vagy fodrász; csak futólag ismerem; egyszer kölcsönadta a fűrógéjét. – Nocsak – mondtam. – Dianának látogatója van?

A fiú bőre, akár a világos csokoládé, hajában apró loknik; éppen építőköveket, Lego-darabokat nyomott össze; egy színes tornyot épített. – Texasból – mondta. Feltűnt, milyen porcelántiszta a szeme fehérje. – De nem a papám az. Óregoni.

Ezután Kevin az inge zsebébe nyúlt, majd előrenyújtotta a kezét. Egy bonbon volt a tenyerén, egy medvecukor-tallér. A számba csúsztattam, és kinyitottam az ajtót. – Akarsz nálam tévét nézni?

De megrázta a fejét, félretolta a tornyot, és egy képeskönyvet nyitott ki, a *Petterson és Findust*. – Úgyis mindjárt végeznek – mormolta, én meg hoztam neki egy pohár gyümölcslevet a konyhából, és résnyire nyitva hagytam az ajtót.

Aztán leültem a számítógép elé. Már nagyon meleg volt, sok lakásban nyitva volt a tetőablak, telefonáló hangját és halk zenét lehetett hallani, és mivel látni senkit nem láttam, könnyen el tudtam képzelni magamban egy második világot, egy életet az élet mögött – és megijedtem, amikor hirtelen megjelent egy kéz, lakkozott körmök, és egy tál gőzölgő krumplit rakott ki a párkányra.

Valamikor később lementem a sarki grillbe, és vettem magamnak egy fél csirkét. A csatorna partján ettem meg, aztán ittam egy pohár sört a sörhajón. Később fölhívott Frank. Minden rendben lehetett, mert vidáman csengett a hangja. A banda dobosa volt, még rendesen tanulta is, és ha korábban azt gondoltam, hogy jó izmosnak kell lennie valakinek ahhoz, hogy egy ilyen bonyolult zajforrást püföljön, akkor az jámbor tévedés volt. Frank teljesen átlagos magasságú volt, vékony, semmi nehezet nem emelhetett, míg föl nem vette a csuklóvédőit, minden reggel jógázott, vízszerűen folyékony volt a mozgása, és a vendéglőben képes volt egy egész órát eltölteni azzal, hogy egyik asztaltól a másikhoz vándorolt, mert állítólag mindenütt huzatot érzett. De csíptem a humorát. Az új lakásban töltött első esténken egy csokor zizegő selyempapírba tekert hosszúnyelű radiátorecsetet kaptam tőle ajándékba. – És mi van a köhögéssel? – kérdeztem.

– Volt, nincs – mondta. – Se szőrcsögés, se krákogás, semmi. Hollandia jól tesz nekem, na. Valószínűleg a csábos fehérneműdre vagyok allergiás... Voltál nálam?

– Voltam. Semmi posta. Csak egy számla a feleségedtől. És végre kezdenek virágozni a gardéniák. Most akkor mikor jössz?

– Már ott is vagyok – mondta, és letették.

A munkám kezdett alakot öltetni, ez jó érzés volt, ámbár a témavezető professzorom, aki amúgy rendes volt, kihúzta nálam a gyufát. „Az állatok a lelkünk árnyékai – és az árnyékaink lelkei” – írtam, és amikor visszakaptam, láttam, hogy át van húzva a mondat, és a margón ez áll: „tudománytalan”.

Legépeltem vagy húsz átnézett oldalt, s közben észrevettem, hogy hiányos az irodalomjegyzékem; hiányzott belőle két fénymásolt könyv. A strandpapucsom kint volt a konyhában, belebújtam, és kicibáltam a degeszre tömött bélészacskót a konyhai szemetesből. Elszakadt közben; egy kevés pörkölt buggyant ki a szakadáson. Majdnem tíz óra volt már, a lépcsőházban nem égtek a neongömbök. De az ablakokon elég világosan besütött a hold, mindent ólmos szürkéségbe vonva, amelyből kiderengtek a korlát kanyarjai a lépcsőfordulókban, s amikor átvágtam az udvaron, kaparászást és zizegést hallottam a szemeteskonténerből, és mozdulatlanra merevedtem. De ekkor csend is lett.

De azért előbb belerúgtam a konténerbe, mielőtt behajítottam a zacskómat. A pincében is sötét volt minden, a leghalványabb derengés nélkül; nedveskorom-szaga volt a feketeségnek, és hiába tapogatóztam a zseblámpa után, amelynek a biztosítékoszkevényén volt a megszokott helye, és nem volt merszem nekiindulni a málló-töredezett lépcsőn. Visszazártam az ajtót, és csöngettem az elsőn. Valaki fölnevetett a lakásban, eléggé malacul pajzán nevetés volt, és eltartott némi ideig, míg Hellmann úr ajtót nyitott nekem.

Pamut alsóneműben volt, világoskézben, és ellépett mellettem, ki a folyosóra. – Adjistenegészségünkre! – Többször rávert a kapcsolóra. – Aha, szóval akkor a dögök megint elrágták a kábelt. Előrelátható volt, amekkora káosz van odalent. Tele minden kacattal. Minden berlinire három patkány jut, gondoljon csak bele! És mi négymillióan vagyunk! Ezek a rusnyaságok a legfelső emeletig fölmásznak az ejtőcsöveken!

Kicsivel szélesebbre tárta az ajtót, egy intéssel beinvitált a konyhába, és levette a fedőt egy fazékról. – Jöjjön csak; remek töltött káposztám van magának. Köménnyel. Egy kis törtkrumpli hozzá, és meg van mentve az este. Jövő héten kocsonya lesz remoulade-dal.

Nyilvánvalóan abszolút elfelejtette, mi van rajta. Az alsóing túl rövid volt hatalmas hasához, alsónadrágjának kifakult feneke mélyen lelógott szőrös combjai között. Nyomorék kezével (három ujjá hiányzott) levett egy műanyag dobozt a polcra, de én azt mondtam: – Köszönöm, Hellmann úr, nagyon köszönöm! De van még fönt a gulyásából. Nem bírok annyit megenni.

– Jaj, dehogynem tud, kislány! Hát hiszen kilátszanak a bordái.

A lakásban a többi ajtó zárva volt, s úgy tűnt, a tévé sincs bekapcsolva. Hallottam viszont a szomszéd szobából Kaspar hangját, csak valami mormogást, aztán meg ezt a vihogást, olyan volt, mint egy becsípett nőé. Ebben a pillanatban láttam meg a pár cipőt a ruhafogas előtt; magas sarkú, strasszokkal. – Van ma egy kis kényeztetőprogram – mondta a házmester. – Csak megmelegítenei, semmi főzés. Holnaptól megint lesz villany. – Cinkosan rám hunyorított, bezárta a lakásuk ajtaját, én meg lassan fölmásztam a lépcsőn. A ragacsos tapintású dobozból Maggi- és Fondor-szag jött, a lakásomba érve a szemetesbe borítottam a tartalmát, és kimostam a dobozt. Frank nem hívott újra; valószínűleg már a repülőn ült.

De éjfél felé – az ágyon fekve tévét néztem – csöngettek. Csak fürdőköpeny volt rajtam, kézzel gyorsan hátrasimítottam a hajamat. Túl hosszúvá nőtt már, de Frank nem akarta, hogy levágassam; az exének tüskehaja volt. Nem gyújtottam villanyt, végigszaladtam a kókuszszőnyegen, és kinéztem a kukucsálón. A lépcsőházban továbbra is teljes sötétség volt; de azért kiakasztottam az ajtóláncot, és megkérdeztem: – Frank, te vagy az?

Semmi válasz. Helyette még egyszer megnyomták a csengőt, egészen röviden, és nagyon halkán kopogtak; összefogtam a mellemen a frottírt, és hátraléptem egyet. – Szólalj már meg! Mi van?

Csak suttogás hallatszott az ajtón túlról, egy szót sem értettem. Aztán megmozdult a levélrés fedele, megcsikordult a zsanér, megjelent egy kéz, és én villanyt gyújtottam. Az apró körmök filccel voltak beszínezve, mindegyik más színűre.

– Kevin?

Kinyitottam az ajtót, és leguggoltam. A gyerek mezítláb volt, és a szemét dörögölte. Walt Disney-figurás, félregombolt pizsama volt rajta, hajába ragadva egy picike párnatoll. – Hát te meg hogy kerülsz most ide? Mondd csak, nem az ágyban lenne a helyed? Hol a mamád?

Felvonta a vállát. – Nem tudom. Táncol. Alhatok nálad?

– Hogy mit szeretnél? Hogyhogy? Persze, hogy alhatsz nálam, de nem hiszem, hogy ez tetszene Dianának, vagy szerinted igen? – Rendesen begomboltam a pizsamáját. – Gyere, lefektetlek nálatok.

Tanácsalatosan vakargatta a hasát. Egy kis csokoládé vagy medvecukor volt a szája sarkába ragadva, behunyva tartotta a szemét. – Ne, félek egyedül. Olyankor állatok szaladgálnak az arcomon.

– Ugyan; csacsiság – mondtam. – Ki mondott neked ilyen butaságot? Hol van most pontosan az anyukád? Föl tudom hívni?

A fejét rázva elment mellettem, be a nagyszobába, és fogalmam sincs, miért, de nehezen lélegeztem, amikor láttam a két talpát; fölhajtotta egy darabon az ágytakarót, és lefeküdt a matracom legszélére. – Hazajön, ha végzett – mormolta. – De csak sokára. Akkor már világos van, és én nem motoszkálhatok, pedig éhes vagyok. Lehalkítanád a tévét?

És már el is aludt. Betakartam, átmentem a lakásukba, ellenőriztem a vízcsepkeket meg a tűzhelyet, és bezártam az ajtót. Cédulát ragasztottam a kukucskálójukra.

Aztán töltöttem magamnak egy pohár almalevet, és lefeküdtem a gyerek mellé. Beszélgetőshow ment a tévében, a helyesírási reformról volt szó; tulajdonképpen érdekes volt, de nem tudtam odafigyelni. Állandóan Kevin felé fordultam, és néztem a világosbarna sziluetjét, a hosszú szempilláit. A keze mellé tettem az enyémet, anélkül, hogy hozzártem volna, kicsippentettem a tollpihét a hajából, egyszer még a homlokát is megszagolgtam. A hüvelykujját szopogatva aludt, lyukas drazséból fűzött karkötő volt rajta; odahúztam a telefont az ágyam mellé, és elképzelttem, hogy suttoznék, ha Frank most hívna föl. Könnyek toluáltak a szemembe ettől a gondolatától; fogalmam sincs, miért. Aztán én is elaludtam.

Álmomban, mint már sokszor, repülni akartam, de nem tudtam a levegőbe emelkedni, bárhogy hadonásztam a karommal; végül már megfájdultak az ízületeim, s a professzorom, aki ott volt mellettem, ezt mondta: „Mire ez a nagy igrkezet, kislány? Hiszen már repülünk.”

„Szóval halottak vagyunk?“, kérdeztem, és fölriadtam a csengetésre, belebújtam a pongyolámba. Bár a tetők fölött derengett már némi világosság, a fa az ablak előtt még éjfekete volt. Kevin anyja az ajkába harapott. Testhezálló vörös ruhája fölött bórdzsekit viselt, egyik világosszőkére festett hajtincset az ujjára csavarta; de túlságosan spicces volt, nem igazán jött össze neki a bűnbánó tekintet. Hagytam a kűszöbön állni, átvittem hozzájuk az alvó fiút, és az ágyába fektettem.

– Engem akar büntetni – suttozta Diana, és kihúzta a fia hüvelykujját a szájából. – Már a Heikével is ezt csinálta. Öt perc szórakozást is sajnál tőlem. Ne haragudj, tényleg. És nagyon köszönöm. Legközelebb egyszerűen küldd vissza, oké?

Bezártam az ajtót, és leültem a konyhaasztalhoz. Ritkán jöttek énekesmadarak az udvarba, mert a gesztenyefa koronájában szarkák tanyáztak, de a tűzfalakon túlról, a régi temetőkből odahallatszott a nyári csivitelés dallamos hullámzása. Töltöttem magamnak egy pohár tejet, ettem egy kis túrót, s közben lassan felkelt a nap, és a gesztenyefa felső levelei mintha izzó vonallal lettek volna körülrajzolva. Az első gesztenyék már megértek.

Zubogott a víz a burkolatlan csövekben, valahol egy vekker csipogott, s végül visszabújtam az ágyba, és bekapcsoltam a melegítőpárnát. Fájt a hátam, biztosan megemeltem magam, és amikor csoszogást hallottam a fejem fölül, meg gyors lépteket a padlódeszkákon, szünni nem akaróan, mintha gyerekek szaladgálnának zokniban odafönt, akkor Ohropaxot dugtam a fülembé, és visszaaludtam.

Déltájban csörgött a telefon; Frank visszaérkezett Hollandiából, s azt kérdezte, beugorhat-e, most, rögtön. Épp reggeliztem, és azt mondtam: – De miért kéne? Hétfő van. Inkább mesélj nekem Amszterdamból.

Kihallottam a csendből a meglepettségét. – Ne már – mondta aztán. – Hagyjuk ezt a faszágot; meg akarlak dugni. – Valamivel később ott feküdtünk a kanapén, és Frank hevesen dolgozott rajtam, ami néha nagyon kedvemre való.

De most nem tudtam elengedni magam; ördög tudja, miért. Könnyen lehet, hogy azért, mert Frank még folyton krákogott is közben. Vártam, hogy élvezzen el, és amikor közben kinyitottam a szemem, fölfedeztem egy világosbarna foltot a plafonon, és azt kérdeztem magamban, vajon új, vagy csak eddig nem vettem észre. Frank egész testében reszketett; köréje fontam a karomat, és csíkokat karmoltam a bőrén az izzadságba.

Később jégbe hűtött rozét ittunk, és elpöfékeltük az *Old Hippies Dream* márkájú cigarillóit, amelyeket a holland ügynökétől kapott. Az összes ablak nyitva volt a hőség miatt, az udvarban érezni lehetett a szemeteskonténerek bűzét, és amíg az első változatban megkevert, még fűvósok nélküli új CD-t hallgattuk, Frank tarkóját a keresztezett karjain nyugtatva a plafont nézegette: – Látom, ott fönt valami szivárgás van, mi? Egyébként: most akkor mikor van a születésnapod? Pénteken vagy szombaton?

Fölmutattam neki az ujjamat: – Vasárnap.

Nagyot kortyolt a borából, és egy kicsit öblögetett vele. – És mit szeretnél?

Körbepillantottunk a lakásban. Még mindig oda volt támasztva néhány deszkapalc a sarokba. – Egy fúrógépet – mondtam. – De csakis a Chaneltől.

Frank vigyorogva rácsapott a fenekemre, majd hirtelen grimaszba rándult és kivörösödött az arca, görcsösen behunyta a szemét, kidagadtak a halántékán az erek, rángások futottak végig a testén, és már lötytyent is ki a bor a pohárból; Frank gyorsan felült. Szinte sokkolt, hogy ennyire sovány a maga negyven évével, mint egy alig-kamaszfiú. Mélyen és erőteljesen zihált, mégsem igazán tudta kiköhögni magát, és amikor hátba akartam veregetni, ellökött, az ablakhoz ment, és levegőért kapkodott.

Könnyezett a szeme, a vállára terítettem a pongyolámat, és lenéztem vele az udvarba. A konténer egyébként nem volt már ott, a házmaster nyilván kitolta már az utcára; keddenként vitték a szemetet. Egy borzas kis patkány szimatolta buzgón a konténer szokásos helyét.

Miután Frank elment (volt két gyerekük az exével; a Schlachtenseehez készült velük), leültem a monitor elé, és rákerestem arra a bizonyos tapétára. Láttam, hogy rengeteg fajtája van; egyelőre a legolcsóbbat rendeltem meg, utána elővettem egy könyvet; a városi könyvtárból kölcsönzött tanulmánykötet volt: *Vallás Isten nélkül*. De alighogy belekezdtem, újra lépteket hallottam a fejem fölül, most súlyos lépteket, dobogást, a deszkapadlón nehezen vonszolt tárgyak súrlódását, így hát fölálltam, és belebújtam a cipőmbé. Párszor végighúztam a kezét a hajamon.

A mostani ötödik emelet valamikor a padlás lehetett; sokkal keskenyebb volt a többinél az oda vezető lépcső. Inगतag volt a korlát, a folyosó mennyezetét alacsonyabbnak éreztem, mint a többi szinten. Teli volt ázásfoltokkal, itt-ott egy-egy bicikli volt a gázcsövekhez láncolva, ahogyan a drótból készült ruhaszárító is, amelyen egy hópalack huzata lógott. Egy csomó teli plasztikzsák szanaszét, egy összetört képernyőjű televízió, egy hatalmas, csaknem kopasz szobahárs, aztán meghallottam a házmester hangját, és megálltam egy félig nyitott ajtó előtt. Se csengő, se névtábla; az ajtókereten kopogtam.

A szoba olyan szagot árasztott, hogy önkéntelenül eltakartam az orromat a pólómmal; fölemeltem az alsó szegélyét, nem érdekelt, hogy Hellmann úr látja a hasamat. Házmesterünk gumicsizmában, fehér papíroverallban volt, és azt a fajta arcmaszkot viselte, amellyel csiszoláskor vagy lakkozásakor védik az orrukat és az arcukat az emberek. Kasparon ugyanez a szerelés, egy kék műanyag zsákot tartott úgy, hogy barátja belelapátolhassa, ami a konyhapadlón fölhalmozódott. Kaspar haja a halántékára tapadt, szemöldökéről csöpögött az izzadság.

Hellmann hessegető kézmozdulatot tett. – Inkább ne jöjjön közelebb! Isten tudja, mit szedhetne itt össze.

A tűzhelyen lábasok és serpenyők, beszáradt ételmaradékokkal, a mosogatóban nagy halom, szürke penészbundás edény; Hellmann kotorászott ebben a megnevezhetetlen kupacban, amely csaknem az ablakpárkányig fölért, és olyan volt, mintha valaki egyszerűen a sarokba hajította volna a hónapokon át fölgyűlt szemétét. Penészes kenyeret láttam a lapáton, rothadt gyümölcsöt, a nedvességtől foszlányokká mállott újságpapírt.

– Nyisd már szét rendesen azt a zacskót! – reccsent rá barátjára a házmester. – Hogy az istenbe rakjam így bele ezt a dzsuvát, baszki?!

Kaspar dörmögött valamit a maszkja mögött, én meg, anélkül, hogy átléptem volna a küszöböt, előrehajoltam, hogy belássak a lakásba. A fürdőszobán és a konyhán kívül csak egy szobából állt, de az nagy volt. Az ablakokon megtört lamellájú fémszedők, a falak csupaszok; csak néhány tapétacafat tartotta magát itt-ott a vakolaton. A plafon alatt csupasz villanykörte lógott, a padlón – körülbelül ott, ahol egy emelettel lejjebb az én ágyam állt – keskeny matrac hevert virágos huzattal. Ezen kívül összesen egy lábatlan fotel és egy ferde szekrény volt az egész lakásban.

A fehérre mázolt padlódeszkákon mindenütt poharak, üvegek és hamutartók, de még a csészék és csészéaljak is tele csikkével. Pizzásdobozok tucattjai heverték szanaszét, meg azok a zacskók rájuk nyomtatott kakással, amiket a sarkon árultak. A matrac mellett nagy barna folt csillagforma leágazásokkal min-

den irányba – még szorosabban rányomtam az orromra a póló anyagát, és azt mondtam: – Atyaúristen! Mi történik itt?!

Kaspar bekötötte a zsákot, kierőlködte mellettem a folyosóra; elővett és ki-göngyölt egy újat. A hússzínű latexkesztyűt viselő Hellmann megtörölte a ruha-ujjjával a homlokát. – Itt már az égvilágon semmi nem történik, fiatalasszony. Minden lezajlott már. Egy egész élet.

Meredten bámultam rá, ő meg bólintott. Ahol fölgyűlt az izzadság a kesztyű alatt, a kézfejen és az ujjhátakon, látszottak a gumi alatt a szőrszálak. – A mi Gabikánk ... neki már semmi se fáj. Fölemelni se lehetett. Úgy lapátolták be a koporsóba. Valószínűleg már akkor halott volt, amikor maga ideköltözött. A rohadt életbe; sose fog elfogyni ez az istenverte szemét?

Valami meghatározhatatlan szürkeség, valami amorf rostos gombóc gurult a lába elé a kupacból; a hátrahagyott mélyedésben nyüvek hemzsegték. – Mindenesetre még jól ideszart nekünk – mondta Hellmann, és valami fehéret emelt föl a padlóról, egy porcelán lágytojástartót, amit aztán a mosogatóra állított. – Nem beszél senkivel, hónapszám nem fizet lakbért, nem csinál rendet a pincéjében, aztán meg... Hát igen. Ha itt valahol patkányt lát, kislány, az hús a húsból. Jól mondom, Emil?

Alányúlt a lapáttal a mocsoknak, Kaspar pedig fejét fölemelve futólag a hasamra pillantott. – Ugyan már. Tulajdonképpen egész kedves asszony volt.

TATÁR SÁNDOR fordítása

Fordítói előszó

„Ha író volnék és meghalnék”, írja Roland Barthes, „mennyre szeretném, ha életem egy baráti és hanyag, nemtörődöm életrajz révén csupán néhány részletre, kedvtelésre, hajlandóságra, mondjuk, »biografémára« szorítkozna, amelyeknek mozgékony különössége minden sors elől kitérne, és, akárcsak az epikuroszai atomok, eljutnának valamely eljövendő egészbe, amely hasonló szétszórátásra ítéltetett; röviden szólva, egyfajta hiányos élet lenne ez, ahogy Proust tudta megírni a magáét a művében” (Barthes: „Előszó”, in: *Sade, Fourier, Loyola*. Budapest, Osiris, 2001, 13–14. Romhányi Török Gábor fordítása). Valami efféle történik Roberto Bolaño *La literatura nazi en América* [Náci irodalom Amerikában] című 1996-os könyvében, csupán azzal a különbséggel, hogy azok az írók, akikről Bolaño beszél, sosem léteztek. A kötet rövid, fiktív életrajzokat tartalmaz, szereplőit közös politikai-ideológiai vonzalmuk köti össze.

Celina Manzoni, Roberto Bolaño nagyszerű argentin kritikus Marcel Schwob épp száz évvel korábban, 1896-ban megjelent *Vies imaginaires* [Képzelt életek] című könyvével, valamint Jorge Luis Borges 1935-ös *Az aljasság világtörténete* című kötetével rokonítja a *La literatura nazi* életrajzait, és Schwobot idézve hangsúlyozza, hogy egy életrajznak nem kell feltétlenül igaznak lennie, elég, ha emberi jellemvonásokkal felruházott, egyedi káoszt tár az olvasók elé. A Bolaño-kötet utolsó írásának címszereplője – „Ramírez Hoffman, el infame” (A gyalázatos Ramírez Hoffman) – megjelenik az ugyanebben az évben (1996-ban) kiadott kisregényben, a *Távoli csillagban* is. A műben számos intertextus nyomára bukkanhat az olvasó: Borges vagy Schwob korábban említett művein túl a levegőbe a repülőgép kondenzcsíkjával verseket író pilóta-költő például a chilei Raúl Zurita *La vida nueva* című művét idézi.

Edelmira Thompson de Mendiluce itt közölt életrajza a kötet nyitódarabja.

Kutasy Mercédesz

ROBERTO BOLAÑO

Náci irodalom Amerikában

Edelmira Thompson de Mendiluce

Buenos Aires, 1894 – Buenos Aires, 1993

Tizenöt évesen adta ki első verseskötetét, *Papának* címmel, amely szerény helyet biztosított neki a Buenos Aires-i társadalom felső köreiben, a megszámlálhatatlan költőnő között. Attól fogva állhatatosan látogatta Ximena San Diego és Susana Lezcano Lafinur szalonját, akik a XX. század hajnalán a líra és a jó ízlés diktátorai voltak a La Plata folyó mindkét partján. Első versei, ahogyan logikusan feltételezhető, gyermeki érzelmekről, vallásos gondolatokról és kertekről szólnak. Kacérkodott a gondolattal, hogy apácának álljon. Megtanult lovagolni.

1917-ben megismerkedett az állattenyésztő és iparos Sebastián Mendilucéval, aki húsz évvel volt idősebb nála. Mindenki meglepődött, amikor néhány hónapra rá összeházasodtak. A kortársak tanúsága szerint Mendiluce az irodalmat általában, a költészetet meg különösen is megvetette, híján volt minden művészi érzékenységnek (jóllehet operába olykor eljárt), és társalkodása ugyanazon a szinten rekedt, mint béreseié és munkásaié. Magas volt és energikus, de távolról sem lehetett jóvágásúnak mondani. Egyetlen elismert tulajdonsága kiapadhatatlan szerencséje volt.

Edelmira Thompson barátnői azt mondták, érdekházasság az övék, de az igazság az, hogy szerelemből ment hozzá. Ezt a szerelmet pedig sem ő, sem Mendiluce nem tudta soha megmagyarázni, ám mindhalálig megingathatatlan maradt.

A házasság, amely oly sok írónő bimbózó karrierjét törte kerékbe, Edelmira Thompson tollának új lendületet adott. Saját szalont nyitott Buenos Airesben, amely méltó vetélytársa lett San Diego és Lezcano Lafinur szalonjának. Védelmezőjévé vált a fiatal argentin festőknek, akiknek nem csupán megvásárolta a műveit (argentin képzőművészeket egybegyűjtő képtára 1950-ben nemcsak a legjobb volt, de egyszersmind a köztársaság egyik legnagyobb és legkülönlegesebb gyűjteménye is), hanem rendszerint elvitte őket Azulba, a birtokra, hogy a világ zajától távol, minden szükségüket betöltve festhessenek. Megalapította a Dél Lámpása kiadót, ahol ötvennél is több verseskötetet jelentetett meg: sokat közülük neki, a „kreol irodalom jótündérének” ajánlottak.

1921-ben adta ki első prózakötetét, az *Egész életem* című idilli, ha nem épp egyikü önéletrajzot, melyben nincs ugyan pletyka, de teli van tájleírásokkal, költői megállapításokkal, és amely szerzője várakozásaival szemben minden visszhang nélkül várta a sorsát a Buenos Aires-i könyvesboltok kirakatában. Az írónő csalódottan, két kisgyermek, két cselédlány és húsznál is több bőrrönd társaságában elindult Európába.

Lourdes-ba látogatott, megnézte a nagy katedrálisokat. Fogadta a pápa. Vitorláhajón bejárta az égei-tengeri szigeteket, és egy tavaszi napon, délben, megérkezett Krétára. 1922-ben Párizsban kiadott egy kis, gyerekverseket tartalmazó kötetet franciául, meg egy másikat spanyolul. Aztán visszatért Argentínába.

Ám a dolgok addigra megváltoztak, és Edelmira már nem érezte jól magát a hazájában. Egy lap friss verseskötetét (*Európai órák*, 1923) giccsesnek bélyegezte. A nemzeti sajtó legbefolyásosabb irodalomkritikusa, Luis Enrique Belmar doktor „gyermeteg és gondtalan hölgynek” nevezte, aki „jobban tenné, ha erőfeszítéseit a jótekonyságra és az oktatásra fordítaná, hisz oly sok rongyos kis csavargó szaladgál hazánk határtalan földjén”. Edelmira elegáns választ adott, és meghívta Belmar doktort meg a többi kritikust a szalonjába. Csak négy éhenkórász bulvárújságíró ment el. Edelmira félszegen visszavonult Azulra, a birtokára, ahová néhány feltétel nélküli híve követte. A vidéki békében, az alázatos, dolgozó emberek beszélgetését hallgatva, új versesköteten dolgozott, amelyet később ócsárlói arcába hajít. A várt kötet, az *Argentín órák* (1925) kiadása napjától botrányt és vitát szított. Lapjain Edelmira szakít a szemlélődéssel, és támadásba lendül. A kritikusokra és firkászokra ront, mindarra a dekadenciára, ami a kulturális életre borul. Védelmébe veszi a visszatérést az eredethez: a vidéki munkát, a mindig nyitott déli határt. Maga mögött hagyja a bókokat és a szerelmes alélt-

ságot. Edelmira epikus, hősi irodalmat áhít, amely nem rezzen össze, ha a hazáról kell dalolnia. A könyv a maga módján teljes sikert aratott, Edelmira pedig alázatosan, éppen csak megízelve az elismert munka édes mézét, ismét Európába indult. Vele tartottak gyermekei, cselédnői és Aldo Carozzone Buenos Aires-i filozófus, aki a személyi titkár feladatát látta el.

1926-ban népes kíséretével Olaszországban utazgatott. 1927-ben Mendiluce is csatlakozott hozzá. 1928-ban Berlinben megszületett első lánya, Luz Mendiluce, egy négy és fél kilós, pompás kislány. Haushofer német filozófus volt a keresztapa a ceremónián, ahol az argentin és a német szellemi élet krémje gyűlt egybe, majd három nap szüntelen mulatozás után egy Rathenow melletti erdőben a Mendiluce család üstdobszólóval ajándékozta meg Haushofert: a komponista és az előadó is Tito Vázquez mester, s a darab a korszak szenzációja lesz.

1929-ben, míg a világválság arra nem kényszerítette Sebastián Mendilucét, hogy hazatérjen Argentínába, Edelmirát és gyermekeit bemutatták Adolf Hitlernek, aki karjába vette a kis Luzt, és így szólt: „Kétségtelenül, csodálatos kislány.” Fényképezkedtek. A Birodalom leendő Führere jó benyomást tett az argentin költőnőre. Mielőtt búcsút vettek volna, neki ajándékozta néhány könyvét és a *Martín Fierro* díszkiadását, Hitler pedig szívélyesen hálálkodott. Még ott helyben német fordítást kellett rögtönözniük, amit Edelmira és Carozzone nem kis nehézségek árán meg is tett. Hitler szemlátomást elégedett volt. Gördülékeny, jövőbe mutató sorok. A boldog Edelmira tanácsot kért tőle, melyik iskola volna a legmegfelelőbb két nagyobb gyermeke számára. Hitler svájci bentlakásos iskolát javasolt, de hozzátette, hogy az élet a legjobb tanítómester. A találkozó végére Edelmira és Carozzone is meggyőződéses hitleristának vallja magát.

1930 az utazások és kalandok éve. Edelmira ekkor Carozzone és a kislánya társaságában (a fiúk egy előkelő, bentlakásos, berni iskolában vannak), valamint két indián cselédnőjével végighajózott a Níluson, eljutott Jeruzsálembe (ahol misztikus elragadtatás vagy idegroham miatt három napig a hotelszobájában pihent), aztán Damaszkuszba, Bagdadba...

Fejében csak úgy forrtak a tervek: ha hazatér Buenos Airesbe, új kiadót akar alapítani, ahol európai gondolkodókat és regényírókat fordít majd; arról álmódott, hogy építészetet tanul, és iskolaközpontokat tervez, amelyeket olyan argentin területeken épít fel, ahová még nem jutott el a civilizáció; az anyja nevét viselő alapítványt hoz létre szűkös lehetőségű, művészi ambíciójú, fiatal lányok számára. Aztán lassan egy új könyv kezdett körvonalazódni a lelkében.

1931-ben visszatért Buenos Airesbe, és terveit tettekre váltotta. Folyóiratot alapított *Modern Argentína* címmel, amelyet Carozzone vezetett, és amelyben a legfrissebb költészet és próza kapott helyet, ugyanakkor nem vetette meg a politikai cikkeket, a filozófiai esszét, a filmkritikát és a naprakész társasági híreket sem. A lap megjelenése egybeesett az *Új Forrás* című könyvének kiadásával, és a *Modern Argentína* is ennek szentelte terjedelme felét. Az *Új Forrás*, amely félúton volt az úti beszámoló és a filozófiai értekezés között, a kortárs világról, valamint az európai és amerikai kontinens sorsáról gondolkodott, miközben felhívta a figyelmet a veszélyre, amelyet a kommunizmus jelent a keresztény civilizáció számára.

A következő évek bővelkedtek új könyvekben, új barátságokban, új utazásokban (lőháton bejárta Argentína északi részét, és átkelt a bolíviai határon), új ki-

adói kalandokban és új művészeti tapasztalatokban, amelyek nyomán megírt egy operalibrettót (*Ana, a kiváltott parasztlány*, 1935; a darabot a Teatro Colónban mutatták be, és annyira megosztotta a közönséget, hogy szócsaták és fizikai öszszecsapások kísérték), tájképsorozatot festett Buenos Aires tartományról, és részt vett az uruguayi dramaturg, Wenceslao Hassel három darabjának színrevitelében.

1940-ben meghal Sebastián Mendiluce, és Edelmirá a háború megakadályozza abban, hogy eredeti szándéka szerint Európába utazzon. Őrült fájdalomában ő írja meg a nekrológot, amely egy kéthasábos oldalon jelenik meg a legfontosabb argentin lapokban. Így írja alá: Edelmira, Mendiluce özvegye. A szöveg minden kétséget kizáróan az asszony zavaros elmeállapotáról tanúskodik. Az argentin szellemi elit nagy része gúnyosan, csipkelődve, megvetéssel reagál rá.

Edelmira újra Azulban, a birtokon talál menedéket, egyetlen társasága kislánya, az elválaszthatatlan Carozzone, valamint az ifjú festő, Atilio Franchetti. Reggelente ír vagy fest. Délután hosszú, magányos sétákat tesz, vagy az olvasásnak szenteli idejét. Olvasmányainak és belsőépítészet iránti nyilvánvaló elhivatottságának gyümölcse legjobb műve, a *Poe szobája* (1944) című könyv, amely számos későbbi avantgárd irányzatot és a *nouveau romant* előlegezi, Mendiluce özvegye számára pedig napfényes helyet biztosít az argentin és spanyol-amerikai irodalomban. A történet a következő: Edelmira elolvassa Edgar Allan Poe *A lakberendezés lélektana* című művét. Lenyűgözi az esszé, Poe-ban rokon lélekre talál, ami a díszítést illeti, aztán részletesen megvitatja a témát Carozzoneval és Atilio Franchettivel. Utóbbi, hűségese követve Poe instrukcióit, képet fest: hosszúkás termet, mely mintegy harminc láb hosszú és huszonöt láb széles (egy láb körülbelül huszonnyolc centiméternek felel meg), ajtóval és az ellentétes oldalon elhelyezett két ablakkal. Franchetti pontosan lemásolja a bútorokat, a tapétát és a függönyöket. Edelmira azonban kevésnek találja ezt a pontosságot, és úgy dönt, életnagyságban másolja le Poe szobáját. Ezért aztán a birtok kertjében építet egy szobát a Poe által előírt méretekkel, majd elküldi követeit (antikváriusokat, bútorkészítőket, asztalosokat), hogy kutassák föl az esszében leírt tárgyakat. A vágyott, de csak részben elért eredmény a következő:

– Az ablakok tágasak, a földig leérnek, jókora ablakmélyedésekbe helyezték őket.

– Az ablaküvegek kárminvörös színűek.

– A rózsafából faragott keretek vastagabbak a szokásosnál.

– Az ablakmélyedés belsejében tükröződő ezüstszövet található függöny gyanánt, mely az ablak alakját követi, és apró redőkben hullik alá.

– Az ablakmélyedésen kívül gazdag, kárminvörös selyemfüggönyök látszanak csillogó aranyhálóval szegve, a bélés pedig a külső függöny ezüstszöve.

– A függönyök redői egy széles, aranyozott szegélypárkány alól bukkannak elő, amely a fal és a plafon találkozásánál fut körbe a szobában.

– A függönyök széles aranyzsinórral nyílnak-záródnak, amely lazán összefogja a függönnyt, és egyszerű csomóban végződik; nem látszik semmiféle szeg vagy hasonló eszköz.

– A függöny és a függönyszegély színe, vagyis a kárminvörös és az arany, bőségesen visszaköszön mindenütt, és meghatározza a szoba *jelleget*.

– A Szászországban szőtt szőnyeg félhüvelyknyi vastag, és alapszíne szintén kárminvörös, amit egyszerű, vékony aranyzsinór emel ki (épp olyan, mint ami a függönyök slingjén látszik), amely alig emelkedik ki az alapból, és rövid, szabálytalan, egyre-másra összefonódó görbék alkotják.

– A falakat ezüstszürke árnyalatú, fényes tapéta borítja, rajta apró, kárminvörös, de finomabb árnyalatú arabeszek.

– Megannyi kép. Elsősorban fantázia alapján festett tájképek, például Stanfield tündérek lakta barlangja vagy Chapman melankolikus tava. Három vagy négy mennyei szépségű női arckép is látható, ezek Sully után festett portrék. Az összes kép meleg tónusú, mégis borongós.

– Egyik sem kisméretű. Az aprócska képek *koszos* hangulatot kölcsönöznek egy szobának, s ez okozza oly sok szép, de túlgondolt műalkotás halálát.

– A keretek szélesek, de nem mélyek; gazdagon díszítettek, mégsem komorak vagy túl aprólékosak.

– A festményeket jól rögzítették a falhoz, nem zsinórokon lógnak.

– Nem túl nagy, majdnem kör alakú tükör függ úgy, hogy senki se látsszék benne, aki a helyiségben található bármelyik ülőalkalmatosságon foglal helyet.

– Az ülőalkalmatosság pedig két széles, rózsafa pamlag kárminvörös selyemmel bevonva, aranyvirágokkal, és két kecses szék, szintúgy rózsafából.

– A zongora is ebből a fából készült, nincs huzata, a teteje nyitva.

– Az egyik pamlag közelében nyolcszögű asztal a legszebb, arannyal berakott márványból. Az asztalon nincs semmiféle terítő.

– A helyiség enyhén lekerékített sarkait négy hatalmas, pompás sèvres-i váza foglalja el, melyekben temérdek szép, ragyogó virág pompázik.

– Az egyik fotel közelében magas, karos gyertyatartó, benne régi olajlámpa illatos olajjal. (A fotelban Poe barátja szunnyad, aki az ideális szoba birtokosa.)

– Néhány aranybojtos, kárminvörös selyemzsinóron függő, kecses, aranyozott szegélyű polcon két- vagy háromszáz pompásan kötött könyv sorakozik.

– Mindezekon kívül nincs más bútor, egy Argand-olajlámpát kivéve, amely átlátszó, kárminvörös búrájával vékony aranyláncon csügg a magas, boltozatos mennyezetről, és mindenre derűs, varázslatos fényt áraszt.

Az Argand-lámpát nem volt túl nehéz beszerezni. A függönyöket, a szőnyeget vagy a foteleket sem. A tapétával akadtak gondok, amelyeket Mendiluce özvegye úgy oldott meg, hogy közvetlenül a gyártól rendelte meg, és Franchetti kifejezetten az ő számára tervezte. Stanfield vagy épp Chapman festményeit képtelenség volt fellelni, ám a festő és barátja, Arturo Velasco, egy ifjú, ígéretes művész megfestett néhány vásznat, amelyek végül kielégítették Edelmira vágyait. A rózsafa zongora is felvetett némi problémát, ám hosszú távon mindet sikerült megoldani.

Amikor elkészült a szoba, Edelmira elérkezettnek látta a pillanatot az írásra. A *Poe szobája* első része a munkálatok részletes leírását tartalmazza. A második rész a jó ízlésről és a belsőépítészetéről szóló breviárium, melynek kiindulópontja Poe néhány alapelve. A harmadik rész maga a szoba megépítése Azulban, a birtokhoz tartozó kert egy ligetes részén. A negyedik rész a bútorok felkutatásának részletes leírása. Az ötödik rész ismét a rekonstruált szoba leírása, amely hasonlít, egyszersmind *különbözik* a Poe által leírt szobától, különös tekintettel a fényre,

a kármin színre, néhány bútor származására és állapotára, valamint a festmények minőségére (Edelmira egytől egyig mindet leírja, nem spórol meg olvasója számára egyetlen részletet sem). A hatodik, egyszersmind utolsó, talán a legrövidebb rész Poe barátjának, vagyis az alvó férfinak a portréja. Néhány, talán túlságosan is éles elméjű kritikus a nem sokkal azelőtt elhunyt Sebastián Mendilucét kívánta látni benne.

A mű különösebb visszhang nélkül jelenik meg. Edelmira azonban ezúttal olyan biztos abban, amit írt, hogy a meg nem értettség egy cseppet sem zavarja.

1945-ben és 1946-ban ellenségei szerint elhagyatott tengerpartokat és titkos öblöket látogat kitartóan, itt üdvözlí a Doenitz admirális tengeralattjáró-flottájának maradványairól Argentínába érkező illegális utazókat. Azt is beszélük, hogy az ő pénze áll *Az argentin Negyedik Birodalom* című lap és később az azonos nevű kiadó mögött.

1947-ben megjelenik a *Poe szobája* második, javított és bővített kiadása. Ezúttal Franchetti festményének reprodukcióját is tartalmazza: a képen az ajtó távlatából látható a szoba. Az alvó férfinak csak a fél arcát lehet kivenni. Valóban lehet akár Sebastián Mendiluce, vagy talán csak egy testes ember.

1948-ban, jöllehet nem számolja föl a *Modern Argentinát*, új lapot indít, a *Kreol Irodalom* címűt, amelynek vezetését gyermekeire, Juanra és Luzra bízta. Nem sokkal később Európába utazik, ahonnan csak 1955-ben tér vissza. Hosszú száműzetése okaként az Eva Perónnal szembeni kiengesztelhetetlen ellentétét szokás emlegetni. Számos korabeli fotón azonban együtt szerepel Evita és Edelmira, legyen bár szó kóktélparkról, fogadásokról, születésnapünnepségekről, színházi premierekről vagy sporteseményekről. Evita talán sosem juthatott el a *Poe szobája* tizedik oldaláig, Edelmira pedig bizonyosan nem értett egyet az ország első asszonyának társadalmi háttérével, mégis számos dokumentum és mások által írott levél tanúsítja, hogy ők ketten közös tervekben voltak érdekeltek, például egy nagy, kortárs argentin művészeti múzeum megalapításában (amelyet Edelmira és az ifjú építész, Hugo Bossi tervezett), ahol a művészeknek lakást és teljes ellátást is biztosítanak: ilyesmire egyetlen múzeumkomplexumban sincs példa a világon, az a célja, hogy megkönnyítse a modern festészet fiatal és nem annyira fiatal alkotói számára a munkát – és a hétköznapiakat –, valamint, mintegy mellesleg, megakadályozza, hogy Párizsba vagy New Yorkba emigráljanak. Egy filmforgatókönyvről is beszélnek, amelyet ketten írtak egy ifjú, ártatlan donjuan életéről és viszontagságairól, és amelynek főszerepét Hugo del Carril játssza majd, a kézirat azonban, mint oly sok minden más, elveszett.

Ami bizonyos, hogy Edelmira 1955-ig nem tért vissza Argentínába, akkoriban pedig a Buenos Aires-i irodalom felívelő csillaga már a lánya, Luz Mendiluce volt.

Kevés könyvet publikál eztán Edelmira. *Összes verseinek* első kötete 1962-ben jelenik meg; a második 1979-ben. Egy memoárkötet, *A század, amelyben éltem* (1968), amit hűségese Carozzonéjával együtt írt, egy gyűjtemény rövid elbeszéléseiből, az *Európa templomai és temetői* (1972), amelyből kiragyog csodás józan esze, valamint kiadatlan ifjúkori verseinek gyűjteménye, a *Tűz* (1985) – ez minden műve, ami az utóbbi években megjelent.

A művészetek pártfogójaként és új tehetségek támogatójaként végzett munkája azonban ellenkezőleg, az idő előrehaladtával sem lankad. Megszámlálhatat-

lan kötet dicsekedhetett Mendiluce özvegyének elő- vagy utószavával, hozzájárulásával, ahogyan megszámlálhatatlan első kiadást finanszírozott saját zsebéből. Az elsők között ki kell emelni Julián Rico Anaya *Ódon szívek és ifjú szívek* című regényét, amely 1978-ban Argentínában és külföldön is jelentős vitát szított, vagy épp Carola Leyva *Láthatatlan apácák* című verseskötetét, amelynek szándéka kitenni a pontot annak a terméketlen vitának a végére, amit a *Második szürrealista kiáltvány* óta folytatnak bizonyos argentin körökben a költészetről. Utóbbiak közt lehetetlen nem említeni a *Puerto Argentínó-i kölykök* című munkát, ezt a talán kissé túlzó emlékiratot a Falkland-szigeteki háborúról, amellyel Jorge Esteban Petrovich veterán katona egyszeriben betört az irodalmi közéletbe, valamint a *Dárdák és a szél* című antológiát, amelyben fiatal, jó házból való költők vettek részt, akiknek esztétikai céljai közt szerepelt, hogy ne használjanak kakofóniát, sem disszonáns szavakat vagy hétköznapi otrombaságokat, és amely Juan Mendiluce előszavával váratlan piaci sikerre tett szert.

Edelmira utolsó éveit Azulban, a birtokon, Poe szobájába visszavonultan töltötte: rendszerint szendergett és a múlttól álmodott, vagy a főépület tágas teraszán olvasmányaiba vagy a táj szemlélésébe merült.

Józanságát („dühét”, ahogyan ő mondta) a végsőig megőrizte.

KUTASY MERCÉDESZ fordítása

Viszi magával

*idegen városok sikátorait járva a csillagos éjszakákban
vagy kikötők nyugtalan nyüzsgésében újabb partokra vágyva
mi lehetnék neked*

*a huzatos délutánok szürke peronján
novemberi ködökben várva a csatlakozást
sokszor elképzelem a lázadás vad színeiben fénylő vidéket
amelyben gyalogolni fogok majd
s közben anélkül hogy kimondanám őket
keresgélem a leginkább megfelelő szavakat
mi is lehetnék neked*

*így lesz: a távolban lomha tehervonat csattog
viszi magával az esők utáni földek szagát
majd lassan a szerelem csendje tölti ki az idő réseit*

Egyikünk sem

*mihez mérni és mihez nem
tűzhet a nap szakadhat hó
nem változtat a helyzeten*

*szédíthet múlt idők mélye
de egyikünk sem tudja még
hol leszünk holnap estére*

Ácsorognak

*egyre szürkül úgyhogy már csak
elképzelni tudjuk inkább
milyenek szoktak lenni az utolsó napsugarak*

*tegnap és ma is intenzíven havazott
ezenkívül nem történt semmi*

*ilyen ez a januárvég
s lehetetlen megítélni hogy a városon kívül
mekkora lehet a látótávolság*

*a tóra gondolunk ahová el szoktunk járni
s a madarakra ahogy a part hideg kövein ácsorognak
s nézik elbűvölten mint hártvásodik a víz*

Mondhatjuk-e

*talán teljesebb lehet minden
ami még várhat ránk ha összerakjuk
amit eddigi külön életünkből archiváltunk
de el tudjuk-e felejteni a halált
a magány csupasz falait
a nehezen záródó ajtókat
megszűnik-e az idő
mikor ismeretlen hegyi ösvényeken járunk
vagy hallgatjuk a sirályok vijjogását
s a szakadatlan hullámverést*

*sok minden megtörténhet
de mihez mérhetünk bármit is
mondhatjuk-e csillagfényes éjszakában
ölelkezve parti köveken
vagy szakadó hóban kéz a kézben taposva
délutáni sétautak apró kavicsát
hogy egymásra találtunk*

Tétova ének

*Vagyunk a kibillent
búgócsigában,
valaki kívülünk
vidáman játszik,
vagy csak játszadozott
egyszervolt ifjúkorában:
erőit a vad
pörgetésbe adva.
Búgva és rezegve
megindult minden,
felzengtek a
csigák közti szférák,
egymásba vibrált
a nagy játzó
boldog dúdolása,
s a beindult szerkentyűk
sokszólamúsága.
Bach még hallotta a
beindítás kettős versenyét,
s hogy ébren tartva
működik minden,
úgy klappoltak a dolgok,
mint zenei törvényszerűségek,
s azóta is megnyugodva
hallgatjuk Bachot
búgócsigánk embermeleggé lett
belsejében,
s mi is indítunk parányi,
cirpelő búgócsigákat,
remegő kézzel
kapdozunk utánuk,
hogy ütközés, s leállás
jaj, csak ne legyen,
s Bachot hallgatva
azt képzelegjük,
hogy rólunk zenél,
pedig csak nékünk.
Játszadozunk, dolgozunk*

parányi
csoda-csigabigákkal,
hogy szalad az idő!
panaszoljuk néha,
mert embermeleg
bűgőcsigánkba csak
másodpercmutatót tettek,
míg kívülrünk,
a fémrezgésű éjben
fényévenként mozdul
a nagymutató.

A sötét alapra,
elhajtódó lapra
rásodort fényes kottafejek
fejünk fölött mintha
nékiünk rezegnének,
figyeljük a bűvó
rezgésszámot,
és hallani reméljük
a holnemvolt nagy játészó
boldog dúdolását.
Az előlünk rejtett
nagymutató meg
mindig mintha csak állna,
nem blattol senki
a kottacsillagokból,
mi meg két kézzel,
húsz ujjal csüngünk
a kismutatónkon:
állj meg idő!
Még nincs kész a cirpelő
csodacsigánk,
igazítjuk, fényesítjük,
elfelejtjük, újrakezdjük,
nyomvezetőnk a rászáradt
szídol és a grünspar,
lógó fejjel is tudjuk,
hogy kívülrünk is így van,
bepatinásodtak
a kottacsillagok.

(sosem jelen)

*járok a kórházban, ahol dolgoztál,
várom, hogy kilépj a szüléset ajtaján,
és megláss: ekkor válnál nagyapává.
nem történhet így, de hinni akarom:
gondoltál rám, műszak után hazafele,
túltöprengve a nagyapaságot. tenyered
bölcsojéből sokan bámultak először a
nagyvilágba, engem csak jövő időben
láttál, ami aztán sosem lett jelen, mert
három évvel korábban úgy döntöttek:
most téged kell átsegíteni, végül köztünk
maradtál ugyan, másképp, és én egy
baráti beszélgetés során kínosan sokáig
magyarázok arról, hogy hiába kívánom,
nem jössz álmaimba, és ha újjá is születek
bennük, nem a te homlokod látom, apám
ölel meg, hallgattat el, és később hagy el.*

(távolodási kísérletek)

*a nyelv őriz minden felejtést, kirakhatok belőle
bármit. meg kell tanulnom banni a szavakkal,
megmondani, hogy ez most sárga, lila vagy
zöld. a gyerekkor Fekete-tenger-kék, félve
mozognék benne, és ahogy akkor, most is
belehajolnék a hullámokba, az ájulást kerülve.
milyen lehet látszólag véletlenszerűen
megfulladni, gondolnék a süllyedésre, kedvesen
rendelkezésre állni a halálnak, belemerevedni
két hullám redői közé. kíváncsi vagyok, mire
viszem, emiatt a párkányon könnyökölök, és
közelébe se megyek a víznek.*

(ezt akartam még mondani neked)

*ne haragudj azért a februári képért, ahol
távolabb kerültem tőled. a gólyák már
régen nem voltak itt, a többi körülmény
lényegtelen. órák hosszat a madarak
közelében a szabadság hihető, csak
sohasem a miénk, ezt akartam még
mondani neked.*

Tektón zárójelentése Zákeusnak, odaátra

– Római levéltöredék –

„Quid opus est partes deflere? tota vita flebilis est!”
(Seneca: *Ad Marciam de consolatione*)¹

„Róma se jobb hely, mint Jerikó! hiszen emberek élnek
arrafelé is!” – mondtad, uram, s én nem kötekedtem:
túl fiatal voltam még akkor ilyen „sztoikusnak”:
akkoriban még főleg felszabadulni akartam,
legszebb éveimet pazarolva el erre a célra,
s íme, a vén Tektón levelet küld most odaátra:
nem rabszolga ugyan, de nem is szabad úgy igazából:
sajnos, semmi, de semmi nem úgy van, ahogy Jerikóban
hitted, hogy csuda jó lesz majd, ha legyőzzük a rosszat!
S végre legyőztük... Vagy nem ezért halt volt meg a Jézus?
S hány év telt el azóta, hogy ott függött a kereszten?!

Szóval: a bábéli városból ír egykori szolgálád,
szálegyedül, sok-sok kicsi bűntől megnyomorítva:
nem sikerült megmenteni Pétert, Pálnak is annyi – – –

Most jut eszembe, hogy összebarátkoztam Senecával,
már úgy érvé, hogy olvasom őt, és tetszik a fickó:
„sztárfilozófus”, néha vigasztalgatja a népet
ő is, bár a te Jézusod ebben sokkal erősebb:
„Lábjegyzet se vagyok, ha a Jézus Krisztus a mérce” –
mondtad, uram, s még én is sírtam véled a végén.

Nézd, uram, egyvalamit nagyon is tisztázni akarnék:
tényleg hitted-e, mondd, hogy a Jézus igéje igaz lesz?!
Még a halál küszöbén is a Jézus járt az eszedben:
„Hidd el, öcsém, hogy hitre vagyunk ítélve a földön:

Részlet a *Zákeus fügefája* című készülő kötetből.

¹ „Mire való részenként elsratni az életet? Az élet mindenestül siralmas.” (*Marcia vigasztalása*. Révay József fordítása)

*hinnünk kell, hogy a jézusi szónak lesz fogantatja!
Tudjuk jól: a világ most még csak puszta okádék,
s mégis... túl sok a szép, meg a jó... kár lenne kidobni..."
Harminc éve, uram, hogy a Jézusnál vagy a mennyben,
nyugtass meg, kérlek, hogy a jó fog győzni a földön!*

----- csak a semmi. De jól van ez így is.

A FEKETEMUNKÁS BESZÉL

Lövetei Lázár László: *Feketemunka*

Lövetei Lázár László tavaly megjelent verseskötetében a kilencvenes évek Magyarországon illegálisan dolgozó erdélyi munkások világát beszéli el, ami nem kis vállalás tekintve, hogy a magyarországi olvasó valószínűsíthetően még talán Tar Sándor magyarországi munkásainak világánál is nehezebben tud kapcsolódni a kötetbeli feketemunkások világához. Nem annyira magától értetődő hát, hogy sikerül az olvasó elé tárni egy tőle időben (kilencvenes évek), társadalmi osztály tekintetében (munkásosztály) és kulturálisan (erdélyi munkás) is többé-kevésbé távol álló jelenséget úgy, hogy az ne váljon túl- vagy alulmagyarozottá, esetleg hiteltelenné. A *Feketemunka* sikerültségének egyik legkézenfekvőbb fokmérője ezért az lehet, mennyire tudja ezt a partikuláris tapasztalatot úgy közvetíteni, hogy hozzáférhető, átérezhető legyen a feketemunkások világa.

Hogy mennyire központi kérdés az ehhez megfelelő forma megtalálása, azt a szerző több interjújában is kiemeli. Ő riportverseknek nevezi a szövegeket, hozzátevé azért, hogy „ha valaki elolvassa a könyvet, tudni fogja, hogy konstrukcióról, »irodalomról« van szó”.¹ Nem gondolnám, hogy a történeteknek a dokumentálható valósághoz való viszonya lenne a kötet legfőbb tétje, ez igazán akkor válhatna kérdéssé, ha az, amivel szembe-sülünk olvasás közben, mesterkéltnek vagy hiteltelenné hatna. Mivel azonban a *Feketemunka* esetében erről nincs szó, a valódi kérdés inkább az, mit mutat meg, mit rejt el és mit tud átadni a valóságnak ebből a speciális szeletéből a Lövetei által választott forma.

Vagy helyesebben formák, ugyanis a kötetben alapvetően négy, egyértelműen elhatárolt megszólalásmód fut párhuzamosan. Találkozunk egyrészt hosszúversekkel, másrészt tanulmányfej alcímmel szereplő versekkel, harmadrészt dőlttel szedett, számozott úgynevezett vignettákkal, végül a *Krumplis gulyás* címre hallgató drámajelenettel. Ami nyelvileg mindet összefogja, azt talán díszítetlenségnek lehetne nevezni, ez a díszítetlenség azonban bőven elegendő ahhoz, hogy a kötet megőrizze egységességét. Így a különböző formák inkább árnyalatnyi eltéréseket jelentenek a közlés-módban, semmint a téma megközelítésének radikálisan különböző lehetőségeit járják körül. A kötet tehát, bár látszólag tele van metapoétikus utalásokkal, elsődlegesen mégsem az elbeszélhetőség problémáját állítja a középpontba, hanem valódi állítást tesz arról, hogyan érdemes a témát elbeszélni.

A könyv főívét, a címdlalon zárójelben jelzett egy hónapot, ami a feketemunka első napjától a hazaérkezésig tart,

¹ Lövetei Lázár László: Tudod-e vinni rendesen a cementes zsákokat. *Litera*, 2021. 10. 04., <https://litera.hu/magazin/interju/lovetei-lazar-laszlo-tudod-e-vinni-rendesen-a-cementes-zsakot.html> (2022. 07. 29.)

Kalligram Kiadó
Budapest, 2021
120 oldal, 3500 Ft

a hosszúversek teszik ki. Egyik legfontosabb ismérvük az egyes szám második személyű beszédmód, amely leginkább önmegszólításként olvasandó. Egyrészt már az első versekből kiderül, hogy a versbeszélő éppen egy *Feketemunka* című kötetben dolgozik, de nem sokkal később a nevét is megtudjuk: Lacika. Az egyes szám második személy ugyanakkor az olyan határozottan narratív szövegekben, mint a *Feketemunka* versei, arra is alkalmas lehet, hogy a megszólítás révén bevonja az olvasót a történetbe, ezzel is közelítve őt a szöveg valóságához.

Váltakozik azonban, hogy a beszélő milyen idősíkból tekint az eseményekre. Több esetben egyértelműen az írás jelenéből emlékezik vissza (például *Tide; Nyolcezer-ötszázötvennégy*), de van, ahol a feketemunkás jelenéből tekint előre a jövőbe (például *Emberfarsang...*), és van, ahol a beszéd pozíciójának kijelölése nélkül, jelen időben zajlik a feketemunkás története (például *Himnusz egy lapáthoz*). Az idősíkok aktív mozgatása azonban a *Szerelem* című versben nem termékeny zavart okoz.

Itt az első sorok alapján a beszéd jelene az a pillanat, miután a főnök leszidja a beszélőt („Még csak negyedik napja dolgozol / De már főnök-agyad van / Néhány perce ordították le a fejedet”), a vers azonban néhány sorral később szinte észrevétlenül kijelöl egy másik jelent, az előző éjszakát („Egész éjtel nem aludtál / Holdkóros vagy egy kicsit / Ilyenkor minden eszedbe jut / Miközben a sötétre figyelsz”), és ebből a szituációból villant fel különféle, időben elkülönülő emlékfoszlányokat, többször utalva egy-egy sor erejéig arra, hogy nem tud éppen aludni. Így aztán a szöveg végén a verskezdő szituációról már jövő időben beszél („Másnap le fogja ordítani a fejedet a főnök”). És bár központi állítása a szövegnek, hogy a beszélő holdkóros, ez mégsem magyarázhatja a zavart, ugyanis a jövőbeni eseményekre (például „Majdani feleségeddel stoppoltok”) való utalással egyértelművé válik, hogy a vers beszélője valójában nem a holdkóros személy, hanem valaki, aki rá emlékezik vissza.

Az idősíkok váltakozásának valódi oka a kötet legtöbb hosszúversére jellemző asszociációs szerkesztésmód, ami az esetek túlnyomó részében megmarad egy vagy két asszociációs ugrásnál, vagy mindenesetre kisebb ugrásoknál. Így tehát ha valamennyire meg-regularázza is, de a hétköznapi gondolkodás leképezése válik a versek fő szervezőelemévé, ami a kimunkáltság, a megalkotottság érzése ellen hat. Hol egy, az írás jelenében történt esettől ugrunk vissza a korábbi feketemunkás lét napjaihoz (például a *Mosatlan póló* című szövegben egy éppen olvasott újságcikktről egy balatonszárszói építkezés emlékéhez), hol pedig a feketemunkás lét napjaitól egy még korábbi esethez (például az *Egyiptomi* című versben az óriási legyektről a gyerekkori emlékekhez). Felmerülhet a kérdés, hogy miért nem metszi le a szöveg ezeket az első pillantásra akár fölöslegesnek is tétélezhető mellék-hajtásokat, amik néha csupán arra szolgálnak, hogy bevezessék a kötet címében egyértelműen kijelölt tárgyat, néha pedig egyenesen el is térnek attól. A válasz leginkább az lehet, hogy így a szövegek egyszerre teremtenek közvetlenséget és mutatnak rá az emlékekhez való hozzáférés közvetettségére is. Nincsenek makulátlan gondolatmenetek vagy törésmentes visszaemlékezések, és ez fokozza az elbeszélés hitelességét. A metapoétikus kiszólások is ezt a célt szolgálják: az olyan sorok, mint például „A jegyzetfüzettedben az szerepel hogy ide jó lenne valamiféle teremtéstörténet”, a versbeszélő és az olvasó közötti távolságot bontják le.

És ezt a távolságot szünteti meg egészen másképpen a kötetben végighúzódnó huszonhét, számozott vignetta is, amelyekben kommentár nélkül (még értelmező verscímek sincsenek), idézetek révén találkozunk a feketemunkások gondolataival. A versekben idézett megszólalók ráadásul jellemzően valakihez beszélnek, aki természetesen az interjúvoló, de az olvasás során végeredményben maga az olvasó válik a közlések címzettjévé. Így pedig kénytelen bevonódni és kontextust teremteni, jelentőséget keresni a néhány sor erejéig felvillantott beszédhelyzeteknek.

Amennyiben két, a közelmúltban megjelent, szociografikus jegyeket is hordozó verseskötetet, Juhász Tibor *Amire telik* és Borbély Szilárd *Bukolikatájban* című könyvét a depriváció és a kiszolgáltatottság ábrázolása két végpontjának tekintjük, a *Feketemunkát* valahol a kettő között helyezhetjük el. Juhász kötetéhez képest Lövétei szövegei jóval többet kezdenek a saját megalkotottságukkal, versszerűségükkel, de közben Borbélyval ellentétben nem a mítoszt mint nyelvet (vagy a történetek valóságtól való elemelésének valamilyen más módját) alkalmazva mutatják meg „a minden történetben és elbeszélésben ott lévő lehetséges többletet”.²

A *Feketemunka* tehát végeredményben a deprivációt önmagában igyekszik feldolgozni, és itt nagyon fontos rámutatni arra, hogy Lövétei nem a feketemunkások helyett beszél, hanem velük. Ennek a legszebb megnyilvánulása a már említett, drámaformában írt *Krumplis gulyás*. Itt a többi versből már megismert Lacika mint Első munkás szerepel, és a *Macbethet* olvassa, miközben a másik három munkás gulyást szeretne főzni a munkásszállón. A két világ, irodalom és munkásszálló közti kapcsolatot éppen a gasztronómia teremti meg. A *Macbeth* negyedik felvonásának elején a három boszorkány azt sorolja, milyen furcsa hozzávalókból készítenek főzetet, mielőtt Macbeth megjelenne a színen, hogy jósoljanak neki. Az Első munkás tevékenysége gyakorlatilag végig abban merül ki, hogy ezt a jelenetet olvassa, a többi munkás pedig mellette azon vitatkozik, hogy egynek-e kutyakonzervből főzött gulyást. A munkások beszélgetését a hosszúversek is meghatározó asszociációs felépítés jellemzi, így kerül szóba még két évvel kapcsolatos történet: az, hogyan adott a Harmadik munkás nagyapja '44 telén bujkáló német katonának krumplit, akik ott helyben nekiálltak a „sáros-agyagos nyerspityókának”, illetve az, hogyan vágta el a Negyedik munkás haverja a kötelet, amin cigányok ereszkedtek le a dögkútba egy frissen beledobott lótetemért.

Ami szembeötlő, hogy nem a *Macbeth* fantasztikumának rendelődik alá a munkások valósága, hanem inkább fordítva, a kutyakonzerv, a nyerspityóka és a döghús helyezi új kontextusba Shakespeare szövegét, izgalmas kontrasztot képezve a dallamos, rímes formában sorolt szörnyűséges hozzávalók és a hétköznapi természetességgel elmesélt szörnyűségek között. Azaz nem a szépirodalmi szöveg bevonása teszi izgalmassá a munkások beszédét, hanem éppen mintha a *Macbeth* szépirodalmisága válna kérdésessé a párhuzamba állítás által. Ez pedig Esterházy Péter Tar Sándorról írott, és gyakran – például a jelen kötetéről szóló egyik kritikában is – idézett mondatának megkérdőjelezésére készíthet bennünket: „akik nem tudnak beszélni, azok helyett annak kell beszélni, aki tud”. Lövétei kötetéből ugyanis éppen az derül ki, hogy a feketemunkások is tudnak beszélni, csak oda kell rájuk figyelni. A feketemunka és a nagybetűs Kultúra viszonya végighúzódik a kötetben, profanizálódik például a szőlőmunkásokról szóló bibliai példázat (*Az utolsó munkás*) is, de legexplicitebben talán *A Törpikében* című versben kerül elő a kettő kapcsolata: kiderül, hogy a munkások tudtukon kívül is hexameterben beszélnek, ahogy azt a vers utolsó sorai be is mutatják.

Ez a gesztus is rámutat arra, hogy a *Feketemunka* bár az egyén élményeire alapoz, de sikerrel viszi végig azt a vállalást, amit már az első vers, a *Baráber-CV* megalapoz: hogy a közösség könyve legyen. Fontos, hogy ezt a közösséget Lövétei nem képviselni akarja, hanem felmutatni. De nem úgy, mint egy, a társadalom többi részétől elkülönült rezervátumot. A *Feketemunka* a jól kiválasztott formának köszönhetően a saját komplexitásában, irodalmian, de nem irodalmiasan teszi láthatóvá azt a valóságot, amelyben a feketemunkások helyzete is értelmezhető. A maga humorával és nehézségeivel, kilátásaival és kilátástalanságával, múltjával és máig ható örökségével.

² Borbély Szilárd: Szinopszis: *Bukolikatájban*. In: Uő.: *Bukolikatájban*. Budapest, Jelenkor, 2022, 113.

EKSZTATIKUSAN

Mikola Gyöngyi: A titokzatos változó.

A boldogság konstrukciói Vladimir Nabokov orosz korszakának műveiben

Egy új Nabokov-tanulmánykötet értékét legalább három kérdés felől lehet vagy érdemes megítélni, mármint túl a spontán s persze talán mindennél fontosabb zsigeri – gyomor?, gerincoszlop?, szívjáték? – érületen, mely eltölti az olvasót, aki feltételezhetően sok Nabokov-művet olvasott már, és kedveli, sőt valószínűleg nagyon szereti az író, miként e sorok szerzője is.

Egyrészt: mennyi benne az újdonság? Másodsorban – s némiképp tautologikusan, mert megint a zsigerekkel jövök –: hogy a tanulmány szerzője méltónak bizonyul-e a témához, vagyis sikerül-e a világirodalom egyik legnagyobb stilisztájáról ha nem is kongeniálisan bravúros stílusban, ami a lehetetlennel határos, de mégis az olvasó számára valamiféle érzelmi örömet nyújtó módon írnia. Harmadsorban pedig, bár ez némiképp az első két kérdés variánsa: hogy mennyiben tudja Nabokov olvasására vagy újraolvasására serkenteni az olvasót.

(Kedves Mikola Gyöngyi! Te, ki maroknyi olvasóim közül vagy egy, de természetesen a legfontosabb! Ha eddig elolvastad ezt a cikkfiókat, ne aggódj, rögtön válaszolok is a kérdésekre, de még előtte elmondom a lényegét: szeretem a könyvedet. Nagyon! És micsoda öröm, hogy ilyen könyvet még ki lehetett adni egyáltalán. Mármint: egy remek könyvet, ami azonban valószínűleg épp csak néhány embert érdekel. És épp ezért fontos mégis. Mert most kezd különösen fontossá válni az, ami nem fontos. Mert ha nem marad semmi, ami nem fontos, akkor semmi sem marad, ami fontos.)

A rövid válaszaim: 1. Igen, úgy érzem, van bőven „új” anyag a könyvben. 2. Igen, helyenként bizsereg a gerinc; helyenként viszont a túlzottan absztrakt vagy nyakatekert irodalomtudományi nyelvhasználat nemcsak megnehezíti a gondolatok befogadását, hanem a fő cél ellenében hat. Fő célnak pedig azt nevezem, hogy az írás Nabokov olvasására ösztökéljen, serkentsen, buzdítson. Ebből következőleg a 3. kérdésre adott válaszom: igen, de serkenthetne jobban is. Egyszóval Mikola Gyöngyi munkája iránti minden csodálatom és elismerésem mellett van bennem némi hiányérzet.

És akkor ezeket a válaszaimat igyekszem most alaposabban kifejteni.

Ha nem is irodalomtörténészként vagy kutatóként, de Nabokov kiadójaként és néhány művének fordítójaként, aki ekképpen valamennyire a szakirodalmat is követi, úgyahogy tisztában vagyok veled, hogy „a világ nabokovistáinak kicsiny, de harsány törzse” évente mennyi könyvet, tanulmányt, elemzést, életrajzot, részleges életrajzot, esszét stb.

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2021
270 oldal, 2950 Ft

termel az íróról és műveiről, így azzal is, hogy mennyire óvatossá kell lenni, mármint annak megítélésében, hogy mennyi lehet vajon az új elemzési irány és meglátás a könyvben: nem sok olyan írása van Nabokovnak, illetve olyan összetevője a művészetének, amit ne vizsgáltak volna meg már szinte mondatról mondatra, tégláról téglára, habarcsrétegről habarcsrétegre, a vakolókanál simításait is megsimogatva. Úgyhogy inkább csak benyomás, amit most írok: hogy a könyv fülszövege nem túloz, amikor a tanulmány újdonságtartalmát hangsúlyozza: „Mikola Gyöngyi könyve Vladimir Nabokov európai emigrációjának idején oroszul írt műveit tárgyalja olyan aspektusból, amely eddig viszonylag kevés figyelmet kapott a kutatásokban: a boldogság irodalmi konstrukcióit vizsgálja komplex módon, multidiszciplináris megközelítésben”. Kicsit bővebben: a tanulmány Nabokov kevésbé ismert és elemzett műveire koncentrál, nem a nagyregényekre, mint a *Lolita*, az *Ada*, a *Gyér világ* stb., hanem részint az író első, orosz korszakára, és abból is inkább a költeményekre, elbeszélésekre és színdarabokra. És még ezen belül is leginkább arra a színdarabra, a *Morn úr tragédiájára*, amely Nabokov életében meg sem jelent, először 1997-ben adták ki orosz nyelven, angolul 2012-ben, de a legtöbb nyelven még nincs fordítása, s így magyarul sem olvasható. Hardcore Nabokov-rajongónak kell lennie annak az olvasónak, aki az életmű ilyen labirintusaiba is eljutott már; ugyanakkor persze a kutató számára ezek a labirintusok ha nem is feltáratlan, de legalábbis még sikerrel böngészhető aranyteléreket rejtenek.

Ami a multidiszciplináris megközelítést illeti, abban persze azért nincs olyan nagy újdonság, és Mikola Gyöngyi nem is tesz úgy, mintha lenne: bőven idéz olyan szerzőktől, akik hasonlóképpen a pszichológia, a filozófia vagy épp a természettudományok felől (is) elemzik Nabokov műveit. Ez másoknál is hol meggyőző, hol halovány, hol erőltetett: olyan gazdag az életmű, hogy szinte bármilyen komolyabb filozófiai vagy pszichológiai irányzat vagy tudományos paradigma felől pillantunk rá, szinte biztosra vehetjük, hogy itt-ott egy-egy mű, passzus, mondat meg fog csillanni benne: afféle intenzív totalitásként a korpusz rezonálni fog bármire. Mikola Gyöngyi tanulmányában az első ilyen próbálkozás például egyáltalán nem meggyőző – van némi rezonancia itt is, mégis azt hiszem, kár, hogy nem volt szíve kihúzni, miután a tanulmány második felében nagyjából ugyanazokról a kérdésekről, csak más pszichológusokat felvonultatva, sokkal izgalmasabban szól. „A boldogsággal kapcsolatos tudományos kutatások ma elsősorban a Martin Seligman nevéhez kötődő pozitív pszichológia keretein belül zajlanak”: ezzel a merész – pontosabban nyilvánvalóan pontatlan vagy túlzó – állítással kezdődik a tanulmány első pszichológiai betéte; s aztán megtudjuk, hogy az egyik lényeges közös pont Seligman és Nabokov között a freudizmussal való szembefordulás (amit gyakorlatilag valamennyi mai pszichológiai irányzatról el lehet mondani); hogy Seligman szerint nem elég a páciens megszabadítani a félelmeitől, szorongásaitól stb., mert ez még kevés a boldogsághoz (ez is jóformán minden pszichológiai irányzatra érvényes manapság); illetve hogy a másik érintkezési pont a „visszaható valóságok” elmélete (itt a szerző, némiképp namedropping-hatást keltve, a meglehetősen ismeretlen Daniel Kahneman és az erről a paradigmaalkotó tudósi oldaláról kevésbé ismert Soros Györgyöt is említi, de nem fejt ki, hogy miért); s aztán kiderül, hogy nincs szó másról, mint arról a XX. század számos tudományágában (fizikában, pszichológiában, közgazdaságtanban stb.) ténylegesen paradigmává (s amellett divatos klisévé) vált gondolatról, hogy a valóságot nem lehet objektív módon megítélni, mert a tetteinkkel, sőt magával a megismerési próbálkozással is folyamatosan alakítjuk. Sokkal közelebb ezzel sem kerülünk Nabokovhoz: igen, az emberi hiedelmek, vágyak stb. Nabokovnál is alakítják a valóságot (azaz inkább csak a mű fikatív valóságát; mert a tényleges valóság inkább megmarad borzongató titokvilágnak, amit, valljuk be, ez a nagy művész gyakran meg sem mer érinteni), mint lényegében minden más írónál is. Egyébként pedig aligha találunk manapság olyan fontos alkotót, aki gyermekemeg módon,

afféle reneszánszkori tudósként vagy művészként hinne abban (bár már Leonardo sem volt annyira naiv), hogy a valóságon mintegy kívül álló ember (vagy író) a realitást objektíven feltérképezheti vagy lefestheti.

A tanulmány második felében aztán egy jóval tartalmasabb elemzés is található Nabokov és a pszichológia kapcsolatáról. Ennek elején Mikola Gyöngyi korrekten módon összefoglalja, mi dühítette Nabokovot Freudban, akinek elméletét az író „a szexuális mítosz rendőrállamaként” aposztrofálja, s akinek a gyermekszemlélete nézete szerint egészen torz, perverz és zavaros. Majd részben Alekszandr Etkind magyarul is megjelent monográfiája alapján (*A lehetetlen Erőszó. A pszichoanalízis története Oroszországban, Európa, 1999*; ez itt egy kis dicsekvés, hogy én adtam ki valaha ezt a könyvet, s lám, nem egészen haszontalanul) röviden leírja, mivé fajult a pszichoanalízis Oroszországban. Utána igen izgalmasan és újszerűen elemzi, hogy milyen hatással lehetett William James pszichológiája Nabokovra. Az amerikai tudós a gyakran – és hamisan – „a tudattalan felfedezőjének” titulált, sarlatán Freuddal szemben a tudattalan tudományos vizsgálatának egyik úttörője volt, és ő, illetve a követői sok olyan kórképet, pszichológiai állapotot stb. leírtak, amelyeket eredendően a tudattalan zavarai váltanak ki, s amelyek rendre megjelennek Nabokov műveiben, a *Rettegés* című elbeszélés például állítólag pontosan leírja az „asszociatív agnóziának nevezett neuropszichológiai zavart” (s így Mikola Gyöngyi elemzése szerint Nabokov mintegy ösztönös, zseniális, profetikus tudományos pszichológus is; bár azt hiszem, ez például már Shakespeare-re is érvényes, majd a XIX. század jó pár orosz, francia, angol, német stb. írójára is). Közben persze ezek az írások nemcsak a pszichológiai állapotokra fókuszálnak, hanem az emberi korlátok közül való kitörés vágyának, a boldogságra való, gyakran tragikusan meghíusuló törekvéseknek a metafizikai-transzcendens szüzésére (Mikola Gyöngyi szavával: boldogság-konstrukcióira) is. S ami talán a legfontosabb itt: James szerint létezik az a kozmikus tudat, amelyet az érzékelésünk számára adott vékony és mégis szinte áthatolhatatlan fátyol elrejt előlünk: vagyis az a „túlnani” titok, amelyhez a Nabokov-hősök olykor közel kerülnek, s ilyenkor élik át a legteljesebb boldogságot – s ugyanakkor a létezés titkának teljes megismerése, Nabokov-olvasóként tudjuk, örülethez vezet, s élménye tökéletesen átadhatatlan.

Áttérve a második kérdésre: nevezetesen, hogy nem árt, ha egy Nabokov-tanulmány szerzője nem csak jó olvasó és újraolvasó, azaz észreveszi a művek finom motivikus hálóját, a megbízhatatlan narrátorokat, a cseleket, melyekkel a szerző tudatosan félrevezeti az olvasót, hogy aztán morális dilemma elé állítsa, és annál nagyobb legyen az öröme, ha visszatalál a helyes útra (vagy ahogy maga a tanulmány szerzője írja ezzel kapcsolatban, mellesleg itt például kissé nyakatekerten: „a Nabokov által a saját maga által megalkotott ideális olvasó képe azt valószínűsíti, hogy szövegjátékai egy vele egyenrangú olvasó-játékot feltételeznek”), tehát mindezekon túl nem árt, ha a szerző stílusa is méltó a vizsgált művekhez. Mikola Gyöngyi számos helyen bizonyítja a könyvben, hogy ragyogóan tud írni. Csak két példát említenék. „A folyamat [a *Pnyin* című regényben az elkerülhetetlenül bekövetkező tragédia] nem egyszerre, nem egy tömbben zajlik, hanem szakaszosan, mint-ha a lavina folyamatos és feltartóztathatatlan mozgása több különálló, egymástól különböző időszekvenciára bomlana, melyek között az összefüggéseket csak az idő távlatából lehet rekonstruálni.” A meg-megszakadó lavina és az „idő távlata” is remek: igazán nabokovi kép és nézőpont. És hasonlóan kiváló az a passzus, amelyben Mikola Gyöngyi, miközben előtte és utána is részletesen, sőt tán túlságosan részletesen elemzi a *Morn úr tragédiáját* (de tényleg, szinte fölöslegesnek tűnik elolvasni ezután magát a drámát), mintegy összefoglalja Nabokov első színdarabjának a cselekményét: „a békés prosperitás váltakozik az őrjöngő pusztítással, és emögött nincs racionális terv vagy megfontolás, sokkal inkább hiedelmek, vágyak, csalódások, mentális torzulások – azaz olyan individuális érzelmi és tudati mintázatok, amelyek a hatalmi reprezentációk mechanizmusán keresztül

mozgósító erővel hatnak a tömegekre is. [...] A Külföldi, aki a szerző és a nézők akkori jelen idejéből érkezik a szereplők hozzájuk képest jövőbeli világába, rögtön megérzi a készülődő katasztrófát, mivel ő már átélte ezt egyszer. A történelmi esemény, a bolsevik fordulat ily módon nem egyszeri, rendkívüli és konkrét történésként jelenik meg a drámában, hanem a történelmi katasztrófa ismétlődő mintázataként.” Ez (bár a darabot nem olvastam) rendkívül precíznek tűnik a maga tömörségében, s ugyanakkor, főként az utolsó szavakkal, kitágítja a mű aureoláját, baljós sugárzását egészen a mi baljós napjainkig vetíti – s így egyszerűbben fontossá válik számunkra ez az ismeretlen és kis híján elveszett színdarab. (El kell olvasni! Le kell fordíttatni! Ki kell adni?... Na igen, de a kábé kétszáz hűséges Nabokov-olvasó bizarr szubkultúrájának? Igen, nekik, mert ez fontos... vagyis különösebben persze nem fontos... de éppen ezért fontos: mert az embertelen világ csak addig marad emberi, ameddig ilyen szép, de nem fontos dolgokkal is tud foglalkozni, kicsiny kisebbségek kedvére téve... szóval fontos, mert az egész Nabokov-életművet kicsit más megvilágításba helyezi az, hogy huszonnégy-huszonöt éves korában, a *Másenyka* előtt már írt egy ilyen jelentős, nagy művet: a bolsevik forradalmat ilyen finom művészi eszközökkel feldolgozó drámát.)

Mikola Gyöngyi remek stilisztá akkor is, amikor műelemmez: akár rövidebben, akár részletesebben ír egy-egy elbeszélésről, finoman ki tudja emelni annak érzelmi dinamikáját, a szűzsé csak érzékeny olvasó számára észlelhető csavarjait, motívumrendszerét, prózapoeitika és narratológiai újításait, „narratív vibrálását” (ez különösen tetszett: tényleg, szinte senki másnál nincs olyan narratív vibrálás, mint Nabokovnál). Ugyanakkor, amint már e cikk elején is utaltam rá, néhol a – számomra – túlságosan tudományos stíl elidegenítőleg, sőt lelombozólag hat – mármint a szónak majdhogynem erotikai értelmében: egy-egy műelemzés szubtilis meglátásaitól, lélektani mélységétől már-már katarzisközeli olvasói állapotba jutok, s aztán nyakon önt a szerző ezzel a nyelvezettel; nehogy azt érezzem, hogy az irodalomtudomány orgazmikus is lehet. Értem, hogy a műfajnak, az irodalomtudományi beszédmódnak megvannak a stílust érintő követelményei (vagy konvenciói), de akkor is: főleg a „boldogság-konstrukció” kifejezés ismételtgetése (meg a sok „konstruálás”) valamiért zavart. Nem is nagyon értettem először, hogy miért. Mert persze világos, hogy egy ilyen tanulmánynak – illetve minden komolyabb irodalmi mű elemzésének – fő feladata, hogy megfejtse, feltárja a mű szerkezetét, építményét, azaz „konstruktumát”, és esetleg azt is, hogy az óvatos szétszedése, lerombolása, dekonstruálása nyomán milyen eredeti, esetleg titkolt indítékok maradnak előttünk, pőrén, száználmasan. Vagy épp fenségesen. És ezt Mikola Gyöngyi remekül csinálja: pompás szerkezetelemző... és nyilván pompás dekonstruáló is (lenne, ha komolyabban bele merne vágni annak feltérképezésébe is, hogy az ideológiaellenes Nabokov mégis milyen ideologikus előfeltevésekre, erkölcsi elítélétekre támaszkodva írta a műveit). És persze ki másra, ha nem Nabokovra lehetne joggal mondani, hogy „konstruktumokat” hozott létre, irodalmi rejtvénymonstrumokat, azaz hogy konstruálta a műveit s bennük a boldogság elérésének szűzséit is: hiszen a saját életanyagától többnyire nagyon messzire eltávolodva ő valóban gyakran egészen sajátos, groteszk fikatív világokat teremt: szövegpalotákat épít sokfelé vagy éppen sehová sem vezető folyosókkal, álalagutakkal stb. Hogy miért zavart mégis a sok „boldogság-konstrukció”? Azért talán, mert úgy érzem, a magyarországi Nabokov-recepció kontextusában óvatosabban kellene bánni ezzel a kifejezéssel, vagy legalábbis bővebben kellene kompenzálni annak elemzésével (már ha igazán szereti a kutató Nabokovot; és Mikola Gyöngyi igazán szereti, ezt azért érzem), ahogy ezek a konstrukciók nem eltávolodnak és eltávolítanak a hús-vér, szenvedő embertől, hanem paradox módon olyan lelki tényezőket is fel tudnak tárni benne, amiket az önéletrajzi anyaghoz jobban tapadó, nyersebb irodalom nem vesz észre, vagy ha észlel is, nem tud episztemológiaiag fölé emelkedni. Amivel nem hierarchiát állítok fel: sokfajta irodalom

gazdagíthatja a nooszférát; de valami okból – és erről Nabokovista kis körökben szokás elmélkedni (Hetényi Zsuzsával például már többször megbeszéltük) – Magyarországon Nabokov valahogy nem tud áttörni, és valami olyan, szerintem szerfölött hamis benyomás alakult ki róla sokakban, hogy túlságosan hűvös, nem szereti a hőseit, hogy gombostűvel szúrja át őket, mint a lepkehálóba gabalyodott pillangókat, s mivel nincs szabad akaratuk, nem tud izgalmas lenni a sorsuk: legfeljebb Nabokov mondatainak csillogása nyújthat esztétikai élvezetet, de a sztori – mivel oly nagyon megkonstruált – nem tud katarikus élményt kiváltani az olvasóból.

Már Szilágyi Ákos is olyasmiket írt a *Világirodalmi enciklopédia* Nabokovról szóló szócikkében (1984-ben, amikor Nabokovtól még csak egyetlen elbeszélés jelent meg magyarul), hogy „a mélyre taszított, meggyalázott, tehetetlen ember szeretete, az emberi nézőpont még negatív formában is hiányzik világából”. A legkegyetlenebb módon ezt a Nabokov-főb véleményt Nádás Péter fejezte ki az író századik születésnapjára írt cikkében, amely akkor valóságos traumát okozott bennem: „Ezek a történetek azonban furcsa módon sem az alakokról, sem a szerzőről, sem a sorsról, sem a világ rejtett, netán fölfedezésre váró természetéről semmi olyasmit nem árulnak el, amit a saját tapasztalatainkból vagy valamilyen más forrásból ne ismerhetnénk. (...) Meg kell vallani, hogy engem az ő profi könyvei halálisan untatnak, mi több, boldogtalanná tesznek. A mondatok hibátlanok, a szerkesztések hibátlanok, de sehol semmi a látóhatáron, amivel ez a mély embermegvetésben szenvedő szerző meglephetné legalább önmagát. Sehol egy kis fölvilanó szeretet. Igazán semmi közöm hozzá, mégsem a könyvei, hanem személyesen ő fáj nekem, aki önelégültséget mímelve, szerencsétlenül áll a könyvei mögött. Profi íróként azok közé tartozik, akik földolgozzák mások meglepő, megrázó, elidegenítő és elragadó fölfedezéseit. Ha például a saját pedofliámra lennék kíváncsi, akkor biztosan nem az ő *Lolítáját* venném a kezembe, hanem szabad szellemek könyveit, Rabelais-t, De Sade-ot vagy Lautréamont-t.”

Nem értettem, hogyan írhatnak ilyen elutasítóan, érzéketlenül Nabokovról olyan írók, akiket nemcsak hogy becsülnök, hanem majdnem (de csak majdnem!) ugyanolyan zseniálisnak tartok, mint Nabokovot. Vagy annak idején Osztovíts Levante, az Európa Kiadó fantasztikusan művelt és finom ízlésű igazgatója, amikor annyit nyaggattam, hadd adjak ki Nabokov-regényeket, hogyan mondhatta, hogy „Na jó, egye fene, én ugyan nem szeretem, mert jó író, de erkölcsstelen”. Hogy Nabokov erkölcsstelen? Miért?

Nálunk nincs és nem volt egyetlen olyan nagy író sem – mint amilyen például Updike vagy Arthur Phillips az USA-ban, Martin Amis Angliában, Javier Marías Spanyolországban (és folytathatnám a sort) –, aki nagy Nabokov-rajongóként elkezdte volna népszerűsíteni a műveit. Sebaj, mondom, itt nálunk tényleg kicsi marad a törzsünk, mármint a Nabokovistáké, de van ebben valami jó: a kiváltságos klubhoz tartozás érzése – de mégis fáj ez a közömbösség (és nem csak mint kiadónak, amiért a *Lolítán* kívül igen kevés példány fogy Nabokov könyveiből), és kognitív disszonanciát okoz bennem, hogy amit én zseniálisnak, katarikusnak, mély humánussal és empátiával teli irodalomnak érzek, az Nádás Pétert nem hogy nem érinti meg, hanem kifejezetten bosszantja.

Egyszóval egy Nabokov-tanulmánytól azt is várnám, hogy ezt az ellenkezést, illetve ezt a hamis Nabokov-képet oldja, és valamiképpen elmagyarázza, hogy az élet nyers valóságától való eltávolodás semmiképp sem jelenti azt, hogy Nabokov embergyűlölő. Hogy valamiképpen átadja nemcsak a boldogság-konstrukciókat, hanem azt a gyönyört is, amit Nabokov olvasása jelent, s amely persze – mint, azt hiszem, minden gyönyör – elválaszthatatlan a szeretettől.

És itt lassan eljutok azért ahhoz a kérdéshez is, ami Mikola Gyöngyi tanulmányában a legfontosabb: a boldogság-konstrukciókhoz. Ehhez az új nézőponthoz, ami azért persze nem annyira új, mert ha nem is ilyen fókuszáltan, minden komolyabb Nabokov-

tanulmányunk szólnia kell erről: az eksztázisról, a gyönyörőről, a boldogságról, amely egyrészt átszővi az összes Nabokov-szöveget, másrészt oly sok írásban olyan felejthetetlen részletekben jelenik meg a „túlán” létezésének bizsergető-boldog megsejtése, a világ titkába való bepillantás és a kozmikus összhangzat megérzése okozta gyönyör, hogy ez – Nabokov transzcendens elragadtatottsága – minden komolyabb elemzésnek a része kell hogy legyen. És persze a boldogság és a szeretet összekapcsolódása is, amiről Mikola Gyöngyi így ír: „Saját novellaelemzéseim azt támasztják alá, hogy a Nabokov-szövegekben az emberi szeretet nem pusztán a boldogság forrása, hanem maga is metafizikai jelenség, egyike az ún. »túlnani világ« jelenlétének az itteni földön. Másfelől a boldogság forrása nemcsak az emberi szeretet lehet, hanem minden olyan törekvés, melynek révén az ember teremtő módon haladhatja meg önnön korlátait.” Igen, a pompás novellaelemzések ezt alátámasztják; ugyanakkor, jóllehet a tanulmány címe („A titokzatos változó”) a boldogság sokfajta titokzatos lehetőségét ígéri, az összegzések és az elemzések leginkább erre a transzcendens fajtájára fókuszálnak. Kétségtelen, hogy a legszebb részleteket erről lehet idézni (a kozmikus összhang leírása mindig gyönyörű – még ha olykor talán már-már túl szentimentális is), de kissé egyoldalú képet kapunk így Nabokov stílusáról (mert ezek az elragadtatott-érzelmes fölszókázások az alapvetően ironikus-abszurd stílusis világból ragyognak ki), meg boldogságforrásainak és -konstrukcióinak spektrumáról is.

Talán itt idézném Updike-ot, mert ezt a mondatát általában idézem, ha Nabokovról beszélek (vagy írok): hogy „Nabokov writes prose the only way it should be written: *ecstatically*”, azaz „Nabokov úgy ír prózát, ahogyan mindenkinek kellene: eksztatikusan” (? – egy ilyen egyszerű mondatot is milyen nehéz lefordítani). Az írás, a már-már isteni teremtés öröme (mert Nabokov valóban Istenként rendelkezik a hősei sorsa felett, és valóban nem sok szabadságot engedélyez nekik; ezzel áttételesen mintegy kifejtve véleményét az örök szabadakarat-vitában, ami egyébként nem pesszimiztább, mint a legtöbb filozófusé: talán van szabad akaratum, de nem sok), tehát ez az alkotói boldogság legalább olyan fontos, mint a „túlán”-ba való bepillantásé vagy a világegyetem harmóniájának átérzésé. Meg persze az emberi szeretet okozta öröm és boldogság is, úgy általában. Komolyan, nem tudhatom, pontosan mit olvasott Nádas Péter (a *Lolítán* kívül), vagy hogy mennyire figyelmesen olvasta, amit olvasott, amikor pedig (számomra legalábbis, és, gondolom, nabokovista törzstársaim számára) az életmű tele van szeretettel. Már-már kicsordul belőle a szeretet (mint ahogy a halál, a tragédia, a bánat, a keserűség és, igen, a gyűlölet is; minden *posloszty*, minden aljasság, minden gyilkos, az egyetlen igazság tudását csakis önmagának vindikáló minden sarlatán tudós vagy tigróid politikus iránti gyűlölet): a szeretet Lolita iránt például – derengőleg s mégis milyen áthatóan érezheti a hűséges és derék Nabokov-újrólvasó ebben az író gyerekkori nagy szerelmét meg az egyetemista – tizennyolc év feletti! – diáklányok iránti bolondulását is (amiről leginkább Stacy Schiff Véráról, Nabokov feleségéről írt ragyogó életrajzában olvashatunk); vagy a szeretet a *Baljós kanyar* hőse, Adam Krug és a fia iránt (és így az együttérzés minden olyan emberrel, akit egy hirtelen megizmosodó és gyilkossá váló diktatúra megnyomorít vagy elpusztít) – ebben pedig természetesen ott van, messze-messze, s mégis egészen közel, Nabokovnak a saját fia, Dmitry iránti egyébként szokványos, de éppen ezért olyan megható, végtelen, áldozatkész, örülten aggódó, egészen hétköznapi, transzcendenciástul e világi s egyben túlnani (halálra is kész) szeretete. Vagy mennyi szeretettel és együttérzéssel írja meg Nabokov Pnyin professzor történetét – amiben nyilván az egyetemi kollégái iránti szeretete is megjelenik: autisztikus természete miatt ezt talán nem is nagyon tudta más-hogy kifejezni, mint egy zseniális regényben... Ezt most oldalakon át folytathatnám, és örültem volna neki, ha Mikola Gyöngyi oldalakon át ír róla. De ez nem igazán kritikai megjegyzés, inkább csak egy apró hiányérzet kifejezése: valójában a novellaelemzések finomsága és gazdagsága – például a *Zene* vagy a *Hangok* című elbeszélése – mindenért

kárpótol, és újraolvasásra serkent: Mikola Gyöngyi segítsége nélkül épp csak egy kis részét érzékelttem egy-egy Nabokov-írás szépségének.

Erről jut eszembe viszont: hogy mind ebben a könyvben, mind Hetényi Zsuzsa monográfiájában – amelyre Mikola Gyöngyi is sokszor hivatkozik, joggal, mert valamennyi regény egészen briliáns elemzése megtalálható benne – kicsit bosszantott annak a hangsúlyozása, hogy Nabokov olvasásához mennyire szuperokosnak kell lenni, meg figyelmesnek, meg több nyelven kell tudni hozzá, stb. Tudom, hogy a minden egyéb jó – és egy pár rossz – tulajdonsága mellett igencsak rátarti (gőgös? hiú? önhitt?) Nabokov is szeretett ilyesmiket írni vagy mondani az interjúiban, de én (nem csak könyvkiadói érdekeimből kifolyólag) azt gondolom, hogy nem kell mindent érteni egy Nabokov-regényben ahhoz, hogy élvezetes (és talán hasznos) legyen az olvasása. A *Baljós kanyar* például akkor is nagy élmény lehet, ha az olvasó nem sokat ért a Shakespeare-fejezetből (azt akár át is ugorhatja; sőt bevallom, fordítóként én sem értettem volna belőle sokat, ha nem tanulmányozom a *Hamletet* és Shakespeare életét fordítás közben), de mélyen megéri őt az apa gyászja (aki épp elvesztette a feleségét) és az apa–fiú-kapcsolat leírásának szépsége. A *Gyér világban* (bár azt azért csak edzett Nabokov-olvasóknak ajánlom) épp elég, ha az ember ráhangolódik a 999 soros költemény édesbús dallamára, átérzi benne – megint csak – az elvesztett gyermek, a csúnya lány iránti szeretet erejét, majd elámuldozik a történet tekervényein, a mondatok csavarosságán, anélkül, hogy mindent értene – szerintem így is lehet élvezni a könyvet. Csak még egy példa ezzel kapcsolatban: remek érzés megtudni, hogy a *Lolita* elején a „paleopedológia” szót hogyan értelmezi Hetényi Zsuzsa (egészen bravúrosan), és hogy Mikola Gyöngyi szerint itt is Freud-szidalmazásról van szó (miként ezt ő is bravúrosan bizonyítja), de a *Lolitával* való együttérzésünket, illetve a regény cseleink-csavarjainak megértését aligha növeli jelentősen ez az apróság – ami persze, tudom, mégis fontos, mert az igazán jó olvasó az apró részletekre is figyel.

Itt már a befejezés következett volna, szépen kapcsolódva az előző mondathoz, de mivel máshová már nem tudom betenni mindezt, itt sorolok fel néhány dolgot abból, amiről szól még ez a könyv. Mikola Gyöngyi kicsit elemzi (ez is eléggé új, legalábbis magyarul) Nabokov költészetét, és melleleg azt írja: „Nabokov költőként indult” – hát, szerintem csak annyira, amennyire a legtöbb ember, aki aztán író lesz, fiatalkorában verseket is írt. Talán túl szigorú vagyok hozzá, de a költészetben szerintem csak az értékelhető nála, ami epikus jellegű (vagyis például a *Gyér világban* szereplő költemény), lírikusként Nabokov semmi igazán maradandót nem alkotott – s ennek ellenkezőjéről Mikola Gyöngyi sem tudott meggyőzni. (Erről jut eszembe még egy kritikai gondolat: nemcsak ebből az írásból, hanem általában a hasonló tanulmányokból jobbára hiányzik az értékelés: hogy mi a zseniális, mi a jó, mi a közepes, mi a gyenge az életműben. Minden szöveg egyenrangúvá válik. Ezt én nem szeretem, mert úgyszincs időnk mindent elolvasni: egy tanulmányok talán lehetne a feladata efféle eligazítás, sőt, ha úgy tetszik, osztályozás is.) Mikola Gyöngyi remekül elemzi Nabokov és Bunyin kapcsolatát – mármint az írásaikét (életrajzi sztorikkal nem nagyon foglalkozik; de ezt sem kritikaként mondom: lehet érdekes az életrajzra fűzött tanulmány, de végül is a műnek az életrajz ismerete nélkül kell működnie az olvasó számára); de tesz néhány sommás megállapítást, amiből mintha az jönne ki, hogy Nabokov, nem is tudom, mélyebb vagy filozofikusabb Bunyinnál (például „Bunyinnál nincs ilyen fokú azonosulás”, mármint a lírai ének a világ egészével való azonosulása); tudom, hogy Nabokov úgy érezte, meghaladta Bunyint, én viszont úgy gondolom, hogy ennek a fajta méricskélésnek az irodalom legmagasabb csúcsain (ahová Bunyin is tartozik, meg persze Nádas is, hogy visszatérjek rá – még kicsit berzenkedendő, hogy miért volt az a harcias Nabokov-ellenes hang, ami engem úgy bántott), szóval hogy nincs ennek sok értelme, na. Szerintem. (Ja, és persze Nabokovra is haragszom emiatt: hogy Freudot

utálta, az rendben, egyetérték; de Thomas Mannt miért? Csak mert kicsit máshogy fogta fel az irodalmat, mint ő?) Továbbá: Mikola Gyöngyi remekül elemzi egy Jevreinov nevű színházi rendező hatását Nabokovra, aki aztán a bolsevikoknak dolgozott (ez speciálisan olyan abszurd sztori, amit akár külön könyvben is meg lehetne írni; bár lehet, hogy már megírták). És persze a szerző a multidiszciplináris elemzés jegyében filozófusokat is hadba hív: Habermast és Bergson például – erről csak annyit mondanék (kicsit ismételve magam), hogy szinte bármelyik jelentős filozófust be lehet csalni egy ilyen tanulmányba. Csak egy példa: Wittgensteinről például nincs szó Mikola Gyöngyi elemzésében, de bármiikor lehetne írni egy jó kis tanulmányt Wittgenstein és Nabokov kapcsolatáról, amire Nabokov azt mondaná, hogy gőze sincs, mi ez: soha nem olvasta Wittgensteint. (Most felmerült bennem a gyanú: lehet, hogy azért épp ez jutott az eszembe, mert valaki írt is egy ilyen tanulmányt, és Nabokov valóban mondott ilyet?) És végül: Csernisevszkij, Tolsztoj, Csehov – csupa nagy téma, amiről Mikola Gyöngyi remekül ír; én meg persze kicsit kötözködnék mindezzel kapcsolatban, ha épp kákánicsomótkereshetnékem lenne, de csak azért, mert igazából azt érzem: milyen jó lenne leülni Mikola Gyöngyivel, és megbeszélni ezeket a kötözködéseimet: ha csak lelkesedem, akkor nincs miről beszélgetni.

Különben persze lelkesedem.

Mert Nabokovot élvezet olvasni, és mert Mikola Gyöngyi – főként az elbeszélések elemzésével – ezt oly sok ragyogó példán át megmutatja nekünk: nekünk (mármint az említett, kicsiny törzs tagjainak; különben nem emlékszem, honnan vettem ezt a kifejezést: mármint hogy egy „kicsiny, harsány törzs” vagyunk; alighanem valamelyik Nabokov-kutató találhatta ki, és valahogy megragadt az agyamban), tehát megmutatja nekünk, mármint Mikola Gyöngyi, nekünk, akik persze ezt eddig is tudtuk... de mit is? Hát azt (csak azért se fogom kiegyengetni ezt az utolsó bekezdést: ez a hebegés itt a zavaromat tükrözi? Nádassal vitatkozom?), hogy Nabokovot nem egyszerűen jó olvasni (Nádas Péter se tudott volna olyan szenvedélyes dühvel írni róla, ha nem lenne jó, mondom provokálólag), hanem egyszerre zsigeri és intellektuális élvezet, és neki, Mikola Gyöngyinek köszönhetően most még jobban értem, hogy miért...

Hála és köszönet érte.

P. S.: Ennek a könyvnek köszönhetően most még kevésbé értem, hogy Nádas Péter miért volt olyan dühös Nabokovra.

De most komolyan: még mindig olyan dühös vagy, Péter?

ÚJ KOROK, RÉGI TRAUMÁK, ÚJ LEHETŐSÉGEK

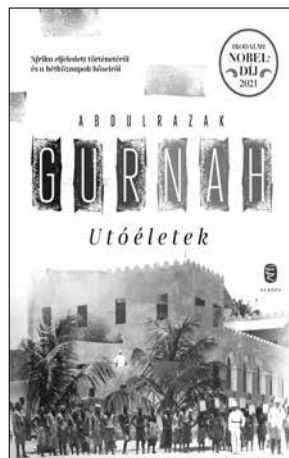
Abdulrazak Gurnah: Utóéletek

Az Európa Könyvkiadó hatalmas hiányt pótol a 2021-es irodalmi Nobel-díjas Abdulrazak Gurnah *Utóéletek* című regényének megjelentetésével Neset Adrienn fordításában. A 20–21. századi afrikai szépirodalom legnagyobb része több világnyelven, főképpen angolul, franciául és portugálul olvasható, de – különösen az utóbbi évtizedekben – a magyarul kiadott könyvek száma elenyésző. A legnagyobb presztízsű nemzetközi irodalmi kitüntetés, a Nobel-díjat Gurnah előtt mindössze egyetlen nem európai származású fekete-afrikai szerző, a nigériai Wole Soyinka kapta meg 1986-ban. Őt leszámítva az utóbbi évtizedekben a térségből a Svéd Akadémia kizárólag európai származású (egyértelműbben szólva fehér) írókat honorált, ennél fogva a közelmúlt magyar regényfordításában is ők dominálnak. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy rosszul jár, aki például J. M. Coetzee, Nadine Gordimer vagy Jean-Marie Gustave Le Clézio írásait olvassa. Ám Gurnah az *Utóéletek*ben más nézőpontból, más háttértudással reflektál a kontinens késő 19. és 20. századi eseményeire, főhősei az Afrika keleti partvidékén élő szuahélik közül kerülnek ki, így az előbb említett szerzők olvasói is teljesebb képet kaphatnak a gyarmatosítás folyamatáról.

Az *Utóéletek* történelmi háttérét a németek kelet-afrikai gyarmatosítása adja. Német Kelet-Afrika nagyjából a mai Tanzánia, Ruanda és Burundi helyén terült el. Első kormányzóját, Carl Peterst 1885-ben nevezte ki Bismarck, és a kontinensnek ez a része egészen az első világháború végéig maradt a németek kezén. A regény cselekménye ennél jóval tágabb időszakot ölel át, az elsőként színre lépő főszereplő, Khalifa indiai származású apja 19. század közepére tehető gyerekkorának leírásától a Tanzánia 1961-es, Nagy-Britanniától való függetlenedését követő pár évig. Khalifa 1876-ban született, az évszám szimbolikusan is értelmezhető: egyebek közt ekkorra sikerült rávenni a briteknek a zanzibári szultánt, hogy hivatalosan törölje el a rabszolga-kereskedelmet. Szintén ebben az évben alapították meg a brüsszeli földrajzi konferencián a Nemzetközi Afrikai Szövetséget, amelyet II. Lipót belga császár arra használt fel, hogy tudományos és hasznos színben tüntesse fel Közép-Afrika területére irányuló kizsákmányoló hódításait. Khalifa egyszerre az európaiaktól kapott szabadság és gyarmati leigázó törekvéseik gyermeke.

Gurnah aprólékosan és pontosan ábrázolja a német gyarmatosítást, gyakran foglal össze röviden olyan konkrét eseményeket, amelyeket a főszereplők nem élnek át, csak a kö-

Fordította Neset Adrienn
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2022
384 oldal, 4399 Ft

vetkezményeket és az általános közhangulatot érzékelik belőlük: ilyen Bushiri felkelése vagy a maji-maji lázadás. Ezeknek az eseményeknek a leírása mellett, hogy az olvasónak bemutatja a kor valóságát és segít megérteni a németek uralmának történeti kontextusát, megteremti az atmoszférát ahhoz, hogy közvetlen fizikai fenyegetés nélkül is érezhető legyen a főszereplők mindennapjaira gyakorolt nyomásító hatása. Bár a városban biztonságban vannak, és a távolról jövő rémisztő hírekkel szemben saját életükre igyekeznek koncentrálni, a háborús helyzet okozta gazdasági nehézségek őket is sújtják.

A regény három nagyobb részből áll. Az első szakasz az első világháborút megelőző időszakban játszódik, főszereplői Khalifa és barátja, Ilyas, annak kishúga, Afiya, valamint Khalifa felesége, a sokat zsörtölődő Asha. A második rész a gyarmati német hadsereghez, a Schutztruppéhoz csatlakozó Hamza élményeit mutatja be. Az afrikai katonák, az aszkarik kiképzésének kegyetlensége és a háború borzalmai a cselekmény szerves részét képezik, de Gurnah ebben a regényében nem a szörnyűségekre összpontosít. Nem hallgatja el a történeteket, viszont elsődleges célja nem a rémségek bemutatása, a megtörtént események inkább kiindulási alapként szolgálnak a főhősöknek, hogy a harmadik részben az átéltek – illetve Hamza esetében túléltek – után élhessék a saját életüket. Az olvasó pedig, magáévá téve a szereplők emlékeit, előzetes tudással, egyfajta olvasói tapasztalattal felvértezve értelmezheti a cselekedeteiket és az érzéseiket, amelyeknek múltban gyökerező mozgatórugóit azok sokszor még önmaguk előtt is igyekeznek leplezni, távol tartva magukat a fájdalmas emlékektől.

Nem véletlen, hogy a harmadik rész terjedelme hosszabb, mint az első kettőé összesen. Az író kifejezetten kedvez az általa teremtett karaktereknek, minden nehézség ellenére igyekszik minél teljesebb életet adni nekik. Gurnah az olvasóval is jól bánik, a háború borzalmait – Hamza élményeit leszámítva – legtöbbször a történeti összefoglalás távolságával mutatja be, így a befogadó könnyebben belefeledkezhet a főszereplők mindennapi örömeibe és gondjaiba. A harmadik részben az angol gyarmati uralom jelenléte is sokkal kevésbé érezhető, mint az első vagy a második részben a németeké. Az angol gyarmatosítás hatása szinte csak a főszereplők életét kézzelfoghatóan befolyásoló tények ismertetésére szorítkozik, a fókuszban a személyes történetük, egymáshoz való viszonyuk áll.

Ennyiből talán már sejthető, miért *Utóéletek* a könyv címe. Gurnah maga is kifejti egyik interjújában: „Mindig érdekelt, hogy mit lehet visszaszerezni egy trauma után. A cím erre reflektál – a traumatikus élmény után következő másik életre –, és nagyra becülöm, ahogy az erőszakos időszakokon keresztülmenő emberek összeszedik magukat és visszaszerzik, ami megmaradt az életükből.”¹ Nem Hamza az egyetlen, aki megjárja a maga poklát, Afiyának és Ashának is sokat kell szenvednie. A férfiak dominálta társadalomban fiatalabb korukban senkit nem érdekel ambíciójuk vagy boldogságuk; a trauma tehát a műben általánosabb fogalomként jelenik meg, nem kizárólag a gyarmatosítás következményeként.

A történelmi korszakok egymást váltják, minden kor új lehetőségeket ad, és egy boldogabb, teljesebb „utóélet” megvalósítását hordozza magában. Ilyast szegény, hányatott gyerekkorától a német gyarmatosítók gondoskodása menti meg, később ezért is csatlakozik önként a Schutztruppéhoz. Hamzának viszont éppen a Schutztruppében eltöltött idő különösen megrázó, ő az angolok uralma alatt kezd új életet. Hamza gyermeke pedig, akit szintén Ilyasnak neveznek, Tanzánia függetlenné válása után kap lehetőséget egy német ösztöndíjjal arra, hogy családjá múltjának elvarratlan szálai után nyomozzon. A cím ennélfogva a különböző társadalmi rendszerek, történelmi korszakok saját, jellegzetes traumáira is utal, amelyeket az egyén egy rákövetkező időszakban, számára ideálisabb körül-

¹ Nicola Cheong: *Returning to War: PW Talks with Abdulrazak Gurnah*. Publishers Weekly, 2022. június 17. <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/authors/interviews/article/89634-returning-to-war-pw-talks-with-abdulrazak-gurnah.html>

mények között dolgoz fel. Ez a rendszerek váltakozása mellett arra is felhívja a figyelmet, hogy nincsen tökéletes berendezkedés, és bár vannak egyértelműen nehezebb korszakok, de egyénfüggő, hogy valaki az adott időszak alatt a személyes traumáját éppen átéli vagy feldolgozza.

A regényben meghatározó az írás motívuma. Khalifa, Ilyas, Hamza és Afiya mindannyian tudnak írni-olvasni, és ez a képesség általában váratlan helyzetekben kedvezően befolyásolja a sorsukat. Ilyast német telepek veszik pártfogásukba és egyházi iskolában taníttatják, így a háborúban híradósként szolgálhat, és hozzá hasonlóan Hamza is részben írni-olvasni tudása miatt kerül kivételes helyzetbe a katonaságnál. Afiyának valószínűleg az életét is megmenti, hogy Ilyas megtanította írni, és Hamzával való kapcsolatának alakulásában is meghatározó, hogy ismeri a betűket. Az ifjabb Ilyas pedig írói tehetsége révén kerül ki Németországba, ahol családjá múltja után nyomozhat. Az írnutudásnak is van tehát *utóélete*; előre nem várt módon profitálnak belőle a karakterek.

Ugyanaz az írott műalkotás különböző jelentőséggel bír az egyes szereplők számára, valamint reflektál a köztük lévő viszonyra. Asha kaszidákat diktál Afiyának, és nagyon elégedett, hogy a lány az arab költészettel foglalkozik a „hitetlen” tankönyvek helyett, míg Afiyának leginkább az számít, hogy képes-e elég szépen megformázni a betűket. A Hamzát pártfogásába vevő német katonatiszt a fiúban romantikus szellemet látva Schillertől a *Műzsák almanachjának* 1878-as kötetét ajándékozza neki. Később a fiút gyógyító lelkész egy ideig visszatartja az ajándékot, úgy véli, hogy az afrikai nem képes teljes mélységében megérteni a benne leírtakat. Hamza Afiyának ebből a kötetből fordítja le az egyik Schiller-vers első négy sorát. Ő a Schutztruppében eltöltött időből utólag ezt tudja „hasznosítani”; a könyv egyben az identitásának is a részévé válik, hiszen amikor adnia kell valami személyeset a lánynak, akkor innen választ idézetet. A műalkotásoknak eképpen szintén van *utóéletük*, és nem csak az emberek esetében: Hamza fordításán keresztül a szuahéli kultúrába integrálódik a romantikus német költemény.

A 2020-ban megjelent *Utóéletek* Gurnah legutóbbi, tizedik regénye. Az első mű az 1994-ben kiadott *Paradicsom* (Paradise), amely abban az évben a Booker-díj szűkített listáján is szerepelt. A magyar kötet utolsó lapjain olvasható ígéret szerint az Európa Könyvkiadó ezzel a művel fogja folytatni Gurnah életműsorozatát. Hamza történetét egyre jobban megismerve lassan világossá válik, hogy a fiú a *Paradicsom* főszereplőjével, Yusuffal azonosítható. Ez azonban ne tántorítsa el az olvasót attól, hogy előbb vegye kézbe az *Utóéleteket*, a két regény két önálló történet, az egyik a másik ismerete nélkül is érthető és élvezhető. Hamza és Yusuf azonossága itt leginkább azért említésre méltó, mert az *Utóéletek* cím értelmezését kiterjeszti az irodalmi alkotás és a befogadás folyamatára is. A *Paradicsom*ot befejezve – amelynek kisebb a terjedelme, és a cselekmény is rövidebb időszakra összpontosul – nyitva marad a kérdés, hogy Yusuf élete hogyan folytatódott. Az olvasó az *Utóéletek*ben ráismerhet Hamza fiatalkorának egy-két mozzanatára, amely visszavezeti a korábbi olvasmányélményre. Ezzel párhuzamosan a cím utalhat az író és karaktereinek viszonyára is. Ahogy a szerző kegyetlenségeknek vetheti alá a szereplőt, úgy hatalmában áll békésebb életet adni neki, és talán – bár ez tényleg pusztá feltételezés – az írónak időnként szintén kellemes lehet, ha egy előzőleg nem kímélt karakterének sorsát jobbra fordíthatja.

A *Paradicsom* és az *Utóéletek* kapcsolata emlékeztet Chinua Achebe magyarul is olvasható első két regénye, a *Széthulló világ* és az *Örökké nyugtalanul* viszonyára. Az 1958-ban megjelent *Széthulló világ* a mai Nigériában élő ibo törzs tagjainak életét mutatja be a 19. század végén, a mű utolsó részében már az angol gyarmatosítók is feltűnnek. A két évvel később kiadott *Örökké nyugtalanul* főszereplője az első regény főhőisének unokája, a cselekmény ideje pedig a Nigéria 1960-as függetlenedését megelőző évekre tehető. Ehhez hasonlóan a német gyarmatosító jelenlét csak a *Paradicsom* végén válik igazán meghatáro-

zová, Yusuf kalandjain keresztül Gurnah az európaiaktól nagyrészt még érintetlen Kelet-Afrikába kalauzolja az olvasót, míg az *Utóéletek* ugyanezen a helyszínen játszódik, de a németek (később a britek) uralma alatt. Yusuf – avagy Hamza – mindkét regényben utazást tesz a tengerpart felől a szárazföld belsejébe, de egyikre sem teljesen önként vállalkozik: az elsőre egy szuahéli kereskedő, a másodikra a német hadsereg viszi. Az *utóéletek* tehát irodalomtörténeti kontextusban is értelmezhető, a Gurnah művei között lévő összefüggés az egyik legismertebb fekete-afrikai szerző első két regényére utal vissza.

Az *Utóéletek*ben Ilyas sorsa tartogatja a legváratlanabb fordulatokat. Melegszívű a húgával, ugyanakkor önként jelentkezik a Schutztruppéhoz, mivel a németek vele csak jót tettek. Az Ilyas név az Illés arab megfelelője; a modern hős épp annyira kérlelhetetlen, ha lojalitásról van szó, mint próféta elődje. A férfi az első világháborúban egyszerűen eltűnik, még a haláláról sem sikerül megbizonyosodni. Illés próféta nem halt meg, az Ószövetség szerint forgószelel ragadta fel a mennybe. Az Újszövetségben néhol Keresztelő Szent Jánosba látják bele Illés lelkét, Ilyas pedig az első világháború előestéjén otthagyja afrikai közösségét, és élete hátralévő részében a németek ügye mellé áll. Az *utóélet* szimbóluma ezáltal biblikus szintre emelkedik: a muzulmán, szuahéli származású Ilyas a német, keresztény kultúrában talál új életre.

Gurnah könnyen követhetően és választékosan fogalmaz, Neset Adrienn magyar fordítása kitűnően visszaadja a mű atmoszféráját: az *Utóéletek* gördülékenyen olvasható és érdekes regény, bár néhol rövid történelmi összefoglalók akasztják meg a cselekményt. Magyar szemmel talán kevésbé tekintünk kuriózumként a 20. század elejének német nyelvi és hatalmi dominanciájára, mint ahogyan ezt egy angol nyelvű vagy afrikai befogadó teszi, ez azonban – kulturális hidat képezve Közép-Európa és Afrika között – csak közelebb hozza a hazai olvasóhoz a gyarmatosított Afrika világát.

VIGYÁZAT, MÉLYFÖLD!

Gera Judit – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya – Daróczi Anikó [szerk.]:
A holland nyelvű irodalom története

A nemrég megjelent, hiánypótlónak szánt németalföldi irodalomtörténet igazi „mestermunkája” lehetett volna az egyetemi szakként, külön diszciplínaként alig negyven éve létező magyar néderlandisztikának. Sajnos azonban nem sok jót lehet elmondani róla.

A bonyodalmak már a legelején elkezdődnek. A kötet olyasmit hirdet a címében, amit ma már a legkonzervatívabb irodalomtörténészek sem tartanak elképzelhetőnek. Igaz, mintha aztán visszakoználak ettől a hangzatos deklarációtól a kötet szerkesztői, a bevezetőben olvasható nyilatkozatukban ugyanis már így mutatják be munkájuk felépítését (sajnos a könyv jó részére jellemző suta nyelven):¹ „Az időrendben megírt, nyolc fejezetre tagolt hagyományos irodalmi áttekintésbe rövidebb szövegek, úgynevezett medálók ágyazódnak, megtörve a főszöveget. (...) Mind a kétfajta szövegben a holland nyelvű irodalom tükröződik különböző fénytörésekben. Reményeink szerint a tükröződések sokféleségéből, a vetett kép töredékeiből a holland irodalom gazdag és összetett képe rajzolódik ki.” És még ebben a meghatározásban is felfedezhető némi reflektátlanság; talán szerencsésebb lett volna úgy fogalmazni, hogy „gazdag és összetett kép rajzolódik ki a holland nyelvű irodalomról” (bár azt a fránya határozott névelőt is jó lenne valahogy kiiktatni). Egy mai irodalomtörténésznek tudnia, éreznie kell, hogy minden tudományos diskurzus „csak egy nézet”. Ha azonban valakinek nincs „nézete” vagy elképzelése, néán víziója, ha még csak nem is reflektál arra, mit miért, hogyan csinál (vagy nem csinál), mit szeretne megmutatni, inkább ne fogjon nagyszabású irodalomtörténeti vállalkozásba.

¹ Igencsak megnehezíti az olvasást, hogy a könyv tele van rossz vagy ügyetlen mondatokkal. Csak néhány példa: „Merész Károly három házasságából nem született fia”, „Ezek az eltérések az elmúlt évtizedekben inkább erősödtek, mint közeledtek egymáshoz”, „És amikor Sara bajba kerül, egy katolikus kertész leánya menti ki a bajból egy parasztasszony fiának a segítségével”. Ezekből a pongyolásokból is látszik, hogy a kötet szerkesztője sem figyelt eléggé. Nagyon sok terminus szerepel más-más alakban a különböző szerzők által írt részekben, például A Középkor alkonya – A középkor alkonya (de néha akár egy bekezdésen belül is, például Staaten-Generaal és Staten-Generaal). Helyesírási hiba is maradt a szövegben bőven, például „Descartes-i”, „patriotisme” (helyesen: patriottisme), vagy „izadtságával (sic!) van megművelve”. Előfordulnak nyelvi tévesztések is, például „a Het Lied” (helyesen: az Het Lied), vagy helytelen elválasztás, mint „stadho-uder” (a diftongus miatt nem lehet elválasztani a szót).

Osiris Kiadó
Budapest, 2022
454 oldal, 5980 Ft

Aki kicsit is követi a holland irodalomtörténet népes szerkesztőgárdájának a munkását, a kötetet kézbe véve azonnal észleli, hogy szinte kivétel nélkül mindenki korábban már publikált tanulmányait adta bele a közösbe; nem csoda, hogy ennyire elegyes lett a könyv anyaga. Az egységet az egyes korszakokat bemutató bevezetők hivatottak biztosítani, két értelemben is: visszatérő strukturáló elemként szolgálnak, és a folyamatszerűség illúzióját keltik. Igazából azonban nem tudják betölteni a nekik szánt összekötő szerepet, mivel elválnak a „főszövegtől”, a konkrét irodalomtörténeti bemutatástól (eseménytörténetet és eszmetörténetet kapunk némi társadalomtörténettel, de sohasem az irodalom társadalomtörténetével), és egymáshoz se igen kapcsolódnak. Az irodalomtörténeti rész viszont nem egyéb „portrék” soránál, lényegében a szerzők életrajzát és műveik felsorolását kapjuk (ami néhol kiegészül a cselekmény összefoglalásával),² esetleg a bemutatásban még röviden kitérnek a főbb motívumokra vagy stíláriis jellegzetességekre is. Ezt a megközelítésmódot már régebben is csak valamiféle közmegegyezés fogadtatta el irodalomtörténetként, mára azonban teljesen kiváltotta a Wikipédia (amely rugalmasabb formát is kínál). A mozaikosságtól és az additív szerkesztéstől unalmas és fárasztó lesz a könyv. Mindössze néhány „medál” és a Daróczy Anikó által jegyzett középkori fejezet jelent üdítő kivételt, ezek képesek közvetíteni azt, ami a lényeg volna: az olvasás és az irodalomról való gondolkodás örömet.

Nem kevésbé problematikusnak látom, hogy a választott, a szerkesztők által „hagyományosnak” nevezett irodalomtörténeti megközelítés rendre lehetetlenné teszi más – szerintem nem kevésbé fontos – szempontok érvényesítését. Az egyik buktató a szerzők feltétlen ragaszkodása a „holland nyelvű irodalomhoz”. Erasmus például kifejezetten azzal az indokkal kap egy, azaz egy oldalt a vastos könyvben, hogy nem írt, nem (szívesen) beszélt népnyelven... Ami igaz is, de például tudvalevő, hogy az első németalföldi nyelvtanra, Spieghel *De Twee-Spraack*-jára (1584) hatással voltak Erasmus nyelvészeti elgondolásai. Nem beszélve arról az apróságról, hogy hány, de hány író, gondolkodó (vagy egyszerűen csak az anyanyelvét is használó) emberre volt és van mindmáig hatással Erasmus... Ha valakiről, akkor róla elmondható, hogy megtermékenyítette a németalföldi irodalmat (is). Ráadásul a holland nyelvű irodalom jelen történetébe még csak nem is a saját jogán került be Erasmus, nyúl farknyi és érthetetlenül száraz bemutatása a javarészt műkedvelő retorikusok tevékenységének az ismertetésébe ékelődik, azon az alapon, hogy felfedezhető bizonyos párhuzamok.³ Egyébként (a nyelvi szemponttól függetlenül) máshol is előfordul, hogy egy jelentős szerző legfeljebb irodalomtörténeti érdekességgel bíró személyek vagy irányzatok apropóján említetik – Rudy Kousbroekről, a huszadik század második felének talán legeredetibb, legszellemesebb szerzőjéről kizárólag egyik recenziója kapcsán emlékezik meg a könyv, ugyanis írt a maga korában híres, de mára – szerintem méltán – elfeledett Madelon Lulofs egyik könyvéről. Pedig Kousbroek neve akár az indonéz gyarmat (tábor)irodalmának a bemutatásánál is előkerülhetett volna.⁴ Sok eset-

² Kicsit érthetetlen, miért kell – néha elég hosszan – összefoglalni a művek cselekményét, főleg abban az esetben, ha azok ismertek (mai) magyar fordításban. Az is kiderül, hogy még a cselekményt se lehet jól összefoglalni, ha valaki nem érti, nem értelmezi a könyvet – erre példa sajnos Willem Elsschot *Sajt* című kisregényének a bemutatása.

³ Az egyik Bitskey István által írt szép „medál” röviden foglalkozik Erasmus korabeli magyar fogadtatásával (a szöveg nem meglepő módon gyakorlatilag megegyezik a Szépművészeti Múzeumban rendezett „Rembrandt”-kiállítás katalógusába írt előszavának vonatkozó részével). Ha már szempont volt a magyar–németalföldi kapcsolódások bemutatása, nem egészen világos, miért nem szól külön „medál” a nagy humanista huszadik századi magyar recepciójáról, Thienemann Tivadartól mondjuk Cs. Szabó Lászlóig.

⁴ Ugyanígy még csak meg sem említi a kötet olyan fontos és jó szerzőket (a Magyarországon is ismerteket sorolom), mint Van der Heijden, Brusselmans, Hertmans, Olyslaegers, Terrin, Thomése – miközben külön bekezdések szólnak másod- és harmadvonalbeli írókról. A könyvben sok az

ben mintha egyszerűen nem működött volna az irodalomtörténetet jegyző szerzők minőségérzéke.

Ugyanilyen torzító hatása van a szigorúan területi alapú, „németalföldi” szempontú, a határokon túlra alig-alig kitekintő, a nagyobb összefüggéseket figyelmen kívül hagyó, csőlátó bemutatásnak. A könyv tizenhatodik és tizenhetedik századi fejezeteit olvasva például senki sem érzékeli majd, hogy ebben az időszakban olyan átalakulás zajlott Németalföldön, amely alapján változtatta meg Európa, sőt, a világ addigi gazdasági rendjét és nagyhatalmi konstellációját. Ezek a részek is szépen belesimulnak a többi, meg lehetőségen unalmas fejezet közé.

A harmadik probléma, hogy a könyv szerzői, ha nem is érzékeltetik a tizenhatodik-tizenhetedik századi észak-németalföldi változás nagyságrendjét és messze sugárzó hatásait, a Habsburg fennhatóság alatt maradt déli területek helyett végig Északra koncentrálnak. Ami két szempontból is kifogásolható döntés: egyrészt megerősíti azt a sztereotip képet, hogy Dél kulturálisan elmaradottabb és/vagy konzervatívabb lett volna (Dél-Németalföld általában is mindig csak Hollandia *után*, néha csak annak apropóján szerepel a könyvben, de olyan is van, amikor egyenesen „rossz példaként” kerül elő). Másrészt így nem lehet megrajzolni a magyar-németalföldi kapcsolatok történetét sem – márpedig ez is a szerkesztők bevallott célja volt –, a dél-németalföldi-magyar kapcsolatok ugyanis már csak az egyazon birodalomba tartozás következtében is összehasonlíthatatlanul sokrétűbbek voltak.

Végezetül a korszakolásból is hasonló gondok adódnak; az egyes fejezetek szerzői ugyanis nem, vagy alig dolgoztak össze. Egy példa: a diszkrimináció különböző formáiról folytatott, az ötvenes-hatvanas évektől folyamatosan jelen lévő diskurzusok *nem* érthetőek meg pusztán a gyarmati múltból és a több hullámban Hollandiába érkezett, eltérő háttérű bevándorlók jelenlétéből, mint azt Gera Judit sugallja a második világháborút követő időszak bemutatásában. Az előző fejezetet jegyző Pusztai Gábor röviden szót ejtett arról, hogy a hollandok többsége meglehetősen közömbösen viszonyult a zsidók deportálásához, a hatóságok pedig együttműködtek a megszálló németekkel. Gera Juditnak legalábbis illett volna megemlítenie, hogy az emiatt érzett büntudat mindmáig erősen hat a holland társadalomban, és alapvetően ebből táplálkozott és táplálkozik ma is a rasszizmus bármilyen formájával vagy akár csak lehetőségével (illetve az állami beavatkozással) szembeni rendkívüli érzékenység – gyakran túlérzékenység. Ahogyan esetleg arról is szót lehetett volna ejteni, hogy maga a konformista beállítottság is mélyen gyökerezett a holland társadalomban, legalább a tizenkilencedik századig, az „oszloposodásig” (az egyes társadalmi csoportok világnézetén alapuló teljes elkülönüléséig) vissza lehet vezetni.

A könyv az Osiris tankönyvtár-sorozatban jelent meg, ezért is fájdalmas, hogy elég sok tárgyi tévedés maradt benne. Tényleg csak mutatóba néhány. A bevezetőben szó esik „a holland függetlenségi harcról”, amely 1568-ban kezdődött volna. A helyes terminus a (németalföldi) „felkelés”. A felkelés főleg a régi szabadságok megőrzésére irányult, az esetleges függetlenedés szövege sem került, de annyira, hogy a rendek II. Fülöp trónfosztását követően Franciaországnak, majd Angliának is felajánlották a trónt, és csak Leicester kudarca után döntöttek úgy, hogy merőben szokatlan módon az Össztartományi Gyűlés legyen a szuverén – ezt egyébként Réthelyi Orsolya helyesen mutatja be a tizenhatodik és

esetlegesség. Például külön kis rész foglalkozik a gyerekirodalommal – de a bemutatásból kimeradnak például olyan, magyarra is lefordított Andersen-díjas szerzők, mint Moeyaert és Tellegen –, viszont hiányzik a népszerű, nagy hagyományokra visszatekintő és szemléletformáló kabaré ismertetése, amely pedig olyan, irodalmi körökben is elismert virtuóz szerzőkkel büszkélkedhetett, mint a verstani műveket is alkotó Drs. P. (akit talán a mi Romhányi Józsefünkhöz hasonlíthatnánk).

tizenhetedik századi fejezetekben. Máskülönben azonban sajnos ezekben a fejezetekben is sok a tévedés. „A régensek a II. Orániai Vilmos halála utáni hatalmi vákuumban alkalmasnak találták a helyzetet arra, hogy megszüntessék a helytartói tisztséget, és a helytartót száműzzék. Megkönnyítette a dolgukat, hogy II. Vilmos fia, III. Vilmos csak néhány hónappal apja halála után született meg” – olvashatjuk például a 105. oldalon. (III.) Vilmos nyolc nappal apja váratlan halála (1650. november 6.) után született – születését beárnyékolta apja halála, ami hatással volt a személyiségére és későbbi tetteire is, annyiban biztos, hogy nők nevelték... Kiskorúsága idejére gyámokat rendeltek mellé, de szó sem volt arról, hogy száműzték vagy akár csak persona non gratának tekintették volna. Vilmos Hágában és a család bredai birtokán nevelkedett, és mint az Orániai család oly sok későbbi sarja, a leideni egyetemen tanult (ha nem is „rendes” diákként). Az sem igaz, hogy a helytartói tisztséget megszüntették volna 1650 után, legfeljebb nem (mindig) töltötték be. Az 1651-es Nagy Gyűlekezeten olyan döntés született, hogy minden tartomány szabadon dönthet arról, választ-e helytartót. Később Cromwell nyomására Holland tartomány raadpensionarisa, Jan de Witt egy titkos záradékban az Össztartományi Gyűlés nevében kinyilvánította, hogy az Orániai ház tagjai a jövőben nem lehetnek se helytartók, se főparancsnokok – ezt azonban nem mindenki fogadta el. Még később ösztartományi szinten olyan kompromisszum született, hogy ne tölthesse be egy és ugyanazon személy a helytartói és a főparancsnoki tisztséget – ami aztán kapóra jött a jó hadvezéri képességekkel megáldott Vilmosnak, amikor a katasztrófaévből (1672) először csak egy csata erejéig visszahívták a rendek... A legnagyobb baj mégsem magával a tárgyi tévedéssel van, hanem azzal, hogy a bemutatásban ezáltal teljesen elsikkad sok, Németalföldre igencsak jellemző mozzanat, melyek érzékeltetésére pedig módot adna a történet: ilyen például a partikularizmus, a folytonos megegyezékényszer. Talán az a legkülönösebb a holland történelemben, hogy a széthúzás ellenére végül valahogy mégis mindig sikerült megőrizni az „egységet”, vagy legalábbis a működőképességet. Őszintén szólva azt sem értem, hogy a tizenhetedik századi németalföldi irodalmi műfajok bemutatásából hogyan maradt ki a pamfletirodalom.⁵

A tizenhetedik századi vallási helyzettel kapcsolatban is több téves állítás hangzik el. Réthelyi hangsúlyozza, hogy az új államban a kálvinizmus vált dominánssá, az állami hivatalok betöltésénél komoly előnyt jelentett, ha a jelölt tagja volt valamelyik református felekezetnek – bár az nem feltétlenül volt feltétele az alkalmazásnak. Az viszont már hatalmas tévedés, hogy, idézem: „A többi protestáns felekezet tagjai – az evangélikusok, baptisták, mennoniták, remonstránsok – szabadon és nyilvánosan gyakorolhatták vallásukat”. Hát nem, ezeket legfeljebb megtűrték, néha kifejezetten üldözték, mindenesetre zaklatták (a mennonitákat például főleg azért, mert megtagadták a fegyverviselést) – még az evangélikusok jártak a legjobban, de ők is inkább csak Amszterdamban, amely nagyváros, sőt, világváros volt. De ez esetben is az a legnagyobb baj, hogy a Réthelyi által felrajzolt kép torz: még csak szó sem esik a nagyszámú „ingadozóról” (akik igazából csalódtak minden egyházban, esetleg hívők voltak még, de kivártak), sem az elit erasmianus „vallásosságáról” vagy a spiritualizmus jelentős áramlatáról. Ahogyan arról sem, hogy nemcsak a református egyházat rengette meg egy félelmetes formát öltő ellentét a tizenhetedik században, hanem szinte az összes egyházra és felekezetre a folytonos szakadozás volt jellemző – ami a huszadik századig biztosan alapvető élménye volt a hollandoknak.

A sok anakronizmus is zavaró. Nehéz szabadulni attól az érzéstől, hogy a szerzők így próbálták kompenzálni megközelítésük régimódiságát – a középkori és a kora újkori rész-

⁵ A Wilhelmus kapcsán – ha már olyan fontosak a kulturális kapcsolatok – illetet volna megemlékezni Bibó István szép elemzéséről, az egyik legszebb holland tárgyú magyar szövegről. Bibó István: A hatalom humanizálása: az európai politikai fejlődés értelme. In: *Uő.: Összegyűjtött írásai 1. Az európai politikai fejlődés értelme*. Kalligram, 2016, 361–365.

ben szerepel például a szakma, a sláger, a profi, a fogyasztás, a külföld szó, igaz, egy részük néha legalább idézőjelben. Van azonban, ahol az idézőjel sem segít. Gera Judit a tizennyolcadik században élt Betje Wolff kapcsán elítélőleg emlegeti a „precízekeket” (164.). Ezt a holland „preciezen” fordításának szánhatta. A *preciezen* a „*rekkelijken*”-ekkel (megengedők) ellentétes irányzat, az elnevezést eredetileg a kontraremonstránsokra használták, akik a predesztináció kérdésében az ortodox álláspontot képviselték, tehát a kifejezést „merevek”-nek vagy esetleg „szigorúak”-nak lehetne fordítani.

Inkább nem is mondom tovább, mert a hibák sorolása (tizenöt oldalt írtam össze apróbb-nagyobb tévedésekből, illetve a megjegyzéseimmel) még a könyv olvasásánál is kevesebb örömet okoz nekem. Laposnak elég laposra sikeredett az új németalföldi irodalomtörténet, de még csak nem is elég alapos. Egyetlen hosszúra nyúlt leckefelmondás az egész. *A holland nyelvű irodalom története* így is megkerülhetetlen munka, de inkább csak abban az értelemben, hogy elveszi a helyet más könyvek elől. Nem hiszem, hogy a közeljövőben bárkinek is kedve támadna másik, akár alapvetően eltérő szemléletű holland irodalomtörténettel jelentkezni – és ha mégis, akkor sem valószínű, hogy ezek után találna rá kiadót. Féltő az is, hogy a németalföldi irodalomnak megnyerni kívánt olvasókat is inkább csak elijeszti majd ez a mostani munka. Ne legyen igazam.

AMIKOR AZ OLVASÁS KIHÍVÁS

María Gainza: *Látóideg*

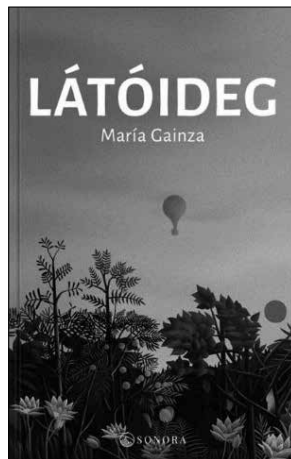
María Gainza argentin író *Látóideg* című műve 2021-ben jelent meg a Sonora Kiadónál Miklós Laura fordításában, aki egyben a kiadó alapítója is. A Sonora mikrokiadó elsődleges célja, hogy kortárs latin-amerikai szerzők műveit ismertesse meg a magyar olvasóval.

A regény először Buenos Airesben a Mansalva Kiadó (2014), majd két évvel később Santiago de Chilében a Laurel Kiadók (2016) gondozásában jelent meg, de a nemzetközi figyelmet a harmadik, barcelonai kiadás hozta meg (Anagrama Kiadó, 2017), aminek eredményeképpen rövid időn belül közel húsz nyelvre lefordították.

A *Látóideg* a szerző második kötete, esszégyűjteményét követően az első szépirodalmi műve. Nehéz meghatározni a műfaját: olvasható regényként, novella- vagy esszégyűjteményként, művészeti alkotások által egybefűzött mikro-(auto)fikciók halmazaként, így a tizenegy történet egy regény fejezeteinek, de akár önálló elbeszéléseknek, szövegeknek is tekinthetők. Amikor hozzájutottam a könyvhöz, épp covidos láztól szenvedtem, s noha kíváncsian vettem kézbe, hiszen a mesés szép borító¹ igazán vonzóvá tette, csak itt-ott volt erőm beleolvasni, ezért a rövidebb vagy figyelmet felkeltő címmel rendelkező történetekkel kezdtem. Majd a gyógyulásom ritmusában a korábban mellőzötteket is elolvastam, összevissza ugrálva a könyvben. Pár hete ismét kézbe vettem és újra elolvastam a művet, most viszont szigorúan követve a tartalomjegyzékben megadott sorrendet, és azt tapasztaltam, hogy mindkét olvasási mód működik, mindkettő kifejezetten izgalmas és élvezetes. A könyvet alkotó tizenegy szöveg olvasható egymástól független novellaként, az olvasó által választott sorrendben, de regényként is.

María Gainza Miklós Laurának adott interjújában a kötet műfaji besorolásáról a következőképpen nyilatkozik: „A *Látóideg* az újságírásból, a prózából és a költészetből táplálkozott: büntetlenül vettem át dolgokat innen-onnan [...]. Az a helyzet, hogy ezt csak most látom. Miközben írtam, nem tudtam, mit csinálok. Szerintem a dolgok báját a tudatlanság adja, és amikor tudatosan csinálunk valamit, sajnos a báj elveszik. [...] Amit viszont elmondhatok, az az, hogy a szövegeket szövegekként és nem novellákként képzeltem el, valahol az esszé, a kritika és az elbeszélés között. Soha nem láttam regényként, de értem, ha a narrátor hangja és az elbeszélésekhez társított szerkezet egy regény ívét rajzolja ki.”²

Az egyes szám első személyben beszélő narrátor miatt a mű önéletrajzi regényként is olvasható, hiszen María Gainza

¹ A magyar nyelvű kiadás borítóterve Miklós Martin munkáját dicséri.

² „Az egyetlen bizonyosságom, hogy az emlék fikció” (Interjú María Gainzával), 1749, 2021. 12. 02.

Fordította Miklós Laura

Sonora Kiadó

Siklós, 2021

158 oldal, 3990 Ft

elsősorban műkritikusként ismert a hazájában, így nem meglepő, hogy az írások kiindulópontjaként festmények, grafikák, illusztrációk szolgálnak, és ezek az elbeszélő személyes élményeihez, sokszor életének egészen intim pillanataihoz kapcsolódnak. Mindegyikben művészeti alkotások vezetnek el a narrátor életének egy-egy fontos mozzanatához és fordítva, miközben érdekes kiegészítő információkat kap az olvasó a műalkotások keletkezéséről, a művészek életéről, vagy éppen a művészeti korszakról, melyben éltek és alkottak.

Az olvasóban felmerülő kérdésre, miszerint autobiografikus művet tart-e a kezében, a szerző válasza így hangzik: „A könyv annyiban önéletrajzi, amennyiben az egész irodalom. De sosem a valóság fénymásolata, mert ahhoz, hogy életet leheljünk valamibe, jó nagy adag fantáziára van szükség. Engem az emlékezet fabulája érdekel, az érzések megfoghatatlansága, a szavak használatának lehetetlensége, amikor valami olyat [akarnak] elmondani, amit nem tudunk, ahogy Cézanne magyarázta a műkereskedőjének: »Értse meg, Monsieur Vollard, van egy aprócska érzésem, amit nem tudok kifejezni. Mintha lenne egy aranyérmém, és nem tudnám használni.« Azt hiszem, az egyetlen bizonyosságom, hogy az emlékek fikció: mindannyiunk nyakszirti lebenyében ott van egy beépített projektor, ami állandó moziként működik. Egyszerre vagyunk rendezők és nézők, és magunknak vetített filmek adnak értelmet az életünknek.”³

A könyv olvasása során gyakran jutott eszembe Julio Cortázar, akit Esterházy Péter sokféleképpen jellemzett: „Legezzünk (megint) egy kicsit. A világirodalom egyik legmagányosabbja. A világirodalom egyik legnagyobb formaművésze (ezért is mondhatja és talán ezért is mondja, hogy »minden nappal rosszabbul kell írni, mert csak a mélypontra elérve lehet a felszínre jutni és konvencióktól mentes, hiteles alkotást létrehozni«). A legeurópaibb latin-amerikai [...]. A legkevésbé ismert a század legnagyobbjai közt. A dél-amerikai sztárok, Borges, Paz, García Márquez, Vargas Llosa, Fuentes közül őt ismeri a legkevésbé a nyájás.”⁴ Nyilván María Gainza számára is kikerülhetetlen szerző Cortázar, hiszen az argentin irodalom egyik legmeghatározóbb alakja. Cortázar írásmódja kapcsán az irodalomkritikusok gyakran emlegetnek két jelzőt: „fárasztó és felszabadító”. Cortázar művei igazi intellektuális kalandot, kihívást jelentenek az olvasónak, észrevétlenül kibillentik passzivitásából, s arra készítetik, hogy aktív befogadóvá váljon, ami valóban lehet egyszerre fárasztó és felszabadító is. Gondoljunk csak Cortázar „nyitott könyvére/regényére”, a *Rayuelára*,⁵ ahol az író szándékosan két eltérő olvasásmódot ajánl fel. Az egyik változatnak az első négyszáz oldal után vége szakad, míg a másik a számozott részek közti, kijelölt sorrendű ugrálással magába öleli a „mellőzhető fejezeteket” is. A meglepő szerkezettel választások elé állítja az olvasót, elfeledteti vele a bevett olvasási szokásokat, kimozdítva ezzel a komfortzónájából.

Hasonlóan éreztem magam María Gainza szövegeinek olvasása közben: a sok művész és író – többek között Proust, Yeats, Henry James, Capote, Maugham, Puskin, Gogol, Nabokov – nevének, műveik címének, írók fontosnak tartott idézeteinek említésekor folyamatos volt az ösztönzés, hogy jegyzeteljek, megkeressem a műalkotásokat, tanulmányozzam a képeket, utánanézzek a hivatkozásoknak, mert minél több adatra vágytam, hogy jobban megértsem az adott történetet. A kíváncsiságból fakadó kutatómunka (vagy játék?) valóban időigényes és fárasztó, de újabb és újabb világokat tár az olvasó elé, ami egyúttal rendkívüli szabadságot is ad. Mivel a könyv nem tartalmaz illusztrációkat, először az olvasó csupán a saját képzelőerejére támaszkodhat, és a narrátor leírásai alapján

³ Uo.

⁴ Esterházy 2004-ben írta a fent idézett sorokat, amikor a L'Harmattan Kiadó útjára indította kilenckötetesre tervezett Cortázar-sorozatát, ami végül nyolckötetes lett.

⁵ Julio Cortázar: *Rayuela*, Sudamericana, Buenos Aires, 1963 (magyarul: *Sántaiskola*, fordította Benyhe János, L'Harmattan, 2009.) A spanyol *rayuela* szó jelentése: ugróiskola (népszerű ügyességi gyerekjáték).

kapott „puzzle-darabkákból” próbálja meg összerakni a képet. Ha kíváncsisága nem hagyja nyugodni, akkor fellapoz albumokat vagy kutatgat az interneten, megkeresi az adott műalkotást, és összehasonlítja az elképzelttel, ezáltal a befogadás interaktívává válik.

A tizenegy szöveg mindegyike egy műalkotás köré szerveződik direkt vagy indirekt módon, így az olvasó virtuális látogatást tehet Buenos Aires-i múzeumokban, és alaposan szemügyre veheti a hozzáértő narrátor segítségével (aki hol kiállítás-szervezőként, hol kurátorként, hol műkritikusként, hol művészettörténészként bukkan fel) Alfred de Dreux, Cándido López, Hubert Robert, Axel Amuchástegui, Gustave Courbet, Henri de Toulouse-Lautrec, Mark Rothko, Aubrey Beardsley és Josep Maria Sert, Henri Rousseau, Augusto Schiavoni és El Greco műveit. A felsorolt képzőművészek egy része ismerős az európai olvasónak, míg mások inkább csak az amerikai kontinensen élők, ott is az argentinok számára jelentenek valamit, de ami közös bennük, hogy a könyvben tárgyalt művek megtalálhatók valamelyik Buenos Aires-i múzeumban. A történetek elmesélésekor többek között olyan kérdéseket is megfogalmaz a narrátor, hogy látható-e egy reprodukción vagy képzőművészeti albumok festményein ugyanaz, ami egy múzeumban az eredeti képen, eléri-e az argentin művészet az európai színvonalát, és vannak-e olyan jók az Argentínában kiállított európai képek, mint a világ legnagyobb presztízsű képtáraiban megtekinthető műalkotások. Ismervén María Gainza művészettörténeti előéletét, tarthatnánk túlzott szakmaiságtól, szakzsargonról, sznobizmustól, de ahogy a narrátor olykor hol humorral, hol kritikával, hol naiv rácsodálkozással beszél a képekről, művészekről vagy művészeti irányzatokról, inkább érezhetjük úgy, hogy hozzánk hasonlóan ő is csak egyszerű műélvező.

További nehezítő tényező, hogy az időben hátra és előre történő ugrások által a lineáris időszerkezet gyakran megbomlik, ami az olvasótól állandó éberséget követel. Fejtörést okoz a narrátor és a többi szereplő közti viszony feltérképezése is. Egyrészt a könyvben felvonultatott szereplők nagy száma miatt (szülők, nagyszülők, nagybácsik, testvérek, unokatestvérek, barátok, műkedvelő turisták, múzeumi dolgozók, történelmi szereplők, politikusok stb. – a már említett művészek és írókon kívül), másrészt mert a szereplők jó része nem közvetlenül az elbeszélővel, hanem a melléktörténetek szereplőivel, más-más szinten áll kapcsolatban.

A történetmesélés módja is kitartó figyelmet követel az olvasótól, amennyiben nem akarja elveszíteni a fonalat, ugyanis a narrátor egy részen belül is jó néhány szálon futtatja a cselekményt, miközben mesél, szüntelenül eszébe jut egy emlék, egy hangulat, így belekezd újabb történetekbe. A könyv elmesélhetetlen, az olvasó rájön, hogy a szerzőt valójában nem egy-egy történet elmesélése, hanem a mesélés maga érdekli. Ahogy mindjárt a könyv első, *Dreux szárvasa* című szöveg utolsó bekezdésében írja – miután egy általános iskolai barátnőjének váratlan és abszurd halálesetéről beszámol, mindezt olyan szemléletesen, mintha szemtanúja lett volna a tragikus balesetnek –: „És nem tudom, mit kezdjek ezzel az annyira banális, annyira megdöbbentő halállal, és azt sem tudom, miért mesélek most erről, de azt hiszem, ez mindig így van: azért írunk, hogy közben másról beszéljünk” (18. – kiemelés tőlem, F. A.). Míután a sokadik elmesélt történetet olvastam, melyek látszólag nem alkotnak szerves egységet, s megtévesztően elkalandozásnak, asszociatív váltásoknak tűnnek, arra gondoltam, hogy María Gainza fenti ars poeticája egyfajta írói elkötelezettség, az írás és a történetmesélés szeretete, ami a könyvét igazán vonzóvá és élvezhetővé teszi.

Köszönet illeti a fordítót és a szerkesztőt, amiért elérhetővé tették a magyar olvasó számára ezt a kiváló művet. Lehetőségem volt összevetni a magyar fordítást az eredeti spanyol nyelvű szöveggel, s a fordító érdeme, hogy az argentinizmusok kezelése és más bravúros megoldások gördülékennyé és könnyeddé tették az olvasást, teljesen feledtetni tudták, hogy műfordítással van dolgom. Remélem, hogy a *Látóideg*, mely 2019-ben felkerült a *New York Times Book Review* száz legfigyelemreméltóbb könyvének listájára, idehaza is komoly figyelemben részesül.

MAGIC
GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágyas tábla (3x2 m-ig) és tekerces UV-nyomatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
 - > Óriásformátumú nyomtatás és konfekcionálás
 - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomtatás

nyomdaiotletek@t-online.hu

MŰVÉSZETEK
ÉS IRODALOM HÁZA

okt nov
25 22
18⁰⁰ 18⁰⁰

MŰVÉSZETEK ÉS
IRODALOM HÁZA
BREUER MARCELL
TEREM

PÉCSI GALÉRIA ARCHIVUM
**A KISMÁNYOKY
UNIVERZUM**

V -VI.
RÉSZ

JEGYÁR: 1000.- FT
DIÁK: 500.- FT

nka

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA